

Godina XXXIII/2014

Broj 1

Zbornik
Instituta za
kriminološka i
sociološka istraživanja

Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja (IKSI)

Izdaje

*Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
u Beogradu*

*Glavni i odgovorni
urednik*

- Dr Leposava Kron

*Zamenik glavnog i
odgovornog urednika*

- Dr Zoran Stevanović

*Međunarodni Izdavački
savet*

- Professor Derral Creatwood, Univerzitet u Baltimoru
- Professor Marc Cools, Univerzitet u Briselu
- Professor Olle Findahl, Svetski Institut za Internet
- Professor Aida. A. Hozić, Univerzitet Florida
- Akademik prof. dr Vlado Kambovski, Makedonska akademija nauka
- Akademik prof. dr Miodrag Simović, Univerzitet u Banja Luci

Redakcija

- Prof. dr Goran Ilić, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Ljiljana Radulović, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Goran Knežević, Univerzitet u Beogradu
- Prof. dr Vladan Joldžić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- Dr Marina Blagojević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- Dr Branislava Knežić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

Sekretar redakcije

- Ana Batričević

Tehnički urednik

- Milka Raković

*Kompjuterska obrada
teksta*

- Slavica Miličić

Časopis izlazi dva puta godišnje

JOURNAL OF THE
Institute of Criminological
and Sociological Research

Published by
Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

- Editor-in-chief*
- Dr. Leposava Kron, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- Editor*
- Dr. Zoran Stevanović, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- International Editorial Consultants*
- Professor Derral Creatwood, University of Baltimore
 - Professor Marc Cools, University of Bruxelles
 - Professor Olle Findahl, World Internet Institute, Teknikparken i Gävle
 - Professor Aida A. Hozić, University of Florida
 - Professor Vlado Kambovski, Macedonian Academy of Science
 - Professor Miodrag Simović, University of Banja Luka
- Editorial Board*
- Professor Goran Ilić, University of Belgrade
 - Professor Ljiljana Radulović, University of Belgrade
 - Professor Goran Knežević, University of Belgrade
 - Professor Vladan Joldžić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
 - Dr. Marina Blagojević, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
 - Dr. Branislava Knežić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- Secretary of the Editorial Board*
- Ana Batričević, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- Managing Editor*
- Milka Raković, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade
- Computer Design*
- Slavica Miličić, Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Za izdavača
Dr Leposava Kron

E: krinstitut@gmail.com

Štampa
"Zuhra Simić"

Tiraž
300

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja (IKSI)

godina XXXIII / broj 1 / 2014

S A D R Ž A J

Boban Petrović, Janko Međedović, Daliborka Kujačić TIPOVI LIČNOSTI U PROSTORU AMORALA I ŠIZOTIPIJE: EMPIRIJSKA EVIDENCIJA SA OSUĐENIČKOG I UZORKA OPŠTE POPULACIJE	7
Sonja Milojević, Sonja Banjac SPECIFIČNOST EMOCIONALNOG ŽIVOTA MALOLETNIH PRESTUPNICA	29
Zorica Mršević ŠEST MITOVA O SPORTSKOM NASILJU	45
Marina Kovačević-Lepojević, Vesna Žunić-Pavlović POVEZANOST RODITELJSKOG NADZORA I EKSTERNALIZOVANIH PROBLEMA U ADOLESCENCIJI	61
Olivera Pavićević NASILJE I KULTURA	75
Hajdana Glomazić IZVEŠTAVANJE DNEVNE ŠTAMPE O KRIMINALITETU: PERCEPCIJA ODRASLIH	95
Ivana Stepanović PRIVATNOST I NASILJE U PORODICI	109
Zoran Stevanović TRGOVINA LJUDIMA RADI SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA	127

Jasmina Igrački KRIVIČNOPRAVNI I KRIMINOLOŠKI ASPEKTI NASILJA I NASILNIČNOG PONAŠANJA	137
Leposava Jakšić, Milica Grujić, Danka Popović, Dragica Mihajlović, Uroš Velić PREDIKTORI ODREĐENIH OBLIKA AGRESIJE KOD SREDNJOŠKOLSKIH ADOLESCENATA	149
Ana Bilinović PRIMENA KONCEPTA SOCIO-KULTURNE INTEGRACIJE U ANALIZI DEVIJANTNOSTI I PROCESA ETIKETIRANJA	177
Ivana D. Petrović POVEZANOST PSIHO-SOCIJALNIH KARAKTERISTIKA I RESPONZIVNOSTI OSUĐENIH NA PRIMENJENI PENITENSIJARNI TRETMAN	193

TIPOVI LIČNOSTI U PROSTORU AMORALA I ŠIZOTIPIJE: EMPIRIJSKA EVIDENCIJA SA OSUĐENIČKOG I UZORKA IZ OPŠTE POPULACIJE*

Boban Petrović*

Janko Međedović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Daliborka Kujačić*

Kazneno-popravni zavod, Beograd

Suprotno važnosti konstrukata amoralnosti i šizotipije, posebno za razumevanje antisocijalnog i kriminalnog ponašanja, malo je istraživanja usmerenih na ispitivanje njihovog odnosa na različitim nivoima njihovog intenziteta. Ovo istraživanje imalo je za cilj da utvrdi da li je moguće izdvojiti smislene psihološke tipove u zajedničkom prostoru amoralnosti i šizotipije, te dublje razumevanje detektovanih tipova na bazi različitih relevantnih psiholoških varijabli. U tom smislu, u okviru ovog istraživanja realizovane su dve studije. U prvoj, uzorku od 223 muškaraca iz osuđeničke populacije aplicirani su instrumenti za procenu amoralnosti i šizotipije, na osnovu kojih su definisani klasteri ispitanika, koji su dalje validirani u zajedničkom prostoru Petofaktorskog modela ličnosti, Psihopatije i mera recidivizma. U drugoj, na uzorku od 318 muških ispitanika iz opšte populacije prikupljeni su podaci o amoralu i šizotipiji, ali i o bazičnim crtama

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: boban.petrovic@iksi.ac.rs

* E-mail: janko.medjedovic@fmk.edu.rs

* E-mail: daliku@hotmail.com

*Zbornik IKSI, 1/2014 – B. Petrović, J. Međedović, D. Kujačić
„Tipovi ličnosti u prostoru amoralna i šizotipije: empirijska evidencija sa
osuđeničkog i uzorka iz opšte populacije”, (str. 7-28)*

*ličnosti definisanim Eysenck-ovim modelom ličnosti, kao i o
inteligenciji.*

*Rezultati su pokazali da je klaster analizom moguće
identifikovati tri do četiri grupe ispitanika u oba poduzorka. Pri
tome je od posebne važnosti identifikacija subtipova u okviru
klastera amoralnih ispitanika - klastera šizotipalnih amoralnih i
integriranih amoralnih. Šizotipalne amoralne karakterišu
dispozicije koje ukazuju na tendenciju ka težim oblicima
kriminalnih aktivnosti, ali, još važnije, sklonosti ka mentalnim
disfunkcijama (impulsivnost, introverzija, neuroticizam, psiho-
ticizam, niža inteligencija). Profil integriranih amoralnih je bliži
profilu tzv. "uspešnih psihopata" (savesnost, ekstraverzija,
emotivna stabilnost). Rezultati istraživanja implikativni su za
dublje razumevanje kriminalnog ponašanja.*

*KLJUČNE REČI: amoral / šizotipija / klaster analiza / tipovi /
crte ličnosti inteligencija*

UVOD

Amoralnost (i njoj srodni konstrukti, poput psihopatije) i šizotipija su konstrukti od velikog značaja za razumevanje antisocijalnog ponašanja, prvi kao sržni konstituent, a ovaj potonji kao njegov važan korelat (Međedović, 2012; Međedović, Kujačić & Knežević, 2012; Ragsdale & Bedwell, 2013). Posebno treba imati u vidu da postoje indicije da je njihov međuodnos od velike važnosti za razumevanje najtežih oblika kriminalnog ponašanja (Raine, 1992; Međedović, et al., 2012).

Uprkos njihovoj važnosti, retka su istraživanja koja u fokusu imaju identifikovanje onih pojedinaca koji imaju visoke skorove i na merama amoralnog ponašanja i na merama šizotipije, i pokušaj njihovog dubljeg psihološkog razumevanja.

Stoga je ovo istraživanje usmereno upravo na ispitivanje mogućnosti da se detektuju pojedinci sa visokim skorovima i na meri amoralnosti i na meri šizotipije, kao i na utvrđivanje psiholoških dispozicija na osnovu kojih se oni razlikuju od drugih potencijalnih grupa ljudi.

Amoralnost. U poslednje vreme sve je veće interesovanje psihologa za dispozicije ka amoralnom, i antisocijalnom ponašanju, te je sve više i konstrukata kojima se nastoje opisati specifične tendencije ka ovim

oblicima ponašanja, poput psihopatije (Hare, 2002), mračne trijade (Furnham, Richards, & Paulhus, 2013), sadizma (Buckels, Jones, & Paulhus, 2013), statusno motivisanog preuzimanja rizika (Visser, Pozzebon, & Reina-Tamayo, 2014). Jedna od dispozicija ka amoralnom ponašanju, odnosno kršenju socijalno ustanovljenih normi razvijena je i u našoj sredini i dobila ime Amoralnost (Knežević, 2003; Knežević Radović, & Peruničić, 2008; Paulhus & Jones, 2014). Amoralnost praktično predstavlja crtu ličnosti (ili sklop užih crta ličnosti) koja generiše stabilne oblike ponašanja usmerenih na manipulativno i kriminalno ponašanje i, generalno, na kršenje moralnih i socijalnih normi. Amoralnost predstavlja hijerarhijski organizovan konstrukt koji se može predstaviti pomoću devet užih crta, grupisanih u tri korelirana latentna faktora (Knežević Radović, & Peruničić, 2008). Hedonizam, Impulsivnost i Lenjost predstavljaju aspekte *Impulsivnošću podstaknute Amoralnosti*; Makijavelizam, Projekcija amoralnih impulsa i Brutalni resentiman su uže crte *Frustracijom postaknute Amoralnosti* a Brutalni hedonizam, Pasivna amoralnost i Sadizam su ekspresije *Brutalnošću podstaknute amoralnosti*.

Nekoliko je istraživanja pokazalo da se Amoralnost, u stvari, može adekvatno razumeti iz pozicije bazičnih crta ličnosti, i to kroz perspektivu različitih modela ličnosti. Tako, na primer, Amoralnost jeste zasnovana na crti Psihoticizma, onako kako je ova crta konceptualizovana u Ajzenkovoju teoriji ličnosti (Eysenck & Eysenck, 1976; Knežević, 2003). Kada je u pitanju model Velikih pet, postoje stabilne relacije Amoralnosti i negativnog pola crte Saradljivosti (Međedović, et al., 2012). Međutim, uprkos stabilnim korelacijama, Amoralnost nije svodiva na crte ličnosti iz ova dva modela, već rezultati faktorsko-analitičkih studija pokazuju da gradi posebnu, nezavisnu komponentu (Međedović, 2011). To postaje jasnije kada se Amoralnost sagledava kroz prizmu šestofaktorskog, odnosno HEXACO modela ličnosti (Ashton, Lee, & de Vries, 2014). U ovom slučaju, najveći broj aspekata Amoralnosti predstavlja indikatore negativnog pola crte ličnosti Poštenje/Skromnost (Međedović, 2011, 2012).

Istraživanja su do sada višestruko potvrdila praktični značaj skala Amoralnosti za razumevanje kriminaliteta i delinkvencije. Još su analize sa ranim operacionalizacijama Amoralnosti pokazale da je ovaj konstrukt povezan sa različitim aspektima kriminalnog ponašanja (Momirović, Vučinić, Hošek, & Popović, 1998). Drugi nalazi su pokazali da su Frustracijom i Brutalnošću podstaknuta amoralnost ključne amoralne crte koje razlikuju počiniocce krivičnih dela od uparene kontrolne grupe (Međedović & Stojiljković, 2008). Ovaj nalaz dodatno je potvrđen na populaciji odraslih osuđenika: stabilno kriminalno ponašanje se zasniva pre svega na Brutalnošću i u nešto manjoj

meri na Frustracijom podstaknutoj amoralnosti. Naročito dobar prediktor stabilnog kriminalnog ponašanja koje je rezistentno na institucionalni tretman (višestruki penalni recidivizam, odnosno broj izdržanih zatvorskih kazni) predstavlja Brutalnošću podstaknuta amoralnost, kao i šizotipija (Međedović, et al., 2012; Međedović, 2014).

Šizotipija. Empirijski podaci pokazuju da iskustva nalik psihotičnim postoje i u opštoj populaciji, odnosno da nisu vezana samo za osobe koje pate od dijagnostifikovanih mentalnih poremećaja (Van Os, Linscott, Myin-Germeys, Delespaul, & Krabbendam, 2009). Ova su iskustva prilično stabilna i u opštoj populaciji što znači da mogu predstavljati markere jedne dispozicije ka psihičkoj dezorganizaciji koja se naziva šizotipija (Nelson, Seal, Pantelis, & Phillips, 2013). Do sada je razvijen veliki broj modela šizotipije i nove operacionalizacije se i dalje formulišu. Jedan od ponuđenih modela predstavlja i crta Dezintegracije: obuhvatna i multidimenzionalna dispozicija koja okuplja najraznovrsnije markere doživljaja nalik psihotičnim (Knežević, Opačić, Kutlešić, & Savić, 2005). Dezintegracija poseduje deset modaliteta i to su sledeće uže crte: *Generalna Egzekutivna Disfunkcija* (disregulacija pažnje, planiranja, memorije, emocionalnih reakcija itd.), *Perceptualne Distorzije* (depersonalizacija i derealizacija), *Povišena Svesnost* (sinestezija, responzivnost na estetske stimuluse), *Depresivnost* (izraženost osećanja tuge, usamljenosti, samosažaljenja itd.), *Paranoja* (sumnjičavost, nepoverenje, paranoidna ozlojeđenost, ideje proganjanja i doživljaj zavere), *Manija* (povišeno raspoloženje, visok stepen aktiviteta, ekstremni optimizam itd.), *Socijalna Anhedonija* (stidljivost, preferencija ka samoći, nedostatak potrebe za sklapanjem prijateljstva), *Zaravnjeni Afekat* (emocionalna indiferentnost, utnulost, afektivna površnost), *Somatoformna Disregulacija* (senzorne i motorne konverzije, doživljaj menjanja unutrašnjih organa, neosetljivost na bol i osećaj utnulosti tela) i *Magijsko Mišljenje* (verovanje u telepatiju, nelogično mišljenje, sujeverje itd). Dezintegracija nastaje kao rekonceptualizacija Psihoticizma kao bazične crte ličnosti (Eysenck & Eysenck, 1976), odnosno njeni autori smatraju da predstavlja jedan od bazičnih generatora ljudskih individualnih razlika (Knežević et al., 2005).

Empirijski podaci pokazuju da je šizotipija povezana sa različitim konstruktima na način koji je teorijski očekivan kada je u pitanju pro-psihotična dispozicija. Na uzorku institucionalizovanih adolescenata šizotipija značajno asocira sa psihopatijom, sklopom crta koji se zasniva na manipulativnosti, emocionalnoj neosetljivosti, impulsivnosti i antisocijalnom ponašanju (Williams, Paulhus, & Hare, 2007). I u istraživanjima kod nas dobijeno je da Dezintegracija u većoj meri asocira sa bihevioralnim aspektima psihopatije (impulsivnošću i antisocijalnošću) nego sa sržnim ličnosnim psihopatskim karakteristikama

(Međedović, 2010). Kada su u pitanju crte ličnosti Dezintegracija se pre svega bazira na niskoj Savesnosti, Introverziji i u manjoj meri na povišenoj Emocionalnosti i sniženom Poštenju-Skromnosti (Međedović, 2014). Povezanost sklonosti ka psihotičnim doživljajima i stabilnog kriminalnog ponašanja (Međedović et al., 2012) može se razumeti upravo uzimajući u obzir negativnu povezanost između Dezintegracije i Poštenja, ko i pozitivnu povezanost sa Amoralnošću (Knežević, 2003).

Odnos Amoralnosti i Šizotipije - osnov za identifikaciju tipova. Prethodna istraživanja pokazala su da crte Amoralnosti mogu uspešno da razlikuju osobe sklone kriminalu od kontrolne grupe (Međedović, & Stojilković, 2008). Takođe, pokazano je da se na osnovu modaliteta Amoralnosti mogu razlikovati dve grupe ljudi, amoralna i neamoralna, koje, između ostalog, najbolje diskriminiše upravo Dezitegracija (Knežević, 2003).

Postoje slični nalazi i kada su u pitanju srodni konstrukti, kao što je psihopatija. Tako je, na primer, pored poznate tipologije primarne i sekundarne psihopatije (Skeem, Johansson, Andershed, Kerr, & Louden, 2007), pokazano da je moguće iz opšte populacije analizom grupisanja izolovati tri do pet klastera: prototipske (ili kriminalne) psihopate, uspešne psihopate, kriminalce bez prisustva psihopatije, osobe sklone impulsivnom i neodgovornom ponašanju, te one koji su socijalno neuspešni. Šizotipija je jedna od varijabli koja doprinosi razlikovanju prototipskih psihopata od ostalih izolovanih klastera (Coid, Freestone, & Ullrich, 2012).

Druga istraživanja su pokazala da odnosi između psihopatije i šizotipije nisu istovetni na svim nivoima psihopatije. Tako ispitanici koji imaju srednje i visoke skorove na Hareovoj ček-listi psihopatije pokazuju izraženiju šizotipalnost i borderline simptomatologiju, od onih koji imaju niske skorove na psihopatiji (Raine, 1992). Međutim, izvršena klaster analiza na uzorku osoba osuđenih za krivično delo ubistva, daje indicije o distinkciji između ovih fenomena: prvi izolovani klaster čine ispitanici sa visokom incidencijom psihotičnih simptoma i niskom psihopatijom, dok se drugi klaster sastoji od osoba sa visokom psihopatijom, ali niskim brojem psihotičnih doživljaja (Nestor, Kimble, Berman, & Haycock, 2002).

Ciljevi istraživanja. Generalno, može se reći da postoji tek malo radova koji dovode u vezu konstrukte relevantne za amoralno ponašanje i šizotipiju. Iako postoje indicije da su ova dva fenomena međusobno povezana, i da imaju značajnu ulogu u predikciji kriminalnog ponašanja, istraživanja još uvek nisu ni približno dovoljno rasvetlila ovu povezanost. Takođe, istraživanja ukazuju posebno da se može očekivati da šizotipija ima značajnu ulogu na višim nivoima Amoralnosti. Međutim, korelacioni dizajn

teško da može dati odgovore na pitanje relacija dve varijable na različitim nivoima njihove izraženosti, kao što to može klaster analiza.

Zbog toga se čini značajnim ispitati da li se na osnovu konstelacije ova dva konstrukta mogu detektovati klasteri pojedinaca sa različitim nivoima izraženosti Amoralnosti i Šizotipije, što je ujedno i prvi cilj ovog istraživanja. Drugi cilj istraživanja tiče se ispitivanja validnosti dobijene klasterske strukture, kroz utvrđivanje potencijalnih razlika između dobijenih klastera na relevantnim psihološkim varijablama. Shodno prethodnim istraživanjima pažnju ne treba toliko usmeriti na mogućnost izdvajanja klastera amoralnih i neamoralnih, odnosno, šizotipalnih i integrisanih, koliko na potencijalnu diskriminaciju klastera integrisanih i šizotipalnih pojedinaca među onima sa povišenim skorovim na amoralnosti, sa osnovnom pretpostavkom da će šizotipalni amoralni posedovati izraženije antisocijalne tendencije u odnosu na integrisane amoralne pojedince.

U ovu svrhu, realizovana su dva istraživanja. Prvo istraživanje realizovano je na osuđeničkoj populaciji, i shodno tome, upravo je od značaja identifikovati klaster na osnovu Amoralnosti i Šizotipije na ovoj populaciji, sa akcentom na distinkciju klastera pojedinaca sa visokim skorovima i na Amoralnosti i na Šizotipiji, kao i onog u kojem su pojedinci niski na Šizotipiji, ali visoki na Amoralnosti, te utvrditi njihove distinktno profile kada je u pitanju bazična struktura ličnosti, psihopatija i kriminalno ponašanje. Drugo istraživanje realizovano je na uzorku opšte populacije, i u stvari predstavlja reanalizu podataka prikupljenih od strane Kneževića (Knežević, 2003). Cilj ovog istraživanja je ispitivanje potencijalne replikabilnosti klasterske strukture dobijene na osuđeničkom uzorku, te utvrđivanja dodatnih varijabli po kojima se izolovani klasteri razlikuju.

STUDIJA I

Metod

Uzorak

Uzorak za ovo istraživanje sačinjavala su osuđena lica iz dve penalne institucije u Srbiji: Kazneno popravno zavoda "Beograd - Padinska skela" i Specijalne zatvorske bolnice u Beogradu. Ukupno je obuhvaćeno 223 ispitanika, muškog pola, prosečne starosti 32.7 godina (SD=9.56).

Instrumenti

Amoralnost. Ličnosne dispozicije za amoralno ponašanje merene su instrumentom AMRL9 (Knežević et al., 2008). Ovaj instrument meri tri široka modeliteta dispozicija za amoralno ponašanje: Impulsivnošću indukovana amoralnost, Frustracijom generisanu amoralnost i Brutalnošću generisanu amoralnost. U ovom istraživanju, korišćen je instrument od 115 ajtema, a analize su zasnovane samo na ukupnom skor. Pouzdanost instrumenta je $\alpha=.91$.

Šizotipija. Za procenu šizotipije, korišćen je inventar DELTA-10 (Knežević et al., 2005). DELTA-10 predstavlja operacionalizaciju konstrukta Dezintegracije, koja je svojevrsna rekonceptualizacija psihotičnih, šizotipalnih i šizoidalnih fenomena kao bazične crste ličnosti. Iako DELTA-10 obuhvata 10 različitih subskala namenjenih merenju specifičnih iskustava nalik psihotičnim, za potrebe ovog istraživanja korišćen je ukupan skor izračunat kao prosečna vrednost skorova na svakom modalitetu DELTA-10 Inventara. U istraživanju je korišćena 20-ajtemska verzija ovog instrumenta. Pouzdanost instrumenta je $\alpha=.80$.

Crte ličnosti. Bazične crte ličnosti merene su pomoću instrumenta NEO-FFI (Costa & McCrae, 1992), koji predstavlja operacionalizaciju bazičnih crta iz Petofaktorskog modela ličnosti. Instrument sadrži 60 ajtema, po 12 za svaki od domena petofaktorskog modela: Neuroticizma, Ekstraverzije, Otvorenosti, Saradljivosti i Savesnosti. Pouzdanosti skala se kreću od $\alpha=.61$ (Otvorenost) do $\alpha=.81$ (Savesnost).

Sva tri navedena instrumenta su zasnovana na samoprocenama ispitanika, koji su odgovore davali na petostepenoj skali Likertovog tipa, od 1 ("uopšte se ne slažem") do 5 ("u potpunosti se slažem").

Psihopatija. Crte psihopatije merene su uz pomoć revidirane verzije Hareove čekliste za procenu psihopatije (Psychopathy checklist - revised, PCL-R, Hare, 2002). Ovaj instrument se sastoji od polu-strukturiranog intervjua, koji se sprovodi sa svakim ispitanikom ponaosob. Intervju traje od 60-90 minuta. na osnovu podataka iz intervjua, kao i podataka iz dosijea osuđenih lica, intervjuer procenjuje svakog ispitanika na 20 indikatora psihopatije, na trostepenoj skali od 0 (odsustvo indikatora) do 2 (indikator prisutan u visokom nivou). Na osnovu definisanih 20 indikatora, računaju se skorovi za 4 faktora psihopatije: Interpersonalnog stila, Afektiviteta, Impulsivnog životnog stila i Antisocijalnosti. Pouzdanosti skala se kreću od $\alpha=.66$ (Interpersonalni stil) do $\alpha=.84$ (Antisocijalnost).

Kriminalni recidiv. Mere kriminalnog recidiva, i to dve: broj izrečenih presuda i broj izrečenih kazni zatvora, preuzete su iz dosijea osuđenih lica. Shodno prirodi ovih varijabli, one su, pre uključivanja u analize, normalizovane.

Obrada podataka

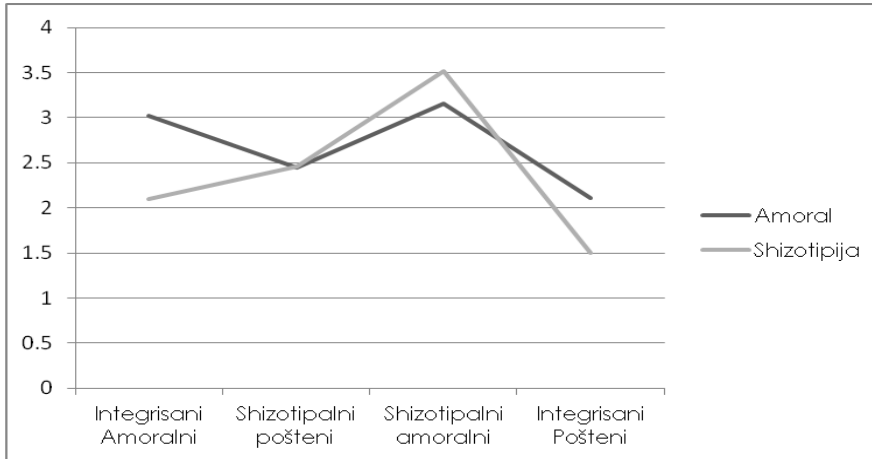
Pored toga što su izračunati osnovni deskriptivni statistički pokazatelji, podaci o šizotipiji i amoralnosti su obrađeni još i hijerarhijskom klaster analizom, uz upotrebu Warovog metoda grupisanja, kako bi se empirijski utvrdio broj klastera ispitanika.

Primenom univarijantne analize varijanse i naknadnih poređenja na osnovu LSD testa utvrđene su i razlike između klastera po definisanim zavisnim varijablama: bazičnim crtama ličnosti, crtama psihopatije i merama recidiva.

Rezultati

Sa ciljem da se detektuju grupe ispitanika na osnovu varijabli amoralnosti i šizotipije, realizovana je klaster analiza, uz upotrebu Wardovog metoda grupisanja i korišćenja kvadrirane Euklidove distance kao mere rastojanja između klastera. Analizirane su mogućnosti zadržavanja dva, tri, četiri i pet klastera ispitanika. Rezultati su pokazali da je smisljeno zadržati četvoroklastersko rešenje (Grafikon 1). Prvi klaster (n=48, 22% ukupnog broja ispitanika) čine oni sa visokom amoralnošću i niskom šizotipijom i interpretiran je kao "Integrirani amoralni". Drugi klaster (n=98, 44% ukupnog broja ispitanika) čine ispitanici koji postižu visoke skorove na šizotipiji, ali niske na amoralnosti; stoga je ovaj klaster nazvan "Šizotipalni pošteni". Treći klaster obuhvata ispitanike koji imaju visoke skorove i na amoralnosti i na šizotipiji, te je stoga imenovan kao "Šizotipalni amoralni" (n=18, 8% ukupnog broja ispitanika). Četvrti klaster (n=59, 26% ukupnog broja ispitanika) čine ispitanici sa niskim skorovima na obe mere, i interpretiran je kao "Integrirani pošteni".

Zbornik IKSI, 1/2014 – B. Petrović, J. Međedović, D. Kujačić
 „Tipovi ličnosti u prostoru amoralnosti i šizotipije: empirijska evidencija sa
 osuđeničkog i uzorka iz opšte populacije”, (str. 7-28)

Grafikon 1. Karakteristike klastera za uzorak osuđenika (n=223)

Tabela 1. Poređenje klastera sa osuđeničkog uzorka po merama ličnosti, psihopatije i recidiva

	Klasteri				F	η^2	Značajna poređenja
	Integrirani Amoralni	Šizotipalni pošteni	Šizotipalni amoralni	Integrirani Pošteni			
n (%)	48 (22)	98 (44)	18 (8)	59 (26)	df=3		
N	2.56 (.57)	2.89 (.58)	3.80 (1.22)	2.03 (.49)	41,850**	.37	ShA>ShP>IA>IP
E	3.47 (.82)	3.19 (.72)	3.01 (.74)	3.42 (.48)	3,271*	.05	IA, IP >ShA, ShP
O	3.10 (.50)	3.08 (.50)	3.14 (.53)	3.23 (.54)	1,045	.02	n.s.
A	3.13 (.63)	3.46 (.56)	2.87 (.51)	3.58 (.49)	10,822**	.13	ShP, IP > ShA, IA
C	3.84 (.59)	3.96 (.55)	3.35 (.71)	4.25 (.54)	11,813**	.14	IP>ShP,IA> ShA
Ip	.80 (.54)	.71 (.52)	.48 (.45)	.89 (.81)	2,170	.03	n.s.
Af	1.16 (.42)	1.01 (.50)	.88 (.64)	1.00 (.49)	1,634	.02	n.s.
ILS	1.14 (.44)	.88 (.49)	1.36 (.28)	.89 (.49)	4,690**	.06	ShA,IA> ShP, IP
AS	.77 (.63)	.47 (.48)	.80 (.55)	.49 (.53)	7,321**	.10	ShA,IA> ShP, IP
Osude	.14 (.89)	-.12 (.97)	.48 (1.69)	-.11 (.72)	2,337	.03	n.s.
Zalvor	.10 (1.00)	.01 (1.21)	.10 (.62)	-.20 (.48)	1,034	.02	n.s.

U tabeli su prikazane aritmetičke sredine (standardne devijacije). Post-hoc poređenje su napravljena na osnovu LSD testa. Značenja skraćenica u tabeli: N - Neuroticizam; E - Ekstraverzija; O - Otvorenost za iskustva; A - Saradljivost; C - Savesnost; Ip - Interpersonalni stil; Af - Afektivitet; ILS - Impulsivni Životni stil; As - Antisocijalnost; Osude - broj izrečenih presuda;

Zatvor - broj izrečenih kazni zatvora; ShA - Šizotipalni amoralni; ShP - Šizotipalni poštteni; IA - Integrisani amoralni IP - Integrisani poštteni; n.s. - nije statistički značajno.

U tabeli 1. prikazani su rezultati validacije izolovanih klastera ispitanika. Kao što se vidi, ispitanici iz različitih klastera se značajno razlikuju po svim crtama ličnosti izuzev Otvorenosti. Kada je u pitanju Neuroticizam, najviše skorove postižu ispitanici iz klastera Šizotipalnih amoralnih, dok najniže skorove postižu Integrisani poštteni, što se i moglo očekivati. Postoje statistički značajne razlike između sve četiri grupe po ovoj dimenziji. Kada je u pitanju Ekstraverzija, podaci pokazuju da niske skorove na ovoj dimenziji postižu i Šizotipalni amoralni i šizotipalni poštteni, između kojih nema statistički značajnih razlika. S druge strane, više skorove na ovoj dimenziji pokazuju oba podklastera integrisanih, i poštteni i amoralni, između kojih, opet, nema značajne razlike. Ovakvi rezultati ukazuju na snažniju ulogu šizotipije u razlikovanju po ovoj dimenziji ličnosti. Slični rezultati se dobijaju i po pitanju druge dve dimenzije ličnosti - Saradljivosti i Savesnosti. Po dimenziji Saradljivosti razlikuju se amoralni i neamoralni ispitanici, s tim što amoralni ispitanici teže negativnom polu ove dimenzije, odnosno, agresivnosti. Između podklastera amoralnih, odnosno neamoralnih, nema statistički značajnih razlika, što govori o tome da Amoralnost u stvari ima dominantnu ulogu kada je u pitanju distinkcija između grupa po ovoj dimenziji. Što se tiče Savesnosti, Šizotipalni amoralni teže negativnom, dok integrisani poštteni teže pozitivnom polu ove dimenzije. Između njih se nalaze Integrisani amoralni i šizotipalni poštteni, koji se međusobno ne razlikuju značajno po Savesnosti.

Interesantno je da se ovde definisani klasteri ispitanika ne razlikuju po prva dva faktora psihopatije, ali da postoje razlike kada su u pitanju druga dva faktora - Životni stil i Antisocijalnost. Evidentno je da ove razlike uzrokuje, praktično, amoralnost, jer u oba slučaja subklasteri amoralnih se razlikuju značajno od subklastera poštenih, nezvano za prisustvo šizotipije. Uz to, između njih samih nema statistički značajnih razlika.

Što se tiče mera recidiva, nisu registrovane značajne razlike između klastera.

Diskusija

Kada je u pitanju uzorak osuđenih lica, rezultati ovog istraživanja pokazali su da je na osnovu njihovih skorova na amoralnosti i šizotipiji moguće detektovati 4 klastera: klaster ispitanika koje karakterišu visoki skorovi na obe dispozicije - nazvan "šizotipalni amoralni", klaster onih koje karakterišu

visoki skorovi na amoralnosti ali niski na šizotipiji, nazvan "integrisani amoralni", zatim klaster onih sa visokim skorovima na šizotipiji i niskim na amoralnosti, nazvan "šizotipalni poštenih", i konačno klaster "integrisanih poštenih" - sa niskim skorovima na obe dimenzije.

Šizotipalni amoralni karakterišu se većim skorovima na Neuroticizmu, te Introverzijom, Agresivnošću i Impulsivnošću, ujedno i većom sklonošću ka antisocijalnom ponašanju u odnosu na, pre svega, grupe šizotipalnih i integrisanih poštenih. Integrisano amoralne karakteriše emotivna stabilnost, ekstraverzija, i agresivnost, te nešto viša savesnost u odnosu na prethodnu grupu, uz prisustvo antisocijalnih tendencija. Šizotipalni poštenih su emotivno nestabilniji, introvertniji, a ujedno saradljiviji i savesniji, te manje skloni eksplicitnom antisocijalnom ponašanju od prethodne dve grupe. Konačno, integrisani poštenih daju potpuno drugačiju sliku od prethodnih - emotivno su stabilni, ekstravertni, saradljivi i savesni, bez izraženijeg prisustva crta psihopatije sa drugog faktora.

Dakle, iako se može reći da i Šizotipija i Amoral doprinose nezavisno definisanju opisanih klastera, evidentno je da Amoral doprinosi diskriminaciji između amoralnih i neamoralnih pojedinaca (Knežević, 2003), ali je takođe evidentna i uloga šizotipije, posebno u smislu izolovanja klastera šizotipalno amoralnih, koje odlikuju socijalno problematične manifestacije bazičnih crta ličnosti, uključujući i snažnu sklonost ka antisocijalnom ponašanju (Raine, 1992). Veoma je važno uočiti postojanje razlike između ovog klastera i klastera integrisanih amoralnih pojedinaca, koji su, za razliku od šizotipalnih amoralnih, emotivno stabilniji, ekstravertniji i savesniji. Ovaj profil generalno, odgovara profilu "uspešnih" amoralnih pojedinaca, koji se upravo po ovim crtama razlikuju od onih neuspešnih, tj, onih koji budu krivično kažnjavani (Mullins-Sweatt, Glover, Derfinko, Miller, & Widiger, 2010). Ipak, hipoteza da će se šizotipalni amoralni pojedinci značajno razlikovati od integrisanih amoralnih po tome što će imati izraženije antisocijalne dispozicije (niži skor na savesnosti i saradljivosti, kao i viši na merama psihopatije i recidiva) nije potvrđena. Posebno je interesantan klaster integrisanih poštenih, pogotovo što se radi o uzorku osuđenih lica, što se može dovesti u vezu sa klasterom kriminalaca bez prisustva amoralnih dispozicija (psihopatije), koji su identifikovali Coid i saradnici (Coid, et al., 2012). Stoga, može se reći da su rezultati u skladu, i da donekle produbljuju nalaze prethodnih istraživanja.

STUDIJA II

Metod

Uzorak

Uzorak za ovo istraživanje sačinjavalo je 318 ispitanika iz opšte populacije, muškog pola, starosti od 18 do 25 godina. Ispitanici su u vreme ispitivanja bili klinički zdravi.

Instrumenti

Amoralnost. Ličnosne dispozicije za amoralno ponašanje merene su instrumentom AMRL15 (Knežević, 2003). Kao i u prethodnom, i u ovom istraživanju analize su zasnovane samo na ukupnom skor.

Šizotipija. Šizotipija je operacionalizovana kao skor na skali DELTA Kibernetičke baterije konativnih testova - KON 6 (Momirović, Wolf i Džamonja, 1993). U okviru kibernetičkog modela ličnosti, DELTA je u principu operacionalizacija sistema za koordinaciju regulativnih funkcija, čiji poremećaji izazivaju dezorganizaciju i disocijaciju i kognitivnih i konativnih funkcija, kao i poremećaje motoričkih funkcija. Kao takav, on praktično predstavlja osnovu kasnije definisanog koncepta dezintegracije (Knežević et al., 2005).

Bazična struktura ličnosti. U okviru ovog istraživanja, bazična struktura ličnosti operacionalizovana je kroz Eysenck-ov model ličnosti i instrument Eysenck Personality Questionnaire (EPQ; Eysenck i Eysenck, 1991). Sam EPQ sadrži četiri subskale - neuroticizam (N), ekstraverzija (E), psihoticizam (P) i L skal.

Inteligencija. Intelektualne sposobnosti su operacionalizovane preko postignuća na testovima Kibernetičke baterije KOG 3 (Wolf, Momirović i Džamonja, 1992). Ovaj instrument se sastoji od 9 testova, po tri za ispitivanje svakog od 3 kognitivna procesora: za perceptivno, serijalno i paralelno procesiranje.

Pouzdanosti svih ovde opisanih instrumenata saopštene su od strane Kneževića (Knežević, 2003). Skorovi na svim navedenim instrumentima računati su kao prve glavne komponente prethodno normalizovanih i standardizovanih varijabli.

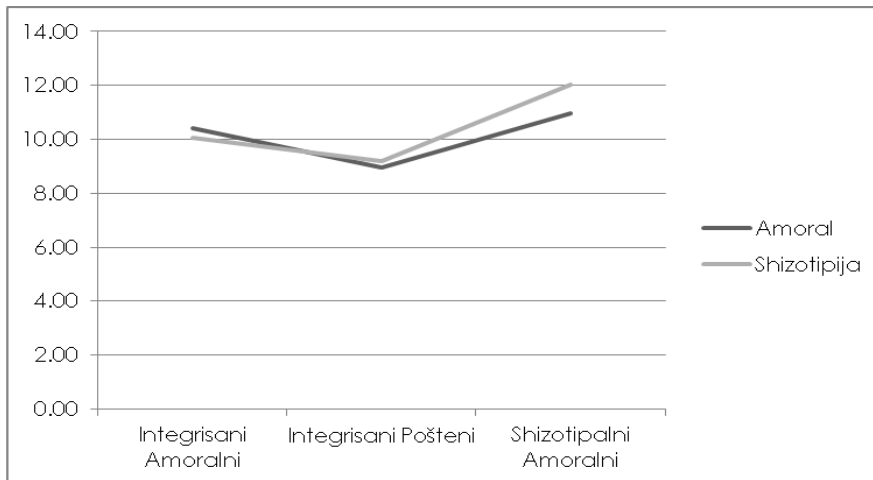
Obrada podataka

Kao i prethodno, i ovo se istraživanje oslanja na hijerarhijsku klaster analizu, uz upotrebu Warovog metoda grupisanja, kojom se utvrdio broj klastera

ispitanika. Univarijantna ANOVA i naknadna poređenja na osnovu LSD testa i u ovom slučaju poslužila je za utvrđivanje razlika između klastera po definisanim zavisnim varijablama: bazičnim crtama ličnosti i intelektualnom funkcionisanju.

Rezultati

Rezultati hijerarhijske analize grupisanja pokazale su da se na uzorku muškaraca iz opšte populacije smisleno mogu detektovati tri klastera ispitanika na osnovu njihovih skorova na amoralu i šizotipiji (Grafikon 2). Na ovom uzorku detektovani su klasteri šizotipalnih amoralnih pojedinaca, sa visokim skorovima na obe mere (n=37, 12% ukupnog broja ispitanika), integrisanih amoralnih - sa visokim skorovima na amoralu i niskim na šizotipiji (n=177, 55% ukupnog broja ispitanika), i konacno, integrisanih poštenih (n=104, 33% ukupnog broja ispitanika), sa niskim skorovima na obe mere.

Grafikon 2. Karakteristike klastera za uzorak opšte muške populacije (n=318)

Svi detektovani klasteri ispitanika se statistički značajno razlikuju kada su u pitanju crte definisane Eysenck-ovim modelom ličnosti (Tabela 2). Na dimenzijama Psihoticizma i Neuroticizma postoje razlike između sve tri grupe, pri čemu najveće skorove postižu ispitanici klasifikovani kao "šizotipalni amoralni", dok, očekivano, najniži skorove postižu "integrisani poštenu".

Tabela 2. Poređenje klastera sa uzorka opšte muške populacije po merama ličnosti i inteligencije

	Klasteri			F	η^2	Značajna poređenja
	Integrirani Amoralni	Integrirani Pošteni	Šizotipalni Amoralni			
n (%)	177 (55)	104 (33)	37 (12)	df=2		
P	10.11 (.84)	9.42 (.74)	11.11 (1.23)	54.685**	.26	ShA>IA>IP
N	10.12 (.88)	9.34 (.67)	11.29 (.87)	82.016**	.34	ShA>IA>IP
E	10.09 (.91)	10.04 (.94)	9.44 (1.34)	6.823**	.04	IA,IP>ShA
L	9.82 (.95)	10.47 (.93)	9.54 (.98)	20.406**	.12	IP>ShA,IA
Perceptivni	10.00 (.94)	10.08 (1.03)	9.79 (1.17)	1.123	.01	n.s.
Serijalni	9.99 (.93)	10.19 (1.03)	9.51 (1.09)	6.669**	.04	IA,IP>ShA
Paralelni	9.96 (.98)	10.13 (1.04)	9.84 (.96)	1.462	.01	n.s.

U tabeli su prikazane aritmetičke sredine (standardne devijacije). Post-hoc poređenje su napravljena na osnovu LSD testa. Značenja skraćenica u tabeli: P - Psihotizam; N - Neuroticizam; E - Ekstraverzija; L - Laganje; ShA - Šizotipalni amoralni; IA - Integrirani amoralni; IP - Integrirani pošteni; n.s. - nije statistički značajno.

Kada je u pitanju dimenzija Ekstraverzije, najniže skrove postižu ispitanici sa visokim skrovima na obe dimenzije, dok se druga dva klastera ne razlikuju statistički značajno. Kada je u pitanju dimenzija neiskrenosti, "integrirani pošteni" postižu više skorove od druge dve kategorije ispitanika definisane prisustvom amoralnosti.

Što se tiče intelektualnih sposobnosti, šizotipalni amoralni imaju sniženije kapacitete za serijalno procesiranje u odnosu na druge dve grupe ispitanika.

Diskusija

Na uzorku ispitanika muškog pola iz opšte populacije, za razliku od osuđeničkog, detektovana su 3 klastera ispitanika. Međutim, ta tri klastera korespondiraju sa tri klastera detektovana u studiji I, i nazvana su: "šizotipalni amoralni", "integrirani amoralni" i "integrirani pošteni". Klaster "šizotipalnih poštenih" ovde nije detektovan. Identifikovana tri klastera karakterišu se istim odnosom skorova na amoralnosti i šizotipiji kao i u prethodnom slučaju: "šizotipalni amoralni" imaju visoke skorove na obe dimenzije, "integrirani amoralni" postižu niži skor na šizotipiji ali viši na amoralnosti i "integrirani pošteni" imaju niže skorove na obe dimenzije.

Dalje analize pokazale su da se ova tri klastera jasno razlikuju kada je u pitanju profil bazičnih dimenzija ličnosti i inteligencije. Na dimenzijama Psihoticizma i Neuroticizma sve tri grupe se snažno razlikuju, dok se na Ekstraverziji razlikuju šizotipalni amoralni od druge dve grupe (što ukazuje na efekat šizotipije, koja ovoj grupi daje kvalitet introverzije, koja jeste sastavni deo ovog konstrukta (Knežević et al., 2005; Međedović, 2012). S druge strane, L skala diskriminiše amoralne od neamoralnih ispitanika, bez obzira na prisustvo šizotipije, što je takođe u skladu sa prethodnim nalazima (Knežević, 2003; Dunlop, Morrison, Koenig & Silcox, 2012).

Kada je u pitanju inteligencija, ispitanici sa visokim skorovima i na amoralnosti i na šizotipiji postižu niže skorove na meri kristalizovane inteligencije u odnosu na druge dve grupe. Ono što ovaj nalaz čini posebno interesantnim je postojanje distinkcije između dve grupe amoralnih ispitanika - onih koji su skloni dezorganizaciji svog konativnog sistema, i onih integrisanih. Naime, već postoje jasne indicije da postoji sistematska negativna povezanost inteligencije i tendencija ka amoralnom i antisocijalnom ponašanju (Heinzen, Köhler, Godt, Geiger, & Huchzermeier, 2011; de Tribolet-Hardy, Vohs, Mokros, & Habermeyer, 2014; Spironelli, Segrè, Stegagno, & Angrilli, 2014), posebno kristalizovane inteligencije i sposobnosti procesiranja jezičkih informacija (Hare & Jutai, 1988; Momirović i Hošek, 2002; Knežević, 2003; DeLisi, Vaughn, Beaver, & Wright, 2010). S jedne strane, ovai nalazi pokazuju da viša inteligencija može biti protektivni faktor kada je u pitanju kriminalno ponašanje, na šta ukazuju i druga istraživanja (Knežević, 2003; Portnoy, Chen, & Raine, 2013). S druge strane, ukazuju i na to da prisustvo izraženijih šizotipalnih crta ima veze i sa smanjenim kognitivnim sposobnostima, ali i sa većom tendencijom ka amoralnom ponašanju. To je posebno važno ako se ima u vidu generalni profil šizotipalnih amoralnih pojedinaca, koje karakteriše snažno prisustvo psihoticizma, neuroticizma, nepoštenja (niska L skala) i introverzije, što, prema različitim istraživanjima, odgovara profilu počinitelaca težih kriminalnih dela i onih sklonih povratništvu (Cale, 2006; Raine, 1992; Međedović, et al., 2012; Dunlop et al., 2012).

GENERALNA DISKUSIJA I ZAKLJUČCI

Dosadašnja istraživanja pokazala su da amoralnost i šizotipija, iako jasno daju doprinos razumevanju antisocijalnog, pre svega kriminalnog ponašanja, stoje u vrlo kompleksnom odnosu (Međedović et al., 2012). Kako najčešće korišćeni korelacioni nacrti do sada nisu dali jasnu sliku o odnosima ovih konstrukata, posebno na različitim nivoima njihove izraženosti, postojala

je potreba da se primeni analiza grupisanja, kako bi se identifikovali klasteri pojedinaca sa različitim visinama skorova na ovim varijablama. Prethodna istraživanja pokazala su da se, kada se radi o amoralnim dispozicijama, najčešće detektuju dva klastera, uslovno rečeno, amoralnih i neamoralnih pojedinaca (Knežević, 2003). Klaster analiza u zajedničkom prostoru ovih varijabli pokazala je da je moguće detektovati pojedince sa visokim skorovima na amoralnosti i niskim na šizotipiji, i obrnuto (Nestor et al., 2002).

Kroz dva istraživanja, jedno na osuđeničkom, drugo na uzorku muškaraca iz opšte populacije, u ovom radu pokazano je da se u zajedničkom prostoru amoralnosti i šizotipije mogu detektovati tri ili četiri različita klastera ispitanika, koji se međusobno značajno razlikuju: "šizotipalni amoralni", "integrisani amoralni", "šizotipalni pošteni" i "integrisani pošteni".

Ovde je od posebne važnosti primetiti da uključivanje šizotipije doprinosi detaljnijoj distinkciji unutar klastera amoralnih pojedinaca, odnosno, njihovom razvijanju na klaster onih sa visokom i niskom šizotipijom. Iako se takav rezultat negde mogao očekivati na osnovu prethodnih istraživanja, jer su, na primer, Coid i saradnici (Coid et al., 2012) pokazali da je šizotipija jedna od varijabli koja doprinosi razlikovanju prototipskih psihopata od ostalih izolovanih klastera, druga istraživanja koja su se bavila ovim pitanjem (npr., Nestor et al., 2002) nisu našla ovakvu klastersku soluciju.

Stoga, može se reći da je osnovna hipoteza o detekciji klastera, posebno subklastera okviru klastera amoralnih pojedinaca, potvrđena, i to na oba uzorka. Međutim, nije potvrđeno da će se klaster šizotipalnih amoralnih razlikovati značajno u odnosu na integrisane amoralne pojedince pre svega po dispozicijama za antisocijalno ponašanje (kao što bi se moglo očekivati na osnovu prethodnih istraživanja, npr., Coid et al., 2012). Pre bi se moglo reći da se šizotipalni amoralni pojedinci markirani indikatorima mentalnih disfunkcija, više nego prokriminalnim dispozicijama. Upravo u tome se, čini se, i ogleda jedan od glavnih doprinosa ovog istraživanja.

Pored toga, profil integrisanih amoralnih, koji se takođe detektuje na oba uzorka, ima dosta sličnosti sa profilom "uspešnih psihopata". U ovom istraživanju, pokazalo se da se integrisani amoralni pojedinci razlikuju od šizotipalnih amoralnih, po varijablama koje podržavaju ovu pretpostavku, pre svega po slabijoj emotivnoj reaktivnosti (Salekin, Neumann, Leistico, & Zalot, 2004; Mullins-Nelson, Salekin, & Leistico, 2006), boljoj kontroli impulsa (Mullins-Sweatt, Glover, Derefinko, Miller, & Widiger, 2010), većim kognitivnim kapacitetima (DeLisi, Vaughn, Beaver, & Wright, 2010), kao i po crtama koje indikuju bolje mentalno zdravlje (ekstraverzija, niži psihoticizam, itd). Ova pretpostavka bi dobila na još većoj snazi da su detektovane i razlike na

merama psihopatije, pre svega na Životnom stilu i Antisocijalnosti, ali ovo istraživanje nije pokazalo da tu postoji razlika između šizotipalnih i integrisanih amoralnih ispitanika.

Ovde je važno imati u vidu i koncept primarne i sekundarne psihopatije (Skeem, Johansson, Andershed, Kerr, & Loudon, 2007). Naime, može se pretpostaviti da će šizotipani amoralni odgovarati sekundarnoj, a integrisani primarnoj psihopatiji, međutim, to rezultati ovog istraživanja ne pokazuju. To praktično znači da je u stvari šizotipija važna za distinkciju između uspešne i neuspešne ali ne i između primarne i sekundarne psihopatije. U stvari, može se pretpostaviti i da su integrisani amoralni primarne psihopate ali da šizotipalni amoralni nisu sekundarni jer u modelima šizotipije generalno nema anksioznosti, a to je ključna varijabla koja razdvaja ove dve prototipske grupe.

Nalazi ovog istraživanja, dakle, indiciraju potrebu za daljim istraživanjima odnosa šizotipije i amoralna, pre svega u grupi amoralnih pojedinaca, koje, međutim, ne treba tražiti samo u osuđeničkoj, već i u opštoj populaciji, jer rezultati ovog istraživanja jasno ukazuju na to da se ova dva klastera mogu detektovati i u osuđeničkoj i u opštoj populaciji. Podatak da je distinkcija između dve grupe amoralnih pojedinaca bazirana pre svega na prisustvu indikatora mentalnih disfunkcija nameće potrebu za daljim istraživanjima upravo u okviru ovih klastera ispitanika. Važno je primetiti i da klaster integrisanih amoralnih ispitanika, pored toga što se odlikuje odsustvom tendencija ka mentalnim disfunkcijama, odlikuje se i sklopom crta koje ukazuju na profil "uspešnog amoralca". Taj nalaz sugerše da je moguća pretpostavka da su tzv. "uspešne psihopate" poseban klaster unutar ljudske populacije, te da bi daljim istraživanjima trebalo proveriti ovu pretpostavku.

Konačno, izuzetno je važno naglasiti da su sadržinski invarijantni klasteri detektovani na dva nezavisna i kvalitativno različita uzorka, i to uz upotrebu različitih instrumenata, kao i da su podaci na oba uzorka o dispozicijama po kojima se klasteri razlikuju takođe konzistentni i da upućuju na slične zaključke, što takođe ide u prilog stabilnosti identifikovanih rešenja. Treba imati u vidu i da ovde detektovani klasteri mogu biti u skladu sa klasterima detektovanim na osnovu mera psihopatije na našoj populaciji u jednom drugom istraživanju (Dujmović i Čolović, 2012). Naime, u ovom istraživanju je nađeno da je moguće detektovati četiri klastera, od kojih tri imaju sličnosti sa onim detektovanim u ovom radu (grupa psihopata odgovara ovde detektovanom klasteru šizotipalnih amoralnih, hiperadaptirani odgovaraju klasteru integrisanih poštenih, dok adaptirani bezosećajni korespondiraju sa klasterom integrisanih amoralaca). Time nalazi ovog istraživanja dobijaju

dodatnu težinu u smislu stabilnosti, tj., konzistentnosti izolovanih klastera i njihovih distinktnih dispozicija.

Važno je napomenuti i da je čak i na uzorku osuđenika detektovan klaster integrisanih poštenih, što se može dovesti u vezu sa klasterom kriminalaca bez prisustva amorálnih dispozicija (psihopatije), koji su identifikovali Coid i saradnici (Coid, et al., 2012). Stoga bi bilo od značaja da se u nekom sledećem istraživanju pažnj usmeri na analizu tipa i težine krivičnog dela, povratništvo, pa i razloge za vršenje krivičnog dela, čime bi se dala dodatna verifikacija ovde dobijenim klasterima, a ujedno obezbedio snažan alat psiholozima u praksi za utvrđivanje rizika za vršenj krivičnih dela, i, ujedno, za praktičan rad i podršku u rehabilitaciji onih osuđenika koji pripadaju manje rizičnim grupama, poput onih sa nižim skorovima i na merama amorala i na merama šizotipije.

Pored toga, čini se da bi bilo od važnosti ispitati u nekom od sledećih istraživanja i odnos amorala i šizotipije i na nivou njihovih modaliteta, čime bi se, s jedne strane, mogli validirati ovde dobijeni rezultati, a s druge, mogla bi se steći potpunija slika o inače složenom odnosu dve ovako važne dispozicije kao što su amorálnost i šizotipija, što bi imalo još i dodatni praktičan značaj.

Izjava zahvalnosti: Autori se zahvaljuju prof dr Goranu Kneževiću za ustupanje podataka koji su u okviru ovog istraživanja podvrgnuti dodatnim analizama.

REFERENCE

- (1) Ashton, M. C., Lee, K., & de Vries, R. E. (2014). The HEXACO Honesty-Humility, Agreeableness, and Emotionality Factors A Review of Research and Theory. *Personality and Social Psychology Review, 18*, 139-152.
- (2) Buckels, E. E., Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2013). Behavioral confirmation of everyday sadism. *Psychological Science, 24*, 2201–2209.
- (3) Cale, E. M. (2006). A quantitative review of the relations between the 'Big 3' higher order personality dimensions and antisocial behavior. *Journal of Research in Personality, 40*, 250–284.
- (4) Coid, J., Freestone, M., & Ullrich, S. (2012). Subtypes of psychopathy in the British household population: findings from the national household survey of psychiatric morbidity. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology, 47*, 879-891.

- (5) Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- (6) DeLisi, M., Vaughn, M. G., Beaver, K. M., & Wright, J. P. (2010). The Hannibal Lecter myth: Psychopathy and verbal intelligence in the macarthur violence risk assessment study. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 32, 169-177.
- (7) de Tribolet-Hardy, F., Vohs, K., Mokros, A., & Habermeyer, E. (2014). Psychopathy, intelligence, and impulsivity in German violent offenders. *International journal of law and psychiatry*, 37, 238-244.
- (8) Dujmović, A., & Čolović, P. (2012). Psihopatija i osobine ličnosti kod heroinskih zavisnika u tretmanu i opšte populacije. *Primenjena psihologija*, 5, 357-374.
- (9) Dunlop, P. D., Morrison, D. L., Koenig, J., & Silcox, B. (2012). Comparing the Eysenck and HEXACO models of personality in the prediction of adult delinquency. *European Journal of Personality*, 26, 194-202.
- (10) Eysenck, H. J., & Eysenck, S. B. G. (1976). *Psychoticism as a dimension of personality*. Hodder and Stoughton, London.
- (11) Eysenck, H. J. & Eysenck, S. B. G. (1991). *Manual of the Eysenck Personality Scales (EPQ Adults)*. London, Hodder and Stoughton.
- (12) Furnham, A., Richards, S. C., & Paulhus, D. L. (2013). The Dark Triad of personality: A 10 year review. *Social and Personality Psychology Compass*, 7, 199-216.
- (13) Hare, R. (2002). *Psychopathy Checklist – Revised – Manual*. Ontario, Toronto: Multi-Health Systems.
- (14) Hare, R. D., & Jutai, J. W. (1988). Psychopathy and cerebral asymmetry in semantic processing. *Personality and Individual Differences*, 9, 329-337.
- (15) Heinzen, H., Köhler, D., Godt, N., Geiger, F., & Huchzermeier, C. (2011). Psychopathy, intelligence and conviction history. *International journal of law and psychiatry*, 34, 336-340.
- (16) Knežević, G. (2003): *Koreni amoralnosti*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Institut za psihologiju, Beograd.
- (17) Knežević, G., Opačić, G., Kutlešić, V., & Savić, D. (2005). Preserving psychoticism as a basic personality trait: A proposed reconceptualization. *113th Annual Convention. American Psychological Association*, August 18-21, Washington. Book of Abstracts, p. 176.

- (18) Knežević G., Radović, B., & Peruničić, I. (2008). Can Amoralty be measured? 14th European Conference on Personality, Tartu, Estonia, July 16-20, 2008, Book of Abstracts, p. 137.
- (19) Međedović, J., i Stojilković, S. (2008). Bazične dimenzije ličnosti, empatija i amoralnost kod osuđenika. *Ličnost, profesija i obrazovanje, zbornik radova sa III konferencije Dani primenjene psihologije*, 17–35.
- (20) Međedović, J. (2010). Bazična struktura ličnosti i psihopatija: doprinos Dezintegracije. *Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 29, 7-29.
- (21) Međedović, J. (2011). Da li je amoralnost šesti faktor ličnosti? *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 30, 7-31.
- (22) *Knjiga rezimea*, str. 196-197. Međedović, J. (2012). Topography of Dishonesty: mapping the opposite pole of Honesty-Humility personality domain. *Primenjena psihologija*, 5, 115-135.
- (23) Međedović, J., Kujačić, D., & Knežević, G. (2012). Personality-related determinants of criminal recidivism. *Psihologija*, 45, 277-294.
- (24) Međedović, J. (2014). Should the space of basic personality traits be extended to include the disposition toward psychotic-like experiences? *Psihologija*, 47, 169-184.
- (25) Momirović, K., Vučinić, B., Hošek, A., i Popović, B. (1998). AMORAL 2 – Prvi dokaz da je moralnost moguće meriti na pouzdan i valjan način. U K. Momirović (Ur.), *Realnost psiholoških konstrukata* (str. 9–35). Beograd: Institut za psihologiju, Filozofski Fakultet i Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (26) Momirović, K. i Hošek, A. (2002). Inteligencija i psihopatija. U: Momirović, K. i D. Popović (Ur.), *Psihopatija i kriminal* (str.33-40). Leposavić: Univerzitet u Prištini.
- (27) Momirović, K., Volf, B., i Džamonja, Z. (1993): KON-6: Kibernetička baterija konativnih testova, Beograd: Savez društava psihologa Srbije, Centar za primenjenu psihologiju.
- (28) Mullins-Nelson, J. L., Salekin, R. T., & Leistico, A. R. (2006). Psychopathy, empathy, and perspective-taking ability in a community sample: Implications for the successful psychopathy concept. *International Journal of Forensic Mental Health*, 5, 133–149.
- (29) Mullins-Sweatt, S. N., Glover, N. G., Derefinco, K. J., Miller, J. D., & Widiger, T. A. (2010). The search for the successful psychopath. *Journal of Research in Personality*, 44, 554 –558.

- (30) Nelson, M. T., Seal, M. L., Pantelis, C., & Phillips, L. J. (2013). Evidence of a dimensional relationship between schizotypy and schizophrenia: A systematic review. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 37, 317-327.
- (31) Nestor, P. G., Kimble, M., Berman, I., & Haycock, J. (2002). Psychosis, psychopathy, and homicide: a preliminary neuropsychological inquiry. *American Journal of Psychiatry*, 159, 138-140.
- (32) Paulhus, D. L., & Jones, D. N. (2014). Measures of dark personalities. In G. J. Boyle, D. H. Saklofske, & G. Mathews (Eds.), *Measures of personality and social psychological constructs*. San Diego: Academic Press.
- (33) Portnoy, J., Chen, F. R., & Raine, A. (2013). Biological protective factors for antisocial and criminal behavior. *Journal of Criminal Justice*, 41, 292-299.
- (34) Ragsdale, K. A., & Bedwell, J. S. (2013). Relationships between dimensional factors of psychopathy and schizotypy. *Frontiers in psychology*, 4, 1-7.
- (35) Raine, A. (1992). Schizotypal and borderline features in psychopathic criminals. *Personality and Individual Differences*, 13, 717-721.
- (36) Salekin, R. T., Neumann, C. S., Leistico, A. M. R., & Zalot, A. A. (2004). Psychopathy in youth and intelligence: An investigation of Cleckley's hypothesis. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33(4), 731-742.
- (37) Skeem, J., Johansson, P., Andershed, H., Kerr, M., & Louden, J. E. (2007). Two subtypes of psychopathic violent offenders that parallel primary and secondary variants. *Journal of abnormal psychology*, 116, 395.
- (38) Spironelli, C., Segrè, D., Stegagno, L., & Angrilli, A. (2014). Intelligence and psychopathy: a correlational study on insane female offenders. *Psychological medicine*, 44, 111-116.
- (39) Van Os, J., Linscott, R. J., Myin-Germeys, I., Delespaul, P., & Krabbendam, L. (2009). A systematic review and meta-analysis of the psychosis continuum: evidence for a psychosis proneness–persistence–impairment model of psychotic disorder. *Psychological medicine*, 39, 179-195.
- (40) Visser, B. A., Pozzebon, J. A., & Reina-Tamayo, A. M. (2014). Status-Driven Risk Taking: Another "Dark" Personality? *Canadian Journal of Behavioural Science*, 46, 485-496
- (41) Williams, K. M., Paulhus, D. L., & Hare, R. D. (2007). Capturing the four-factor structure of psychopathy in college students via self-report. *Journal of personality assessment*, 88, 205-219.

Zbornik IKSI, 1/2014 – B. Petrović, J. Međedović, D. Kujačić
„Tipovi ličnosti u prostoru amoralna i šizotipije: empirijska evidencija sa
osuđeničkog i uzorka iz opšte populacije”, (str. 7-28)

- (43) Wolf B., Momirović K. i Džamonja Z. (1992). KOG 3 – Baterija testova inteligencije. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.

PERSONALITY TYPES IN THE SPACE OF AMORALITY AND SCHIZOTYPY: EMPIRICAL EVIDENCE FROM THE SAMPLES OF PRISONERS AND FROM GENERAL POPULATION

Contrary to the importance of constructs of amorality and shizotypy, especially for understanding antisocial and criminal behavior, there is a little research aimed to investigate their relationships at various levels of their intensity. This research aimed to investigate whether it is possible to extract a meaningful psychological types in a common space of amorality and schizotypy, and a deeper understanding of detected types on the basis of different psychological variables. In this sense, in the context of this research, two studies were conducted. In the first study, instruments for assessment of Amorality and Schizotypy, which were used for defining the clusters of respondents, were applied to the sample of 223 males from the prison population. Detected clusters were further validated in the common space of Five Factor personality traits, Psychopathy and measures of recidivism. In the second one, data about Amoral and Schizotypy, as well as basic personality traits defined through Eisenck's model of personality, and also intelligence, were collected from the sample of 318 male respondents from the general population.

Results showed that using cluster analysis it is possible to identify three to four clusters of respondents in both samples. It is especially important that subtypes within the cluster of amoral individuals were identified - the subtypes of schizotypal amoral and integrated amoral individuals. Schizotypal amorals are characterized by dispositions which indicated tendency toward more severe forms of criminal activities, but, more important, toward mental dysfunctions (impulsivity, introversion, neuroticism, psychoticism, lower intelligence). Profile of integrated amorals is closer to the concept of "successful psychopathy" (conscientiousness, extraversion, emotional stability). Results of this research are implicative for deeper understanding of criminal behavior.

KEY WORD: Amoral, Shizotypy / cluster analysis /
psychological types / personality traits / intelligence

SPECIFIČNOSTI EMOCIONALNOG ŽIVOTA MALOLETNIH PRESTUPNICA*

Sonja Milojević*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Sonja Banjac

Institut za psihologiju, Beograd

Cilj ovog rada bio je predstavljanje osobnosti razvoja, održanja i tretmana antisocijalnog ponašanja devojaka, preciznije specifičnosti njihovog emocionalnog života. Posebna pažnja posvećena je sponi između delinkvencije devojaka i njihove nesigurne vezanosti, teškoća u izgradnji mehanizama regulacije selfa i kapaciteta za empatiju, kao posledice ranih trauma u porodici. Iznete su i pretpostavke i nalazi o postojanju rodni razlika u kontekstu i značenju kriminalnog dela, kao i u unutrašnjem svetu delinkvenata - tipu nesigurnog obrasca, nivou mentalizacije i stepenu razvijenosti empatije. Na kraju su pružene smernice za kliničku i sudsku praksu i prikazana je jedna efikasna multidisciplinarna intervencija u tretmanu delinkventkinja.

KLJUČNE REČI: delinkvencija / rodne razlike / vezanost / mentalizacija / empatija

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: sonja.milojevic@iksi.ac.rs

DELINKVENCIJA

Fenomen agresivnosti i antisocijalnog ponašanja predstavlja patnju, kako samoj osobi, tako i okolini, i dovodi do značajnih gubitaka i izdataka države, s jedne strane zbog umanjenog potencijala među mladima koji treba da budu nosioci napretka, a s druge zbog ulaganja u tretman i resocijalizaciju. Međutim, najveći broj teorija i istraživanja, kao i iz njih proizašlih pravnih i psiholoških intervencija, usmereni su na delinkvente, dok delinkventkinje ostaju nevidljive ili se, u najbolju ruku, podrazumevaju. Ovaj rad pokušava da osvetli specifičnosti emocionalnog života maloletnih prestupnica i, samim tim, važnost formiranja rodno-specifičnih intervencija, kao i da ukaže na odsustvo podataka i nedostatke u znanju, koji su neophodni za razumevanje delinkvencije među devojkama.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku¹, u 2011. godini je na području naše zemlje² bilo osuđeno oko 2300 maloletnih prestupnika, među kojima je bilo 145 devojaka. Ovakvi podaci su u skladu sa ranije dobijenim nalazima o znatno manjoj zastupljenosti devojačkog kriminala. Pored toga, razlike postoje u pogledu vrste krivičnih dela, pa je tako razlika izraženija između momaka i devojaka za teže i agresivne prekršaje u korist prvih (Moffitt, 2001; Steffensmeier & Allan, 1996), dok se ova rodna disproporcija kreće u obrnutom smeru kada su u pitanju nenasilna krivična dela poput prostitucije (Gaarder & Belknap, 2002) i bežanja od kuće (Chesney-Lind & Shelden 1992).

Kad je u pitanju karakteristični uzrast za delinkventno ponašanje, istraživanja pokazuju da broj prestupnika značajno raste na uzrastu od 7. do 17. godine i da tada obuhvata značajan procenat populacije adolescenata; nakon puberteta, broj prestupnika opada, a do 28. godine 85% prestupnika prestaje da čini krivična dela, pri čemu značajno manji procenat delinkventkinja nastavlja s krivičnim delima nakon adolescencije u odnosu na procenat delinkvenata (Moffitt et al., 2001). Pored toga, najveći broj devojaka se upusti u antisocijalno ponašanje s pojavom puberteta, tačnije oko petnaeste godine – izrazito retko u ranijem uzrastu ili prvi put u odraslom dobu, što može ukazati na posebnu osetljivost adolescentnog perioda za pojavu antisocijalnog ponašanja, naročito među devojkama.

¹ Statistički podaci i izveštaji mogu se naći na
<http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=144>

² Podaci se odnose na deo Republike Srbije bez Kosova i Metohije.

SOCIOLOŠKE TEORIJE O RODNIM RAZLIKAMA

Mogli bismo reći da u oblasti kriminologije uglavnom dominiraju sociološke teorije o nastanku i održanju antisocijalnog ponašanja. Među njima je Dirkemova teorija koja delinkvenciju vidi kao posledicu anomije, a koju Merton dalje razvija ističući nesklad društveno poželjnih ciljeva i dostupnosti sredstava za njihovo ostvarivanje kao uzročnike anomije (Cockerham, 2000). Ostali autori navode loše ekonomske uslove, pad sistema vrednosti, negativan uticaj škole i vršnjaka, ali i značajne porodične činioce, poput nekvalitetnog odnosa deteta i roditelja, čestih konflikata, neadekvatnog nadzora, asocijalnog ponašanja roditelja i zlostavljanja (Agnew, 2005, 2009).

Rodne razlike većina autora iz ove paradigme objašnjava pretpostavkom da su određeni riziko-faktori među devojkama slabije zastupljeni, a da se one češće susreću s različitim zaštitnim faktorima, odnosno sugerišu da isti mehanizam stoji u osnovi i sličnosti i razlika u razvoju delinkvencije među dečacima i devojkama (Agnew, 2009). Na primer, određen broj istraživanja (Costello and Mederer, 2003) pokazuje da su devojčice izložene većem stepenu kontrole, kako spoljašnje od strane roditelja i škole, tako i unutrašnje koja se odnosi na njihove usvojene norme i vrednosti, što se smatra svojevrsnim zaštitnim faktorom. Osim toga, ti podaci govore i da su zabrane koje se nad devojkama sprovode manje povređujuće i agresivne, te da izazivaju manje gneva, stida i osećanja nepravde.

Nalazi pokazuju i da su devojčice više integrisane u različite institucije, poput škole i vanškolskih aktivnosti, pri čemu su im ti resursi važniji nego dečacima (Agnew, 2005). Autori iznose i razliku u uticaju vršnjaka, posebno u mehanizmima socijalnog učenja (Moore & Hagedorn, 2001). Naime, pretpostavlja se da u muškim grupama postoji veći pritisak i odobravanje antisocijalnog ponašanja, a takođe postoje nalazi da dečaci teže da potcenjuju rizike, a precenjuju dobiti delinkventnog ponašanja, što im olakšava put ka krivičnim delima (Blackwell & Eschholz, 2002). S druge strane, smatra se da ženske grupe više osuđuju delinkventno ponašanje, da postoji manje zlostavljanja među članovima, što zbog veće empatije devojaka, tako i zbog manje fizičke snage, a pretpostavlja se i da u njima članovi međusobno pružaju više podrške, brige i utehe (Agnew, 2005).

U skladu s teorijom etiketiranja, dečaci se učestalije vide kao mogući izvori problema i češće bivaju pogrešno optuženi, što može dovesti do fenomena samoostvarujućeg proročanstva, dok se devojkama češće pripisuju uloge onih koji brinu i čuvaju porodicu, te im se neki prekršaji i previde (Bartusch &

Matsueda, 1996). Osim toga, pod uticajem socijalizacije i kroz usvajanje određenih rodno zasnovanih normi ponašanja i sistema vrednosti, devojčice mnogo više razmišljaju o slici koju odaju o sebi, te im je mnogo važnije da im se ne pripiše negativna etiketa (Agnew, 2005).

Međutim, jedan deo autora se ne bi složio s navedenim da se rodne razlike u kriminalu mogu objasniti razlikama u izloženosti glavnim riziko, odnosno zaštitnim faktorima (porodica, škola i vršnjaci), niti razlikama koje se pripisuju osobenostima roda kao takvog (npr. emotivnost, snaga, agresivnost), jer u tom slučaju ne bi dolazilo do fluktuacija u broju i udelu roda u različitim prekršajima, uzrastima, rasama, etničkim zajednicama (Chesney-Lind 2002; Miller & Mullins, 2009). Ovi istraživači navode da se rodne razlike u kriminalnom ponašanju mogu razumeti kroz različito iskustvo i značenja koja adolescenti dobijaju u socijalnim interakcijama i kroz odrastanje u porodici, vršnjačkoj grupi ili školi, a koja su uslovljena različitom praksom i normama koje se primenjuju u odnosu na rod. Tako, objašnjenje izostanka agresije devojčica u susretu sa strogom kontrolom roditelja, ne bi trebalo da bude to što devojčice po prirodi ostvaruju čvršće veze sa porodicom, nego to što okruženje značajno drugačije reaguje na njihov bes, koji predstavlja veću pretnju, nedopustljiv je i mnogo strože sankcionisan. Pored toga, navodi se da bitnu ulogu igraju i motivacioni faktori za počinjavanje prekršaja, pri čemu se za devojčice najčešće ističe reakcija na zlostavljanje (ne samo u fizičkom smislu, već i u psihološkom, ekonomskom i slično), odnosno na dugo trpljenu ulogu žrtve (Miller & Mullins, 2009).

Šta o značaju kontekstualnih varijabli, možemo saznati iz istraživanja sa samim prestupnicima? Rezultati opsežnog longitudinalnog istraživanja u trajanju od 20 godina na uzorku dece i adolescenata ne potvrđuju pretpostavku da porodična disfunkcionalnost, vršnjački pritisak, neuspeh u školi i slično imaju značajniji uticaj na muškarce koji čine prestupe, nego na devojke (Moffitt, 2001). Delimično je potvrđena hipoteza da se muškarci češće upuštaju u delinkventno ponašanje, jer je za njih veća verovatnoća da će biti izloženi stresnim uslovima koji vode delinkvenciji – dečaci su češće suočeni s vršnjačkim pritiskom i slabijim vaspitno-obrazovnim merama koje bi od najranijih dana potkrepljivale socijalno poželjne, a inhibirala nepoželjne karakteristike temperamenta. Dodatno, podaci pokazuju i da su iste osobine ličnosti povezane s kriminalnim ponašanje u oba roda, ali da je među muškarcima dobijen negativniji afekat (agresivnost, alijenacija, reakcije na stres) i slabije granice (Moffitt, 2001).

PSIHOLOŠKA POZADINA SOCIOLOŠKIH FAKTORA

Kako svi ovi socijalni faktori utiču na unutrašnji svet delinkvenata? Psihoanalitičke teorije ističu važnost emocionalnog razvoja deteta koji se odvija paralelno i u vezi s navedenim socijalnim faktorima, ukazujući da se agresivno ponašanje nekad javlja dovoljno rano u razvoju da svest o siromaštvu, društvenoj nepravdi, pa ni uticaj vršnjaka nisu tome mogli bitnije da doprinesu (Fonagy et al, 1997).

U ranom odnosu s primarnom figurom, najčešće majkom, koji obično odlikuje osetljivo, pravovremeno i dosledno odgovaranje na potrebe odojčeta, razvija se sigurna vezanost deteta (Bowlby, 1980). Kroz proces ogledanja (Allen, Fonagy, & Bateman, 2008), majka empatično izražava detetovu emociju kroz facijalnu ili vokalnu ekspresiju s kojom se dete poistovećuje i uči da prepozna i razlikuje svoje doživljaje. Adekvatno odgovaranje na unutrašnji svet deteta, na primer, menjanje pelena pošto je beba plakala, uči dete da, nakon određenog vremena, uvek dođe rasterećenje i predstavlja osnovu za razvoj kapaciteta da se odloži zadovoljenje potrebe (Fonagy, 2003). Stoga, sigurna vezanost predstavlja važan faktor u razvoju mehanizama regulacije selfa (Fonagy & Target, 1997), pre svega afektivne kontrole i kapaciteta za mentalizaciju, "mentalnog procesa pomoću kojeg neko implicitno ili eksplicitno tumači svoje ili tuđe postupke kao smislene na osnovu intencionalnih mentalnih stanja kao što su želje, potrebe, osećanja, verovanja i razlozi" (Bateman & Fonagy, 2004). Osim toga, reprezentacije o sebi, kao razumljivoj i prihvatljivoj osobi, i o drugom, kao dostupnom, predvidivom i sposobnom da pruži sigurnost, koje se u sigurnoj vezanosti razvijaju (Weinfield, Sroufe, Egeland, & Carlson, 2008), omogućavaju formiranje prosocijalnih relacija, internalizaciju moralnih normi i socijalnih konvencija zajednice i empatijskog reagovanja (Van IJzendoorn, 1997).

Međutim, ukoliko izostane adekvatan odgovor majke, dešavaju se određena odstupanja ili poremećaji u razvoju opisanih mehanizama i kapaciteta deteta. U takvim slučajevima dete pribegava ekscesivnom korišćenju različitih mehanizama odbrane koji mu omogućavaju ostanak u odnosu, ali i preživljavanje (Bowlby, 1980). Tako će deca majki koje su dosledno bile nedostupne, ali su pružile dovoljno za fizičko preživljavanje i nisu predstavljale izvor straha, razviti izbegavajući obrazac vezanosti (Weinfield, Sroufe, Egeland, & Carlson, 2008). Ona neće imati očekivanja od drugih da im pruže utehu i sigurnost, a uspostavljanje jasnih granica zaštititiće ih od ponovnog prolaska kroz rane neuspele procese ogledanja. Mehanizmi gašenja kojim se preterano koriste (Bowlby, 1980) sprečavaju

izbegavajuće vezanu osobu da postane svesna negativnih osećanja kroz različite strategije idealizacije odnosa vezanosti i neutralizacije, minimizacije i izolacije afekata. Stoga, u susretu s jakim emocijama ona nije u stanju da ih prepozna i obradi već ih mnogo češće odigrava u konkretnim akcijama ili pokušava da afekat savlada funkcionalnim rešenjima.

Ambivalentni ili preokupirani obrazac razvija se među decom čije su majke odgovarale samo na deo njihovih psiholoških potreba, dok bi ostale ignorisale ili kažnjavale (Weinfeld, Sroufe, Egeland, & Carlson, 2008). Ona su naučila da je sigurna baza tu onda kada zadovolje određene kriterijume, kada se ponašaju, misle i osećaju na odgovarajući način. Sebe bazično vide kao neadekvatne, nedovoljno vredne i dobre, te se, da bi ostali u odnosu, stalno trude da zadovolje zahteve koji se pred njih stavljaju, pri čemu osećaju izražen strah da će izgubiti svoju sigurnu luku. Ne upuštaju se ni u istraživanja okoline, niti psihološkog sveta, jer nisu sigurni da li će u slučaju pretnje naići na pravi oslonac i utehu. Kako bi ostali u odnosu, preokupirano vezane osobe koriste mehanizme odbrane iz domena kognitivnih prekida (Bowlby, 1980), čija je uloga da se osoba ne suoči s određenim iskustvima iz odnosa vezanosti koja bi za nju predstavljala preveliku pretnju. Neki od ovih mehanizama su nesigurnost misli, povlačenje u susretu s nedozvoljenim afektom, uzdržavanje, dok istovremeno postoji i ispoljava se opisana emocionalna pobuđenost, uznemirenost i ljutnja koje majka nije kontejnirala.

Najkomplikovaniju situaciju u razvoju može da iskusi dete koje u odnosu s roditeljima doživljava neki oblik traume. Kako je roditelj u isto vreme i izvor pretnje, postojeća anksioznost stalno raste i dete ne uspeva da izgradi nikakvu strategiju umirenja niti ostajanja u odnosu i formira dezorganizovani obrazac vezanosti (Jurist, Slade, & Bergner, 2008). U fazi ogledanja dete se ne susreće sa svojim osećanjima već s majčinim neobrađenim i preplavljujućim doživljajima (Fonagy, 2003). Postaje zastrašujuće baviti se svojim i tuđim unutrašnjim svetom, sopstveni doživljaji ostaju neintegrisani, te se često projektuju na druge ili odigravaju (Allen, Fonagy, & Bateman, 2008). Kako bi psihološki preživelo, dete pribegava ekscesivnom korišćenju mehanizama disocijacije, odnosno odvajanja (Bowlby, 1980), koji iz svesti odstranjuju sve što je vezano za odnos s figurom vezanosti, sva bolna iskustva, neispunjene želje i potrebe za ljubavlju i negom, sva razočarenja i strahove. Međutim, pored ove zaštitne uloge, mehanizmi odvajanja imaju i svoju cenu – ometaju adaptaciju radnih modela na spoljašnju realnost i dovode do njihovog cepanja. Potisnuti model nasilnog i izneverenog odnosa ostaje pohranjen i aktivira se u situacijama koje nalikuju traumatskom iskustvu. Tada se njegovo delovanje odigrava nekontrolisano, na

disfunkcionalan i dezorganizovan način i može imati dramatične posledice u ponašanju.

Na adolescentnom uzrastu, dete može naizgled delovati kao da ne trpi nikakve posledice zbog odsustva figure vezanosti. Međutim, u situacijama kada se pojavi nada da sigurna baza postoji ili da se može povratiti i kada se ispolji deaktivirani sistem, dete se upušta u beskompromisnu borbu da dobije ili povрати ono što misli da mu pripada. Pored toga, neke od važnih posledica cepanja radnih modela jesu delimično ili potpuno isključivanje jednog ili više sistema ponašanja, dok drugi preuzimaju prevlast nad funkcionisanjem osobe, pri čemu ne postoji svest o faktorima koji su uticali na ispoljavanje tih konkretnih reakcija (Bowlby, 1980). Tako osoba može pogrešno identifikovati i osobu i situaciju koje su povezane s ponašanjem, ali i pogrešno suditi o svojim postupcima.

Još je Džon Bolbi (1946) uočio značajno češće odsustvo ili postojanje višestrukih figura vezanosti tokom ranog detinjstva delinkvenata, što je moglo voditi formiranju nesigurnog obrasca vezanosti. Prikazujući pojedinačne slučajeve isticao je i uticaj hostilnog, odbacujućeg, a neretko i nasilnog roditeljstva na kasnije ispoljavanje delinkventnog ponašanja. Savremena istraživanja potvrdila su veću učestalost ranih trauma među prestupnicima (na primer, Fonagy et al., 1997), čak i kada se poredi s pacijentima s poremećajima ličnosti (Levinson & Fonagy, 2004). Takođe, nalazi ukazuju na veću zastupljenost izbegavajućeg i dezorganizovanog obrasca među zatvorenici (Deklyen & Greenberg, 2008; Fonagy et al., 1997; Van IJzendoorn et al., 1997), dok je svega pet procenata sigurno vezanih adolescenata nađeno u uzorku osuđenih (Van IJzendoorn & Bakermans-Kranenburg, 1997).

Istraživanja pokazuju i slabiju sposobnost mentalizacije među prestupnicima i učestaliju upotrebu antimentalizujućih objašnjenja (Möller, Falkenström, Holmqvist Larsson, & Holmqvist, 2014). Dodatno, različita istraživanja potvrdila su i pretpostavku o slabijoj afektivnoj regulaciji, empatiji i sposobnosti da se prepoznaju tuđa osećanja među maloletnim prestupnicima u odnosu na njihove neosuđivane vršnjake (na primer, Milojevic & Dimitrijevic, 2014).

Kako su sva navedena istraživanja sa delinkventima rađena isključivo na uzorku momaka, postavlja se pitanje šta znamo ili, možda pre, šta možemo pretpostaviti o emocionalnom životu delinkventkinja. Malobrojna istraživanja potvrđuju da delinkventkinje češće ispoljavaju nesigurnu vezanost (Farr, 2000), međutim njihov broj je nedovoljan, a primenjena metodologija različita, te su i nalazi teško uporedivi. Istraživanja na opštoj populaciji pokazuju da je preokupirani obrazac značajno češći među ženama, dok je izbegavajući karakterističniji za muškarce (Guidice & Belsky, 2010). S druge

strane, sve su frekventniji nalazi o većoj učestalosti nasilja u porodici, pre svega seksualnog, u ranom detinjstvu prestupnica nego osuđivanih mladića (Chesney-Lind 2002; Steffensmeier & Allan, 1996), što bi posredno moglo ukazivati na češće prisustvo dezorganizovanog obrasca. Dodatno, istraživanja pokazuju da su određene rodne specifičnosti dobijene i među kontekstualnim činiocima krivičnih dela – žene će antisocijalno ponašanje pre ispoljavati nad bliskim ljudima (članovi porodice, prijatelji, partner), na poznatim mestima, same kada je u pitanju agresivno delo, a u grupi ili češće s partnerom kada su u pitanju nenasilni prekršaji, ređe s upotrebom oružja i uz nanošenje lakših telesnih povreda (Steffensmeier & Allan, 1996). Konačno, istraživanja pokazuju da je od svih ubistava, rodna razlika u učestalosti supružničkih ubistava najmanja, pri čemu se kao povod žena znatno češće pominje želja da se prekine dugogodišnje zlostavljanje i maltretiranje, strah za sopstveni ili život deteta i procena da su sve druge alternative iscrpljene, dok su među muškarcima značajno učestalija osveta zbog prevare i porodični masakr, koji neretko prati samoubistvo počinioca (Dobash, Dobash, Wilson, Daly, 1992).

Ovakva teorijska analiza i empirijski nalazi mogu da daju osnova za pretpostavku da je značajan faktor za upuštanje žena i devojaka u kriminalne radnje postojanje izuzetno važnog odnosa bez jasnih granica, koji karakteriše izraziti strah od napuštanja, a ujedno i jaka potreba za njegovim postojanjem; u kom se žena trudi da zadovolji predstavu koju misli da druga strana o njoj ima, ne bi li dobila malo izvesnosti i umirenja i zarad toga je ona spremna da se neprestano dokazuje. Jedna od pretpostavki je i da bi ovakva anksioznost i želja za pripadanjem mogle biti prevaziđene samo strahom za svoj ili život deteta, nakon čega je jedino rešenje uništavanje odnosa. Kada osoba koja joj je do tad bila najvažnija u isto vreme postaje i progonitelj, dosadašnja strategija ostajanja u odnosu prestaje da bude korisna. Moguće je da tada agresija postaje jedina alternativa koju osoba vidi kao rešenje da prekine odnos, bilo da je uperi prema sebi, bilo prema drugoj osobi.

Zaključivanje o nivou mentalizacije prestupnica je jednako posredno kao i sve prethodno, pošto još nisu rađena istraživanja koja bi ponudila jasniju sliku. U analizi nam može pomoći nekoliko nalaza. Prvi je da je na uzorku opšte populacije dobijeno je da devojke postižu veće skorove na intervjuu za procenu mentalizacije (Taubner, White, Zimmermann, Fonagy, & Nolte, 2013). Drugo, distribucija obrazaca vezanosti u odnosu na rod (Guidice & Belsky, 2010) ukazuje na dominantno korišćenje mehanizmima gašenja i postojanje negativnog modela drugih među momcima, dok je među devojkaama učestalija preplavljenost osećanjima, te upotreba mehanizama

kognitivnih prekida i pozitivna predstava o drugom. Potom, statistički podaci o frekventnosti kriminalnih dela pokazuju značajno manju učestalost agresivnih prestupa, a kad žena i počini nasilno krivično delo nanosi manje povrede žrtvi (Moffitt, 2001; Steffensmeier & Allan, 1996). I konačno, istraživanja ukazuju na značajno veću povezanost viktimizacije s nasilnim ponašanjem među ženama, odnosno da su najteži oblici antisocijalnog ponašanja devojaka povezani sa osećanjem životne ugroženosti (Stahl & Coontz, 2012). Stoga, možemo da pretpostavimo da će prestupnice imati nižu mentalizaciju nego neosuđivane vršnjakinje, ali da će u odnosu na prestupnike njihov kapacitet da misle o mentalnim stanjima biti značajno veći. Specifičnije, za prestupnike bi bio karakterističan generalno niži kapacitet za mentalizaciju, dok bi prestupnice više karakterisalo prisustvo hipermentalizacije ili trenutni, kratkotrajni pad u funkcionisanju ovog kapaciteta ograničen na traumatično iskustvo i odnos koji je izvor straha i bola. Ovakva pretpostavka mogla bi da ponudi objašnjenje nalaza da muškarci neretko čine prekršaje kao posledicu odigravanja, "bez očitog povoda", iz materijalne koristi i nad nepoznatim ljudima, što nije karakteristično za devojke koje obično imaju jasan razlog i koje češće čine zločin nad bliskom osobom ili u zločin kreću "iz/u odnosa/u" s bliskom osobom (Steffensmeier & Allan, 1996).

Mali broj istraživanja je urađen i kada je u pitanju empatija prestupnica, pri čemu se rezultati razlikuju (Jolliffe & Farrington, 2004). Međutim, nekoliko nalaza posredno ukazuje da poremećaj empatije ne mora biti tako jasno izražen kao među prestupnicima. Pre svega mislimo na radove koji izveštavaju o značajno češćoj depresiji i pokušajima suicida među prestupnicama (Kerr et al, 2010), nižoj učestalosti agresivnih prestupa i nanošenju lakših povreda žrtvi (Moffitt, 2001) i značajno većoj povezanost viktimizacije s nasilnim ponašanjem među ženama, odnosno da su najteži oblici antisocijalnog ponašanja devojaka povezani s osećanjem životne ugroženosti (Stahl & Coontz, 2012).

Imajući u vidu sve navedene specifičnosti emocionalnog života prestupnica, ali i činjenice o slabijem obrazovanju i lošijem socioekonomskom statusu, obeleženosti u zajednici (Agnew, 2009) i uticaju izolacije i deprivacije u ustanovama vaspitno-popravnog doma (Nikolić & Kron, 2011), možemo pretpostaviti da je i za njih, kao i za delinkvente, karakteristična i pesimističnija slika o sopstvenoj budućnosti, slabije poverenje u sebe i druge, a samim tim i manje samopouzdanje, niže samovrednovanje, niže moralno rezonovanje, lošija percepcija odnosa rizika i dobiti i slično. Neke od ovih hipoteza su i potvrđene u ranijim istraživanjima (Agnew, 2005, 2009).

PREVENCIJA I TRETMAN DELINKVENCIJE MEĐU DEVOJKAMA

Konačno, uzimajući u obzir uočene sličnosti ali i specifičnosti roda, kakve smernice možemo dati za kliničku i sudsku praksu? Imajući u vidu da su rane traume obeležile detinjstva i odrastanje prestupnika, neretko i njihovih roditelja, rana prevencija, koja podrazumeva rad na integraciji traume, poboljšanju kapaciteta za empatiji i mentalizaciju kao i drugih veština neophodnih za adekvatno roditeljstvo, a koja bi bila usmerena na buduće roditelje i porodice s decom, postaje imperativ i to za oba roda (Milojević & Dimitrijević, 2012).

Programi tretmana i resocijalizacije devojčica koje ispoljavaju antisocijalno ponašanje trebalo bi da budu osetljivi na specifičnosti ženskog kriminala koje smo pominjali, pre svega na to da su prestupnice, pre nego što su to postale, učestalo bile žrtve zlostavljanja, te da su upravo iz te uloge činile krivična dela; da su preplavljene osećanjima bespomoćnosti i životne ugroženosti; da su u kriminal ulazile neretko u paru, pod pritiskom ili vođene strahom od gubitka važnog odnosa, koji bi za njih bio neizdrživ; kao i da ih često karakteriše utisak o sopstvenoj podređenosti, marginalizovanosti i bezvrednosti.

U svetu se danas sve više primenjuju programi koji su u skladu sa težnjom ka deinstytucijalizaciji i što humanijem i efektivnijem tretmanu maloletničke delinkvencije. Jedan od najpoznatijih je Multidimenzionalni Tretman putem hraniteljske zaštite, koji se nalazi na listi preporučenih intervencija za tretiranje delinkvencije adolescenata (Elliott, 1998). Ovaj program podrazumeva smeštanje devojčice u hraniteljsku porodicu, koja je prethodno obučena za potrebe intervencije i u kojoj devojčica dobija podršku, sigurnost i uslove koji su najpribližniji običnom životu. Devojčica svakodnevno pohađa redovnu školu i ima susrete sa psihoterapeutom; multidisciplinarni tim prati i pruža podršku hraniteljskoj porodici, dok se za to vreme pruža intenzivna psihološka pomoć biološkoj porodici. Na taj način radi se na integraciji traume, usvajanju novih kapaciteta i veština kako devojčice, tako i njene porodice, uz izbegavanje svih negativnih efekata institucionalnog tretmana i izolacije. Opisani program se pokazao vrlo efikasnim u tretmanu delinkvencije devojčica i postizanju pozitivnih životnih ishoda (Chamberlain, Leve, & DeGarmo, 2007; Leve & Chamberlain, 2007).

Važnu ulogu u tretmanu ima i sam pravosudni sistem – verovatno najbolja prevencija delinkvencije bila bi pravovremena i adekvatna reakcija policije i suda na svaki oblik nasilja. Važno je i da profesionalci u ovim oblastima budu osvešćeni po pitanju specifičnosti delinkventkinja, ali i u vezi načina na koji se

promene u njihovoj praksi odražavaju na učestalost kazni. Tako na primer, određena grupa autora, statističke podatke sporijem padu ili čak porastu ženskog kriminala (Stahl & Coontz, 2012), tumače kao posledicu promena u odnosu zajednice, pre svega porodice, škole i sudstva, prema prekršajima koje su devojke počinile. Promene koje se najčešće navode su: 1. oštrija kaznena politika za neagresivne prekršaje, koje devojke češće čine od momaka, kao i uvođenje sistema "nulte tolerancije" na iste (Chesney-Lind, 2002), 2. kriminalizacija prekršaja u institucijama (porodica, škola i sl.) i s poznatim ljudima (prijatelji, članovi porodice, partner) koji su opet češći među devojkaama (Chesney-Lind, 2002), 3. razvijanje sredine koja je manje tolerantne i osetljivija na agresiju devojčica, koja ih onda češće prijavljuje (npr. društvo postaje svesno da i devojčice mogu činiti prekršaje, te s većom budnošću i strožijom reakcijom uzvraćaju na date prestupe) (Schwartz & Rookey, 2008) i 4. strožija društvena etiketa pripisuje se devojčicama za ista dela koja učine dečaci (Chesney-Lind, 2002).

ZAKLJUČAK

Ovim radom pokušali smo da istaknemo karakteristike razvoja, održanja i tretmana antisocijalnog ponašanja devojaka. Suprotno doskorašnjoj praksi, savremeni autori sve češće ističu rodne razlike u delinkvenciji i važnost sprovođenja istraživanja koja bi pomogla u razumevanju specifičnosti ženskog kriminala, te pretpostavljamo da ćemo u skorijoj budućnosti neke od iznetih pretpostavki i teorija moći i da proverimo.

Izdvojili smo neke važne sličnosti u nastanku i ispoljavanju antisocijalnog ponašanja među muškarcima i devojkaama, pre svega kada su u pitanju najranija iskustva u odnosima s roditeljima, koja su često obojena različitim oblicima zlostavljanja i zanemarivanja. Iz osećaja odbačenosti, doživljenog nasilnog ponašanja onih koji bi trebalo da ih zaštite, delinkventi razvijaju negativnije unutrašnje radne modele, odnosno neki od nesigurnih obrazaca vezanosti koji im potom služe kao mape na osnovu kojih očekuju i tumače ponašanje drugih i postupaju prema njima. U nesigurnom odnosu vezanosti često dolazi do teškoća u izgradnji mehanizama regulacije selfa i kapaciteta za empatiju, stoga se pretpostavlja da će i među delinkventkinjama neki od ovih mehanizama i kapaciteta biti oslabljeni ili nedovoljno razvijeni. Međutim, pored već empirijski potvrđenih razlika u učestalosti i težini učinjenih prekršaja, iznete su pretpostavke i o postojanju rodnih razlika u tipu nesigurnog obrasca, nivou mentalizacije i stepenu razvijenosti empatije. Tako se pretpostavlja da će za devojke ključni korelat antisocijalnog ponašanja biti preokupirani ili dezorganizovani obrazac vezanosti, pri čemu će

poremećaj mentalizacije i empatije biti manji i ograničen na odnos sa žrtvom, dok će antisocijalno ponašanje momaka u značajnoj meri biti posredovano sniženim kapacitetom za mentalizaciju i empatiju, dok se u pozadini nalazi češće odbacujući ili dezorganizovani obrazac vezanosti.

Na kraju su diskutovane i date smernice za sudsku i kliničku praksu. Prikazan je i jedan od najčešće primenjivanih programa koji se sprovodi u zajednici, van institucija, i koji se pokazao efikasnim u radu sa različitim korelatima antisocijalnog ponašanja devojaka.

REFERENCE

- (1) Agnew, R. (2005). *Juvenile Delinquency: Causes and Control*. Los Angeles, CA: Roxbury.
- (2) Agnew, R. (2009). The contribution of "mainstream" theories to the explanation of female delinquency. In: M.A. Zahn (Ed.) *The delinquent girl*. Philadelphia: Temple University Press., 7-29.
- (3) Allen, J. G., Fonagy, P., & Bateman, A. (2008). *Mentalizing in clinical practice*. American Psychiatric Pub.
- (4) Bartusch, D. J., & Matsueda, R. L. (1996). Gender, reflected appraisals, and labeling: A cross-group test of an interactionist theory of delinquency. *Social Forces*, 75(1), 145-176.
- (5) Bateman, A. W., & Fonagy, P. (2004). Mentalization-based treatment of BPD. *Journal of personality disorders*, 18(1), 36-51.
- (6) Blackwell, B. S., & Eschholz, S. (2002). Sex Differences in Rational Choice: Traditional Tests and New Directions. *Rational choice and criminal behavior: Recent research and future challenges*, 32, 109.
- (7) Bowlby, J. (1944). Forty-four juvenile thieves: Their characters and home life. *International Journal of Psychoanalysis*, 25(19-52), 107-127.
- (8) Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Loss, sadness and depression*. New York: Basic Book.
- (9) Chamberlain, P., Leve, L. D., & DeGarmo, D. S. (2007). Multidimensional treatment foster care for girls in the juvenile justice system: 2-year follow-up of a randomized clinical trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75, 187-193.
- (10) Chesney-Lind M, Shelden R. (1992). *Girls, Delinquency, and Juvenile Justice*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole
- (11) Chesney-Lind, M. (2002). Criminalizing victimization: The unintended consequences of pro-arrest policies for girls and women. *Criminology & Public Policy*, 2(1), 81-90.

- (12) Cockerham, W. (2000). *Sociology of Mental Disorders*. New Jersey: Prentice Hall.
- (13) Costello, B. J., & Mederer, H. J. (2003). A control theory of gender difference in crime and delinquency. *Control theories of crime and delinquency*, 77-108.
- (14) Deklyen, M., & Greenberg, M.T. (2008). Attachment and Psychopatology in Childhood. In: J. Cassidy & P.R. Shaver (eds.). *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*, (637-65). New York: The Guilford Press.
- (15) Dobash R, Dobash RE, Wilson M, Daly M. 1992. The myth of sexual symmetry in marital violence. *Soc. Probl.* 39, 71–91
- (16) Elliott, D. S. (Ed.). (1998). *Blueprints for violence prevention*. Boulder: Institute of Behavioral Science, University of Colorado.
- (17) Farr, C. N. (2000). *Female to Male Dating Violence: Borderline Personality Characteristics, Attachment Style, Psychopathology, and Motivation* (Doctoral dissertation, West Virginia University).
- (18) Fonagy, P. (2003). The Developmental Roots. *A matter of security: The application of attachment theory to forensic psychiatry and psychotherapy*, 25, 13.
- (19) Fonagy, P., & Target, M. (1997). Attachment and reflective function: Their role in self-organization. *Development and psychopathology*, 9(4), 679-700.
- (20) Fonagy, P., Target, M., Steele, M, Steele, H., Leigh, T., Levinson, A., & Kennedy R. (1997). Morality, Disruptive Behavior, Borderline personality disorder, Crime, and their Relationship to Security of Attachment. In L. Atkinson & K.J. Zucker (eds.). *Attachment and Psychopatology*, 223-76. New York & London: The Guilford Press.
- (21) Gaarder, E., and J. Belknap. 2002. "Tenuous Borders: Girls Transferred to Adult Court." *Criminology* 40, 481–517.
- (22) Giudice, M.D., & Belsky, J. (2010). Sex Differences in Attachment Emerge in Middle Childhood: An Evolutionary Hypothesis. *Child Development Perspectives*, 4(2), 97-105.
- (23) Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2004). Empathy and offending: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and violent behavior*, 9(5), 441-476.
- (24) Jurist, E. L., Slade, A. E., & Bergner, S. E. (2008). *Mind to mind: Infant research, neuroscience, and psychoanalysis*. Other Press.
- (25) Kerr, M., Stattin, H., Engels, R.C.M.E., Overbeek, G & Andershed, AK. (2010). *Understanding Girls' Problem Behavior How Girls' Delinquency Develops in the Context of Maturity and Health, Co-occurring Problems, and Relationships*. Welley-Blackwell

- (26) Leve, L. D., & Chamberlain, P. (2007). A randomized evaluation of Multidimensional Treatment Foster Care: Effects on school attendance and homework completion in juvenile justice girls. *Research on Social Work Practice, 17*, 657–663.
- (27) Levinson, A., & Fonagy, P. (2004). Offending and Attachment: The Relationship between Interpersonal Awareness and Offending in a Prison Population with Psychiatric Disorder. *Canadian Journal of Psychoanalysis/Revue Canadienne de Psychanalyse 12(2)*, 225-251.
- (28) Miller, J., & Mullins, C. W. (2009). Feminist theories of girls' delinquency. In: M.A. Zahn (Ed.) *The delinquent girl (30-49)*. Philadelphia: Temple University Press.
- (29) Milojević, S., & Dimitrijević, A. (2012). Socioemocionalni model nastanka maloletničke delinkvencije i njegove praktične implikacije. *Engrami, 34(1)*, 71-81.
- (30) Milojević, S., & Dimitrijevic, A. (2014). Empathic capacity of delinquent convicted minors. *Psihologija, 47(1)*, 65-79.
- (31) Moffitt, T. E. (Ed.). (2001). *Sex differences in antisocial behaviour: Conduct disorder, delinquency, and violence in the Dunedin Longitudinal Study*. Cambridge University Press.
- (32) Möller, C., Falkenström, F., Holmqvist Larsson, M., & Holmqvist, R. (2014). Mentalizing in young offenders. *Psychoanalytic psychology, 31(1)*, 84.
- (33) Moore, J. W., & Hagedorn, J. (2001). *Female gangs: A focus on research*. US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- (34) Nikolić, Z., & Kron, L. (2011). *Totalne ustanove i deprivacije knjiga o čoveku u nevolji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (35) Schwartz, J., & Rookey, B. D. (2008). The narrowing gender gap in arrests: assessing competing explanations using self-report, traffic fatality, and official data on drunk driving, 1980–2004. *Criminology, 46(3)*, 637-671.
- (36) Stahl & Coontz (2012) Juvenile Assault Arrestees and Their Incidents: Same and Opposite Gender Relationships In: S. Miller, L.D. Leve & P.K. Kerig (eds.). *Delinquent Girls: Contexts, Relationships, and Adaptation (57-77)*. Springer
- (37) Steffensmeier, D. J., & E. Allan. (1996). Gender and Crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending. *Annual Review of Sociology 22*, 459–487.
- (38) Taubner, S., White, L. O., Zimmermann, J., Fonagy, P., & Nolte, T. (2013). Attachment-related mentalization moderates the relationship

- between psychopathic traits and proactive aggression in adolescence. *Journal of abnormal child psychology*, 41 (6), 929-938.
- (39) Van IJzendoorn, M.H. (1997). Attachment, Emergent Morality, and Aggression: Toward a Developmental Socio-emotional Model of Antisocial Behaviour. *International Journal of behavioral development*, 21 (4), 703-27.
- (40) Van IJzendoorn, M.H., & Bakermans-Kranenburg, M. (1997). Intergenerational Transmission of Attachment: A move to Contextual level. In: L. Atkinson & K.J. Zucker (ed.) *Attachment and psychopathology*, (135-170). New York & London: The Guilford Press.
- (41) Van IJzendoorn, M.H., Feldbrugge, J.T.T.M., Derks, F.C.H., De Ruiter, C., Verhagen, M.F.M., Philipse, M.W.G., Van der Staak, C.F.M., & Riksen-Walraven, J.M.A. (1997). Attachment Representations of Personality Disordered Criminal Offenders. *American Journal of Orthopsychiatry*, 67, 449-59.
- (42) Weinfield, N. S., Sroufe, L. A., Egeland, B., & Carlson, E. (2008). Individual differences in infant-caregiver attachment: Conceptual and empirical aspects of security. In J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (78-101). New York: Guilford Press

CHARACTERISTICS OF FEMALE JUVENILE OFFENDERS' EMOTIONAL LIFE

The aim of this study was to present characteristics of development, perseveration and treatment of antisocial behavior of female adolescents, specifically of their emotional life. Association of female delinquency and insecure attachment, difficulties in developing mechanisms of self-regulation and empathy capacities, as the consequence of early family trauma was emphasized. Assumptions were offered about the gender differences in the context and meaning of criminal act and about the inner world of the delinquents - insecure attachment type, mentalization level and degree of empathy development. Finally, clinical and legal practice guidelines were given and one efficient, multidisciplinary intervention program was presented.

KEY WORDS: delinquency / gender differences / attachment / mentalization / empathy

ŠEST MITOVA O SPORTSKOM NASILJU

Zorica Mršević*
Institut društvenih nauka, Beograd

U tekstu se suočavaju šest mitova (zabluda, netačnih tvrdnji) o sportskom nasilju sa činjenicama koje ih negiraju. Radi se o mitovima: nasilje i sport "normalno" idu zajedno; sportsko nasilje se sprečava savremeno konstruisanim stadionima; da bi se suzbilo navijačko nasilje, treba i kod nas primeniti engleske metode represije protiv njih; tipičan navijač huligan je mladi muškarac koji se teško uklapa u društvo; u klubovima su koreni navijačkog huliganizma; potrebna je detaljnija zakonska regulativa nasilja u sportu i strože sankcionisanje navijača. Autorka kao ilustraciju navodi osim teoretskih radova i obiman medijski materijal. Posebna pažnja je poklonjena TV serijalu Insajder koji je javnim iznošenjem činjenica, ukazao na prave korene i uzroke sportskog nasilja. Takođe se kao relevantni izvori navode iskustva bivših fudbalera, sociologa sporta, kriminologa i drugih stručnjaka.

KLJUČNE REČI: mitovi o sportskom nasilju / fudbal / organizovani navijači / huligani, kriminalci / uticaj politike / kontroverzni biznismeni / nekažnjivost navijača / fudbalski klubovi

UVOD

Mit je narativ čija sadržina izaziva i podržava osećanja strahopoštovanja pred misterijom postojanja, vidljivim i nevidljivim silama koje determinišu

* E-mail: zorica.mrsevic@gmail.com

naše živote, kao i pred tajnama univerzuma. Mitovi su priče koje se prihvataju bez potrebe dokazivanja, samodovoljne u svojoj sadržinskoj zavodljivosti. "Mythos" je dakle u suprotnosti sa "logos", jer istinitost logosa može (i mora) da se utvrdi i dokaže. Zbog toga se mit ne retko koristi kao sinonim za neistinu ili, u najboljem slučaju, zabludu¹, a Maks Miler² mit čak naziva i "bolešću jezika".

Svaki mit funkcioniše tako što se autoritativno predstavlja kao tačan iskaz koji bezrezervno pretenduje na činjeničnu vrednost, oslanjajući se pritom na ideologiju ili religiju. Osim tradicionalnih religijskih mitova javljaju se i kvazi religijski mitovi kada je verovanje predmet kvazi - religiozne (npr. ideološke) vere, na primer to bi bio marksističko eshatološki mit o odumiranju države. Danas postoji političko tumačenje npr. istorijskih mitova, koji mitologizujuće neke događaje, odnose, uloge nekih ličnosti i sl, funkcionišu u korist jedne grupe u društvu, ili jednog društva u okviru grupa naroda. I u sportu se velike sportske pobede mitologizuju, uglavnom putem medija. Ti mitovi su često politički podržani, i kao takvi prerastaju u pobedu od važnosti za nacionalni ponos, zajednički izvor sreće, faktor izgradnje identitea, čak.

Funkcija mitova je višestruka jer su oni nesumnjivo motivatori, graditelji, vitalizatori i transformatori civilizacije, što sve može da se uoči i kod sportskih mitova današnjice. Savremena funkcija mitova je često i da podrže neki društveni poredak, u kome su pojedinci organski integrisani sa svojom grupom, kao i da iniciraju pojedinca, vodeca i ga ka njegovom duhovnom obogaćivanju i realizaciji. Sa produkcijom savremenih mitova, npr. kao urbanih legendi, tradicionalni mitološki sadržaji ce nastaviti da se uvećava zahvaljujući i upotrebi različitih medija.

Fenomenologija nasilja kao naučna disciplina, usvaja kao didaktičku i analitičku metodu tumačenja uzroka i posledica nasilja, pristup "demitologiziranja mitova", odnosno sučeljavanja tih netačnih, stereotipnih navoda i zabluda (mitova) sa činjenicama, sa istinama. Prisutna je nužno svest da je zabluda ipak, najčešće funkcionalna jer predstavlja osnovni činilac drame saznavanja³, odnosno njeno identifikovanje kao zablude, jedan je od puteva ka obogaćivanju fundusa znanja. Naime, zablude, stereotipe i druge netačnosti, mnogi akteri brane i promovišu kao istine, pa

¹ Honko, Lauri. "The Problem of Defining Myth". (1984), *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*. Ed. Alan Dundes. University of California Press. Berkeley.

² Nemački filolog i orijentalista iz 19. veka, začetnik komparativnog proučavanja religije i Indologije – nauke o indijskoj kulturi, prevodilac Upanišada

³ Mertus, Mršević, i dr, (1995), *Ženska ljudska prava*, Devedesetčetvrta, Beograd, str. 65-72.

težnja za činjeničnim stanjem time jača a argumenti se temeljnije i kvalitetnije artikulišu.

Demitologiziranje (pod čim se podrazumeva postupak sučeljavanja činjenica sa široko prihvaćenim zabludama i netačnim tvrdnjama), je plodan pristup i "mitovima" koji se odnose na sportsko nasilje jer i tu ima tendencioznog umanjivanja intenziteta pojave i zamagljivanja odgovornosti, uz negiranje činjenica. U svakom slučaju demistifikuju se ne samo netačnost nekih, često široko usvojenih stereotipnih predstava o pojedinim vidovima nasilja, već se doprinosi i boljem razumevanju kako i zašto nastaju ti "mitovi", šta se u vezi sportskog nasilja mitologizira, kome i čemu služe već nastali mitovi u dugoj upotrebi, koja je uloga javnosti, politike i medija, a koja akademije i stručnjaka raznih profila u pogledu njihovog suzbijanja i demistifikacije, odnosno zamene činjeničnim sagledavanjem realnosti.

MITOVI I DEMISTIFIKACIJA

1. Mit. Nasilje i sport "normalno" idu zajedno jer svi takmičarski sportovi, posebno borilački, podržavaju povišenu agresivnost, brutalnost i tenzije usled neizvesnosti sportskih rezultata.

Činjenice. Previđa se da je samo fudbal sport koji je istorijski i u savremenim uslovima primarni izvor masovnog sportskog nasilja. Ono je ili "preneto" iz fudabala u košarku, hokej i sl, zbog sukobljavanja organizovanih navijačkih grupa fudbalskih klubova, ili se, što je najčešći slučaj, uopšte nikada i ne javlja u drugim sportskim disciplinama. Paradigmatično je da nasilja npr. nema ni u jednoj od bazičnih sportskih disciplina, atletici, plivanju, gimnastici, uprkos takmičarskim uzbuđenjima koje svakako postoje u tim sportovima. Nema ga ni u golfu gde su prisutne velike svote novca kao nagrade najboljim golferima, tako da se ne može ni količina novca u igri oko sportskih rezultata smatrati uzrokom nasilja. Ni borilački sportovi nisu poprišta navijačkog nasilja koje nikada nije viđeno na mačevanju, rvanju, džudou...

Zbog toga je potrebno osvetliti neke istorijske činjenice razvoja fudbala kao masove pučke zabave sa jasno prisutnim elementima nasilja. Svi početci fudbala kao popularne igre loptom igrane na narodnim svetkovinama i crkvenim praznicima, i u Aziji (Kina, Japan), i u antičkoj i srednjovekovnoj Evropi ukazuju na masovnost učesnika i publike, kao i suštinsku nasilnost te zabave. Naime, zabava se sastojala u besomučoj grupnoj jurnjavi za loptom (bolje rečeno, za predmetom sličnom današnjoj lopti) i "igrača" i gledalaca, i to bez posebnih pravila ili ograničenja, koja je rezultirala u povredama i jednih i drugih, kao i velikim štetama počinjenih na mestima

odigravanja. U početku su te igre bile drugačije od ostalih do tada poznatih igara, npr. viteških turnira, jer je u njima neogranično učestvovao plebs. Bile su manje organizovane, nasilnije, spontanije i mogao je da učestvuje neograničen broj igrača. Akteri igre nisu striktno bili samo igrači, već je između njih i publike često brisana granica u zajedničkoj emotivnoj ponetosti zbivanjima u igri. Povremeno su organizovana takmičenja u tim igrama između celih sela ili naselja. Obično su se igrali na ulicama, trgovima, poljima i te igre loptom bile su najsičnije današnjem fudbalu i ragbiju. Udaranje između igrača je bilo dozvoljeno, bolje rečeno, gotovo sve je bilo dozvoljeno. To je bio masovni "fudbal" tj. broj igrača nije bio ograničen i pravila nisu postojala. Spominje se da je pojedinih gradovima u Engleskog bilo propisano da je za postizanja pogodaka bilo dozvoljeno sve osim ubistva⁴. Mnogi vladari su se borili protiv ovog sporta baš zbog masovnih nereda koji su se obično dešavali. Pominje se da je zbog toga gradonačelnik Londona 1314. godine doneo proklamaciju o zabrani fudbala. Tokom stogodišnjeg rata između Engleske i Francuske je takođe zabranjivan fudbal, prvo zbog nereda za vreme utakmica, a drugo smatralo se da vojnici treba da vežbaju korisne vojničke veštine, kao što je streljaštvo koje je zauzimalo važno mesto u britanskoj vojsci, a ne da "gube vreme" jureći za loptom⁵.

Takođe su i škotski kraljevi bili protiv fudbala iz istih razloga izazivanja javnog haosa i masovnih nereda. Bez obzira na zabrane, fudbal se sve više igrao, popularnost fudbala je rasla, ljudi su zavoleli tu grubu borbu za loptu, najverovatnije upravo zbog grubosti kao neophodne komponente te igre. U Italiji se igrao fudbal nazvan „calcio” što je bio malo više organizovan oblik igre nego u Engleskoj a na važnijim svečanostima igrali su ga igrači u odorama različitih boja. U Engleskoj se fudbal nije do tada menjao, to je bila gruba igra kao i 500 godina pre toga. Tek početkom XIX veka definisana su prva pravila na univerzitetu Kembridž, koja doduše nisu bila široko usvojena, ali su predstavljala prvi pokušaj da se formira opšteprihvaćeno regulisanja fudbala⁶.

U elitnim privatnim školama, tzv. *public schools*, igrao se i fudbal i ragbi, često pomešanih pravila, neidiferenciranih kao odvojenih sportskih disciplina. Školske uprave su to smatrale kao bolji način za trošenje viška energije učenika, nego njihov grupni odlazak u okolna naselja da pijanče, tuku se, prave nereda, uključujući i imovinske i seksualne delikte, i

⁴ FIFA, "History of Football". Internet.

⁵ A.G, Istorijski razvoj fudbala. Internet.

⁶ Isto, pristupljeno 13.02.2012.

pričinjavaju razne štete. Ispostavilo se to kao dobro rešenje, zaokupljeni ovom igrom, učenici i student su postajali manje agresivni u, i izvan školskih atara. Gotovo da je svaka takva škola imala sopstvena pravila za svoju školsku igru loptom, a zajedničko im je bilo da su sve one bile visoko vrednovane, kao način izgradnje čvrstine karaktera, fizičke snage, timske solidarnosti i drugih poželjnih osobina ličnosti učenika. Pri završetku školovanja nastavili su da igraju fudbal koji je lako pridobijao pristalice među svim slojevima stanovništva, siromašnim i bogatim, školovanim i onim neobrazovanim. Posle posete školi Ragbi, otac savremenog olimpizma Pjer de Kuberten je bio oduševljen konceptom takmičarskog sporta koji je bio negovan u toj i sličnim školama, i u tome je video emanaciju antičkih idela vezanih za bavljenje sportom.

Prvi pokušaj da se spreči nasilje u engleskom fudbalu, tačnije divlja, rušilačka jurnjava publike i igrača za loptom, potiče zapravo od lokalnih mesara u Birmingemu. Oni su prodavali svoje proizvode na utakmicama, ali je prodaja slabo išla upravo iz razloga što je publika sve vreme trčala oko terena prateći na taj način igru i kretanje lopte u pokretu, tako da naravno nisu mogli da jedu. Ovo posebno imajući u vidu, budući da su bili razdvojeni samo konopcem kao graničnikom terena, navijači i igrači često završavali meč u opštoj tučnjavi. Iz tog razloga mesari su se dosetili da nameste klupe gde bi publika sedela, gledala i u miru jela sendviče sa salamom i kobasicama, imajući kao uzor konjske trke organizovane na slično uređenim hipodromima. Smatralo se da publici treba dati dobre uslove, čvrste klupe poredane amfiteatarski, u redovima jedni iznad drugih sa dobrim pregledom celog terena, jake i visoke ograde koje bi delile teren od gledališta, a iznad svega toga, krovove da zaštite gledaoce od kišnih uslova, čestih na Ostrvu. Uspostavljanjem elementarne udobnosti, reda i mira u fudbalskom gledalištu mesari su počeli dobro da zarađuju prodajući svoje proizvode navijačima. Tako je nastao prvi fudbalski stadion u Engleskoj u Birmingemu, taj stadion i danas postoji, naravno mnogo savremeniji, reč je o stadionu F.K. Aston Vila. Ali tada su se pobunili fubaleri, jer su oni voleli navijačku strast publike koja im je davala krila i u novim uslovima novopronađenog rešenja u vidu odvojenosti od gledališta, nisu imali dovoljno motiva za borbu. Zbog toga je svako igralište osim plaćenih udobnih mesta pod krovom, imao i besplatna mesta pored nekog dela terena, namenjenog najvatrenijim navijačima, onima koji su svojim bodrenjem "nosili" svoj tim, ne libeći se da u otsudnim trenucima meča, izazovu masovnu tuču na terenu, što je preteča i danas postojećih navijačkih "kopova", a strast fudbalske publike da izazove masovnu tuču nikada nije prestala da postoji. I tada je bio čest bio slučaj da su se i pored tih početnih poboljšanja uslova odigravanja i praćenja fudbalskih mečeva,

na fudbalskim počecima krajem 19. i početkom 20. veka, utakmice završe opštom tučom igrača i navijača. A daleko smo još uvek od toga da to bude samo istorija jer se one dešavaju i danas, dakle na u 21. veku i pored svih mera bezbednosti.

Ako posmatramo sa tog aspekta fudbal "po tradiciji" jeste izvor masovnog sportskog nasilja koje su fudbalski navijači vremenom preneli i na druge sportske discipline koje nemaju takvu tradiciju, niti njihova istorija beleži bilo kakve slične događaje. Agresivna igra je postala vrlina savremenog fudbala ali i savremenog sporta uopšte, koja se javno afirmiše⁷ a agresivno navijanje deo sportskog scenarija ne samo fudbala već i nekih drugih psortova. Fudbal je danas strast miliona, koju dele ljudi svih kontinentata i svih rasa, i ponašanje fudbalskih navijača često je uzor navijačima u drugim sportovima.

2. Mit. Sportsko nasilje se sprečava savremeno konstruisanim stadionima⁸

Činjenice. I pored pored znatno osavremenjenih uslova sportskih borilišta na kojima se igraju fudbalski mečevi, kao i detaljno razrađenim pravilima ponašanja igrača i svih drugih aktera fudbalske igre, i dalje postoji ta nikada ugašena strasna želja fudbalskih navijača da utrče u teren, ili bar na onaj deo tibina namenjen protivničim navijačima, i izazovu masovnu tuču. Ne treba ispustiti iz vida da ti savremeni stadioni, iako zamišljeni kao prepreka nasilju, predstavljaju po mišljenju mnogih svojevrstne škole varvarstva. Naime, to je ambijent koji, po nekim mišljenjima, već i svojim izglednom sugerise mladima da nisu ljudi i da se od njih ni ne očekuje ljudsko, već varvarsko, vandalsko, životinjsko ponašanje⁹. Poštovanje savremenih arhitektonskih zahteva za podizanje nivoa bezbednosti publike, sigurno značajno doprinose da se ta bezbednost zaista poveća, ali to ne sme da bude jedina mera preduzeta sa tim ciljem. Ni savremeni stadioni naime, dakle ne mogu da potpuno iskorene onu iskonsku strast

⁷ Božović. R., (2007) *Agresija i nasilje u sportu*. Filozofski fakultet Nikšić, *Sociološka luča* 1/ 2, str.100-105.

⁸ Tamo se sedi na jasno numerisanim sedištima u svim sektorima gledališta, postoje široki ulazi koji obezbeđuju bezbedan ulaz i izlaz za hiljade gledalaca, protivpožarna zaštita, sektori namenjeni gostujućim navijačima struktno su odvojeni od onih delova gledališta koji zauzimaju domaći navijači, i sl.

⁹ Oblik stadiona, visoka žičana ograda ojačana betonom, policijski kordoni, pendreci, suzavci, kamere, kontrole, iskežene čeljusti treniranih policijskih pasa, kopita konja, borna kola, vodeni topovi. Stadion je slika nasilja i ujedno poziv na nasilje. Simonović Lj., (2013), *Prilog navijačkom pitanju: Odlomak iz knjige "Sport Kapitalizam Destrukcija"* Crvena Kritika, Beograd.

fudbalske publike koja postoji od kada postoji ta igra, a to je da izazovu ili da se umešaju u incidente, da nezadovoljni uzmu "pravdu" u svoje ruke, ili da presrećni zbog trijumfa svoga tima, podele radost na terenu sa njima. Ali mogu sigurno da preveniraju ili umanjene opasnosti na samom stadionu. Činjenica naše stvarnosti je da su u Srbiji stadioni stari tako da kada dođe do nemira na utakmicama policija teško može da zaštiti igrače, sudije i gledaoce, ni one koji nisu učesnici nasilja. U dodatku, dosadašnje iskustvo pokazuje da organizovane navijačke grupe mogu da nađu dosta prilika za sukobe izvan stadiona, pa prevencija takvih nemilih događaja ne sme da se ograniči samo na fizičku rekonstrukciju samih sportskih borilišta.

Napadi na protivničke navijače moguća su u svim delovima grada, čak i nevezano za dan odigravanja utakmice, pa je tako npr. poznat slučaj kada je grupa mladića, navijača Rada, starih između 14 i 15 godina napala nedavno u Rakovici dečaka od 13 godina. U sukobu su potegnuti noževi, a dečak je na kraju prevezen na Univerzitetsku dečju kliniku u Tiršovoj sa ubodnim ranama na grudima i posekotinama na čelu. Motiv napada na maloletnika je bio sukob zbog pripadnosti različitim navijačkim grupama¹⁰.

Nekada su vođe navijača bile prve u tim tučama, a sada deca počinju tuču, unose baklje i štangle na stadion¹¹. Vođe znaju da deca ne odgovaraju pred sudom, pa ih zadužuju za te prijavne poslove. Kada ih policajac uhvati sa bakljom, oni se rasplaču pred sudijom i kažu da su im vođe tako naredile. Nasilni napadi su mogući čak i u mestima u kojima se uopšte ne igra utakmica od strane navijača kluba koji nije učestvovao, od strane navijača koji nemaju nikakav konkretan takmičarski, rezultatski interes. Na primer, posle međunarodne utakmice u Beogradu, gde je Zvezda u kvalifikacijama za Ligu Evrope pobedili islandski IBV, kragujevački huligani, pripadnici navijačke gupe kragujevačkog kluba Radnički, dva sata su presretali navijače Zvezde koji su se vraćali sa te utakmice iz Beograda, npr. kod pekare "Vega" u naselju Aerodrom, kod Medicinske škole, i na benzinskim pumpama na prilazima gradu. U napadima je povređeno 10 navijača Zvezde iz Kragujevca, Čačka i Užica¹².

¹⁰ Nedeljković, N. M. (2014), *Novosti istražuju, Mladi se i noževima dokazuju*, Večernje novosti 25 mart, str. 17.

¹¹ Vuković Boris, (2014), *Kažnjavati roditelje zbog dece huligana*, Blic 25 mart, hronika, str. 15.

¹² Kuljanin B., (2013), *Sačekuša navijačima: Tukli su mi dete bejzbol palicom*, Blic, 20. 07.

3. Mit. Da bi se suzbilo navijačko nasilje, treba i kod nas primeniti engleske metode represije protiv njih¹³.

Činjenica. Previđa se da su kod nas navijačke grupe podržane, ohrabrene i na mnogo primera dokazno, dogovorno zaštićene od odgovornosti od strane nekih partija, nekih vlasti, nekih sivih eminencija i nevidljivih, ali moćnih aktera. Zbog toga to nikako nisu problemi koji se rešava policijskom silom u direktnom sukobu u momentu izbijanja nasilja i sudski izrečnim sankcijama. Jer se tu ne radi nasilju izazvanom od strane neposrednih učesnika, ne radi se samo o navijačima, već svima onima koji su u njihovoj pozadini, tako da se mere protiv navijača ne mogu pokazati kao dovoljne, ako se ne reši problem svih onih mnogih koji ih podržavaju iz senke u koji u krajnoj liniji, imaju interesa da takve nasilne navijačke grupe postoje.

Problem sa nasiljem fudbalskih navijača u Srbiji uočen je i od strane UEFA, čiji je Izvršni komitet zabrinut što je toliko nasilja na tribinama u Srbiji. Glavni faktor koji predstavlja prepreku rešavanju tih pitanja je nedostatak odlučnosti. Državni organi treba da jasno preduzmu mere¹⁴. Neodlučnost države da se obračuna sa siledžijama na tribinama generiše novo nasilje koje, pored svega, dodatno ohrabruju politički lideri Srbije, koristeći njihovu dobru organizovanost za svoje raznovrsne ciljeve¹⁵

Iz Engleske dolaze i neki drugi primeri preventivnog delovanja protiv nasilja i to mnogo pre nego što je do njega došlo, u fazi kada su se dešavali samo verbalni ispadi u vidu govora mržnje. Nedavni primer akcije uprave fudbalskog kluba Vest Hem predstavlja dobru ilustraciju. Vest Hem je naime, na početku nove fudbalske sezone u avgustu 2014, upozorio sve domaće navijače da su oni ambasadori kluba i da njihovo ponašanje mora da odražava vrednosti i standarde kluba. Naime, tokom nekih pojedinih ranijih utakmica, uzvikivali su antisemitske parole i "šišтали", čime su navodno oponašali rad gasnih komora korišćenih u holokaustu. "Svako neprikladno ponašanje je potpuno neprihvatljivo i klub ga neće tolerisati. Radeći s policijom, klub će nastaviti politiku nulte tolerancije prema svakom obliku diskriminatorskog ponašanja i svaki navijač koji se neprikladno ponaša, uključujući uzvikivanje rasističkih, antisemitskih i

¹³ Poznato je da je u Engleskoj, nizom oštrih mera i sankcija efikasno suzbijeno huliganstvo fudbalskih navijača.

¹⁴ Beta, (2013), UEFA Zabrinuta zbog nasilja u Srbiji, *Danas*, 7. mart.

¹⁵ Georgijev S., (2013), Uroš Mišić: Državu na informativni razgovor, *Vreme*, 28 februar.

homofobnih parola, biće zakonski kažnjen, ali i zabranom prisustva na utakmicama", navodi se u saopštenju uprave kluba. U klubu ističu da su ponosni što podržavaju događaje koji promovišu toleranciju i borbu protiv diskriminacije¹⁶.

4. *Mit. Tipičan navijač huligan je ocrtan kao mladi muškarac koji se teško uklapa u društvo, delikvent je u svakodnevnom životu, napija se i drogira, koristi fudbalske utakmice kao priliku za divljanje na stadionu. Iza te spojašnje agresivnosti vrlo često krije nesiguran, nesrećan i neraspoložen adolescent sa izrazito niskim nivoom samopoštovanja,*¹⁷

Činjenice. Događaji su pokazali da je društvena realnost ovog fenomena mnogo složenija, nego što zamišljamo na temelju takve pojednostavljene i individualizovane slike. Huligansko ponašanje ne sme se tumačiti kao nerazumno niti situacionog, *ad hoc* karaktera, jer ono nije ponašanje do koga dolazi slučajno i u afektu. Organizovane navijačke grupe, sa svim svojim ritualima nasilja, namernim izazivanjem nereda i masovnih tuča, najbolja su ilustracija postojanja nasilne matrice u koju se pojedini događaji lako uklapaju.

Budući da je fudbal često percipiran kao deo ovdašnjih nacionalnih identiteta, na stadionima se najbolje vidi šta se to kuva u dubinama "nacionalnih bića". Ono što još više zabrinjava jeste činjenica da se na stadionima može čuti isključivo ono što godi uhu lokalnih političkih elita¹⁸. Često se čuje u poslednje vreme da su "huligani iznad države", ali to nije tačno. Pravilnije je da se kaže da su jači od države ili – sportskim rečnikom – da redovno pobeđuju državu. Konačno, svi huligani sveta, pa i srpski, imaju jednu zajedničku crtu – misle da klubovi i fudbaleri postoje zbog njih¹⁹, tako se onda i ponašaju, takva su im očekivanja, takve reakcije, i zadovoljstva i nezadovoljstva. Iako neverovatno do anegdote zvuči postojanje pokušaja navijača Novog Pazara da pokretanjem građanske inicijative, smene šefa policije toga grada zbog policijskih intervencija protiv nasilnih navijača, i to je deo naše sportske realnosti. U Novom Pazaru naime, jula 2013. godine, grupa navijača je javno skupljala

¹⁶ B92, BETA, 2014, Vest Hem protiv antisemitizma, B92, 15.08

¹⁷ Mihić O., (2012), *Nasilje i sport*, neobjavljen seminarski rad, odbranjen u okviru predmeta Fenomenologija nasilja na Fakultetu za evropske pravno-političke studije u Novom Sadu u letnjem semestru 2012.

¹⁸ Basara S., (2013), Ravna gora II, *Danas*, 24.11.

¹⁹ Minić D., (2013), Između navijanja i kriminala, *Politika*, 10. novembar. Ilustrativan je aforizam iz tzv Karlovog ugla koji jasno ukazuje na razumevanje pravih izvora nekažnjivosti nasilnih navijača: Neki političari su postali odgajivači. Pudlice gaje u kabinetima, a pit-bulove na stadionima.

potpise za smenu šefa policije toga grada. Akciju sasvim otvoreno i zvanično, vode trojica pripadnika navijačke grupe "Torcida", koji su se u minulom periodu našli na udaru policije zbog učestvovanja u incidentima na fudbalskim utakmicama²⁰. Sve ovo govori da organizovani navijači huliganskog ponašanja nisu samo frustrirani omladinci, nesnađeni u svetu odraslih, nepredvidljivo impulsivni u nasilnim reakcijama, već deo društvene strukture u kome imaju svoje mesto, ulogu i svrhu postojanja.

5. Mit. U klubovima su koreni navijačkog huliganizma.

Činjenice. Previđa se da su koreni mnogo dalekosežniji i dublji, i da dolaze iz izvanklupskih struktura vlasti, i to znatno viših i uticajnijih od klubova, kao i političkih partija, koji instrumentalizuju i same klubove i njihove navijačke grupe. Skembler upućuje na procese kolonizacije i komodifikacije od strane posednika/nosilaca kapitala i moći koji daleko prevazilaze moć klubova koji su i sami posedovani od njih²¹. U današnje srpskom sportu je puno "prijavog" novca i dobrim delom srpskog sporta u zajedničkoj sprezi rukovode mahom političari i "kontroverzni biznismeni", pri čemu ne postoji volja da se nešto radikalnije promeni u skorije vreme. Blagonaklonost klubova i države prema navijačima, dovela je do toga da najekstremniji pripadnici navijačkih grupa često prolaze nekažnjeno nakon učinjenog nasilja, ali i drugih krivičnih dela²², posebno onih vezanih za promet narkoticima²³.

Nasilje na stadionima, ne samo da ima političke uzroke nastanka, već su i posledice takvog nasilja političke, bilo da se nasilje usmeri na pripadnike organa reda (policije), pripadnike etničkih manjina (Rome), ili strance (navijači gostujućih ekipa). Mržnja prema policiji, strancima, prema drugačijem – specifičan je lajtmotiv njihovog ekstremizma: ekstreman u navijanju, ekstreman u politici, ekstreman svugde i u svemu²⁴.

I sama istorija raspada Jugoslavije može se opisati kao priča o evoluciji nasilja u jugoslovenskom sportu, posebno među fudbalskim navijačima huliganima i postepenom prenošenju tog nasilja krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, na teren među etničkih sukoba i "veliko nacionalne politike" i odatle na pravo ratno, bojno polje. Stadioni u bivšoj

²⁰ Novosel S., (2013), Navijači smenjuju šefa policije, *Danas*, 1. juli, rubrika Društvo, str. 5.

²¹ Skembler Grejem, (2007), Sport i društvo: istorija, moć i kultura, Beograd, Clio.

²² B92 (2009), Emisija "Insajder", *To NISU navijači, To NISU huligani, TO SU KRIMINALCI*. 18. decembar.

²³ Tagirov T., (2010), Evropska zakonodavna praksa: Srbija i huligani, *Vreme*, br 1033, 21 oktobar

²⁴ Mihailović S., (2010), Deo sveopšteg nasilja, *Politika*, 22. septembar.

Jugoslaviji su na kraju pri njenom raspadu korišteni i u te političke, ratnohuškačke svrhe. Najveći broj huligana bude i uhapšen zbog incidenata koje su izazvali ili u kojima su učestvovali, ali ne i odgovarajuće procesuiran i sankcionisan od strane sudskih organa²⁵.

6. Mit. Potrebna je detaljnija zakonska regulativa nasilja u sportu i strože sankcionisanje navijača shodno tim popisima.

Činjenice. Tipičan odgovor države uvek je bio da se promeni zakon, neki propis, donese se akcioni plan, nacionalna strategija. Što samo po sebi nije loše i potrebno je, samo i kada se to i uradi da se i primeni, a ne da se sve vrati na staro²⁶. Zakoni nikada sami po sebi ne mogu da reše problem društvenih devijacija, pogotovo kada one nisu plod isključivo individualne devijantnosti i delinkventnosti. Rigorozne sankcije su i takvim situacijama, pre odraz nemoći društva da se suoči sa činjenicom instrumentalizacije i posledične zaštite navijačkih grupa i njihovih vođa od strane aktera iz domena političkih partija, kontroverznih biznismena pa i ponekih organa vlasti.

Inače, situacija nije nikako takva samo u Srbiji i boljka nekažnjivosti itekako postoji u celom balkanskom regionu. Ilustrativan je medijski izveštaj po kome Republika Srbija i Republika Hrvatska predstavljaju države u kojima donošenje posebnih zakona namenjenih borbi protiv nasilničkog i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, kao i propisivanje strogih krivičnih i prekršajnih sankcija za izvršioce odgovarajućih delikata predviđenih tim zakonima, nije dalo očekivane rezultate na planu smanjenja obima ispoljavanja akata nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama²⁷.

Na pitanje da li se može zakonskim rešenjima sprečiti problem sa navijačima, odgovor je da zakonska rešenja predstavljaju dobar početni osnov za rešavanje ovog problema. Izmenama krivičnog zakonika iz 2009. pooštrene su kazne za pojedina krivična dela, donet je Zakon o sprečavanju nasilja na sportskim priredbama, propisana je mogućnost zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama. Međutim, ovo je samo jedan vid borbe protiv nasilja na sportskim terenima i to vid borbe koji nikako ne predstavlja njen kraj. Problem je i što se čini da huliganima sudske presude, i kada se

²⁵ Čolović I., (2009), Fudbal, huligani i rat, E-novine, 30. septembar.

²⁶ Telesković D., (2013), Huligani sve osioniji, Politika, 10. novembar.

²⁷ Šuput D., (2010), Pravni okvir koji uređuje borbu protiv nasilja na sportskim priredbama u evropskim državama, *Strani pravni život*, no. 1. str 246.

ipak izreknu, nisu dovoljne. Sudski postupak je epilog nečega što se dogodilo. Suštinska borba bi podrazumevala da se nasilje ne dogodi. Takva borba bi uključivala angažovanje mnogih struktura u društvu počevši od porodice, škole i sportskih klubova u kojima bi trebalo da se razvijaju zdrav sportski i navijački duh mladih.²⁸

Posle svake rizične fudbalske utakmice otvara se i stara dilema - da li bi registar huligana nešto promenio. Na evidenciju onih koji prave haos pre, za vreme i posle utakmica, čeka se već godinama. A za nasilničko ponašanje na sportskoj priredbi policija podnosi svake godine 250-300 krivičnih prijava. Navijačko nasilje na sportskim terenima i izvan njih i dalje nerešiv problem. Zakonski propisi strogi, ali se nedovoljno primenjuju, kažu stručnjaci²⁹. Šta bi još trebalo da se dogodi pa da nadležni krenu u konačan obračun sa huliganima? Ovo retoričko pitanje se nameće posle 145. večitog derbija, koji su ponovo obeležile krvave tuče širom grada, požari na stadionu, a samo pukom srećom niko nije poginuo. A taj tzv. "večiti derbi" između Crvene zvezde i Partizana najbolje je što srpski fudbal ima da ponudi, ali već godinama nakon duela na naša dva najveća stadiona ne brojimo golove, šanse i lepe poteze, već broj uhapšenih, povređenih, količinu unetih baklji i komada hladnog oružja. Na primer, ni pet dana nakon 145. večitog derbija nejasno zašto su huligani kažnjeni prekršajno kada izgrede na stadionima obuhvata i krivični zakonik³⁰.

Na sednici Nacionalnog saveta za borbu protiv nasilja u sportu, ocenjeno je da treba pooštriti kaznenu politiku prema aktima nasilja i ažurnije procesuirati prekršajna i krivična dela. Posebno je naglašeno da je potrebno eliminisati veliki uticaj organizovanih kriminalnih grupa koje zloupotrebljavaju navijače³¹. Zakon o suzbijanju huliganizma dobar, ali, smatraju stručnjaci, problem je što se sudski postupci odugovlače. Potrebno brže izricanje kazni. Stručnjaci ističu i da je u sprečavanju problema nasilja bitna prevencija, a da su sudovi poslednja karika³².

ZAKLJUČAK

Nedolično ponašanje gledalaca kao da postaje manir, Fudbalski savez i klubovi su nemoćni da sami iskorene devijantne pojave na tribinama.

²⁸ Vuković B., (2013), Samo se sudije bore protiv huligana, *Blic*, 10. 03.

²⁹ Z.M., (2012), *Večernje novosti* 4 novembar, Hronika, str 13.

³⁰ R. V. B., (2013), Ko plaća navijački ceh? *Danas*, 7 novembar, Sport, Str. 30 i 31

³¹ V. N., (2013), *Posebno tužilaštvo za huligane*, *Večernje novosti 7 mart*, rubrika Sport, str. 37.

³² N. B. – N.M.N., (2013), *Pravda (ne)stiče navijače*, *Večernje novosti*, 5 juni. Hronika, str. 16.

Imajući u vidu nivo nedoličnog ponašanja određenog dela gledalaca na fudbalskim utakmicama a pred nastavak prolećnog dela šampionata FSS je izdao uputstvo koje se odnosi na službena lica Super i Prve lige. U slučaju incidenata službena lica FSS će primenjivati tzv. "tri koraka" i to: 1. Prvi korak – zaustavljanje utakmice kada sudija bude upozoren od strane delegata FSS da se na tribinama dešavaju ozbiljni incidenti. Sudija će zaustaviti tok utakmice i tražiće da se preko razglasa uputi poruka gledaocima – navijačima da odmah prestanu sa nedoličnim ponašanjem. 2. Drugi korak – privremeni prekid utakmice ako nedolično ponašanje navijača nije prestalo. U tom slučaju delegat će preko četvrtog sudije upozoriti glavnog sudiju da prekine utakmicu u periodu od 5 do 10 minuta i zahtevati da timovi odu u svlačionice. 3. Treći korak – trajni prekid utakmice ako nedolično ponašanje gledalaca – navijača nije prestalo i da "drugi korak" nije dao efekat. U tom slučaju sudija će definitivno prekinuti utakmicu.

Sve je to nije nikakva novina i sve to i dalje predstavljaju mere protiv "neposrednih izvršioaca radova" a nije i protiv pravih uzročnika sportskog nasilja. Ili kako to poznati beogradski kolumnista kaže: "Parlamentarne stranke sklone vanparlamentarnim putevima žive u vekovnoj iluziji da se vanparlamentarni mudžahedini mogu korisno upotrebiti, pa posle – kada obave posao – odgurnuti. Lako je protrljati lampu i pustiti duha, ali nevolje nastaju kada ti duh dosadi, pa naumiš da ga vratiš u lampu. Tako su svojevremeno naši Aladini došli na ideju da trljanjem najvijačke čarobne lampe mogu da oslobode vrlo upotrebljive duhove, ali – jednom oslobođeni – navijački duhovi više nisu hteli natrag u lampu."³³

REFERENCE

- (1) A.G, Istorijski razvoj fudbala. www.znanje.org/zan/goran/g-istorija/desno.htm, *Pristupljeno 13.02.2012.*
- (2) Basara S., (2013), Čije su Dveri, *Danas*, 23. 08
http://www.danas.rs/danasrs/kolumnisti/cije_su_dveri.881.html?news_id=266503
- (3) Basara S., (2013), Ravna gora II, *Danas*, 24.11.
http://www.danas.rs/danasrs/kolumnisti/ravna_gora_ii.881.html?news_id=271693
- (4) B92, (2009), Emisija "Insajder", To NISU navijači, To NISU huligani, TO SU KRIMINALCI. 18. decembar.

³³ Basara S., (2013), *Čije su Dveri*, *Danas*, 23. 08.

- https://www.youtube.com/watch?v=8vKJASLC_z4 . Pristupljeno 12. 11. 2013.
- (5) Beta, (2013), UEFA Zabrinuta zbog nasilja u Srbiji, *Danas*, 7. mart. http://www.danas.rs/danasrs/iz_sata_u_sat/uefa_zabrinuta_zbog_na_silja_u_srbiji.83.html?news_id=57808
- (6) B92, BETA, 2014, Vest Hem protiv antisemitizma, B92, 15.08
- (7) Božović. R., (2007) „Agresija i nasilje u sportu”, Filozofski fakultet Nikšić, *Sociološka luča* 1/ 2
- (8) Čolović I., (2009), Fudbal, huligani i rat, E-novine, 30. septembar <http://www.e-novine.com/comments/srbija/srbija-tema/30514-Fudbal-huligani-rat.html> Pristupljeno 20.08.2014.
- (9) Eliade, Mircea. (1967) *Myths, Dreams and Mysteries*. New York. Harper & Row.
- (10) FIFA, "History of Football" <http://www.fifa.com/classicfootball/history/index.html> Pristupljeno 20. 08. 2014..
- (11) Georgijev S., (2013), Uroš Mišić: Državu na informativni razgovor, *Vreme*, 28 februar
- (12) Gligorijević J., (2013), Intervju sa Čedomirom Jovanoviće, liderom LDP i narodnim poslanikom, Zašto me napadaju hijene, *Vreme*, 1164, 25. april. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1111972>
- (13) Honko, Lauri. "The Problem of Defining Myth". (1984), *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*. Ed. Alan Dundes. Berkeley. University of California Press.
- (14) Jeftić Ž., (2013), Presude huliganima biće izricane odmah na stadionu, *Blic*, 3 april. Str. 3.
- (15) Mertus, Mršević, i dr, (1995), *Ženska ljudska prava*, Beograd. Devedesetčetvrta.
- (16) Mihailović S., (2010), Deo sveopšg nasilja, *Politika*, 22. septembar. <http://www.politika.rs/pogledi/Srecko-Mihailovic/DEO-SVEOPSHTEG-NASILJA.lt.html>
- (17) Mihić O., (2012), *Nasilje i sport*, neobjavljen seminarski rad, odbranjen u okviru predmeta Fenomenologija nasilja na Fakultetu za evropske pravopolitičke studije u Novom Sadu u letnjem semestru 2012.
- (18) Minić D., (2013), Između navijanja i kriminala, *Politika*, 10. novembar. <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/izmedju-navijanja-i-kriminala/Huligani-ne-menjaju-fim-koji-pobedjuje.sr.html>
- (19) Myth, Written by Kees W. Bolle, Encyclopaedia Britannica. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/400920/myth> Pristupljeno 20 . avgusta 2014.

- (20) Nedeljković, N. M. (2014), *Novosti istražuju, Mladi se i noževima dokazuju*, Večernje novosti 25 mart, str. 17.
- (21) Novosel S., (2013), *Navijači smenjuju šefa policije*, Danas, 1. juli, rubrika Društvo, str. 5.
- (22) Simonović Lj., (2013), *Prilog navijačkom pitanju: Odlomak iz knjige "Sport Kapitalizam Destrukcija"*. Beograd. Crvena Kritika.
<http://www.crvenakritika.org/politika/113-prilog-navijakom-pitanju>
(pristupljeno 20.08.2014.)
- (23) Skemler, Grejam, (2007), *Sport i društvo: istorija, moć i kultura*, Beograd. Clio.
- (24) Šuput D., (2010), *Pravni okvir koji uređuje borbu protiv nasilja na sportskim priredbama u evropskim državama*, *Strani pravni život*, no. 1. str 246.
- (25) Tagirov T., (2010), *Evropska zakonodavna praksa: Srbija i huligani*, *Vreme*, br 1033, 21 oktobar
Telesković D., (2013), *Huligani sve osioniji*, *Politika*, 10. novembar.
<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/izmedju-navijanja-i-kriminala/huligani-sve-osioniji.sr.html> Pristupljeno 20 . avgusta 2014.
- (26) Vuković B., (2013), *Samo se sudije bore protiv huligana*, *Blic*, 10. 03
<http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/371520/Samo-se-sudije-bore-protiv-huligana> Pristupljeno 20 . avgusta 2014.
- (27) Vuković Boris, (2014), *Kažnjavati roditelje zbog dece huligana*, *Blic* 25 mart, hronika, str. 15.
- (28) Whitbread, Leslie George, (1971) *Fulgentius the Mythographer*. Columbus. Ohio State University Press.

SIX MYTHS ABOUT SPORTS VIOLENCE

The text is facing six myths (delusions, false statements) about sports violence with the facts that negate them. There are analyzed the following myths: violence and sport "normally" go together; sports violence prevents modern stadiums constructions; in order to suppress fan violence, there should be used the English methods of repression against them; typical fan hooligan is a young man who has trouble with fitting into society; clubs are the main roots of the organized fans hooliganism; a detailed legal regulations of violence in sport and harsher sanctions against fans are necessary. The author illustrated her findings by the extensive media coverage as well as theoretical works. Special attention was given to TV serials "Insider" and "Dossier fan" who publicly presented many unknown facts, pointed to the real root causes of football related violence. Also as

*Zbornik IKSI, 1/2014 – Z. Mršević
„Šest mitova o sportskom nasilju”, (str. 45-60)*

relevant sources are used experiences of former football players themselves, sport sociologist, criminologist and other experts.

KEYWORDS: Myths about sports violence / football / organized hooligans / criminals / influence policy / controversial businessmen / impunity of fans / football clubs

POVEZANOST RODITELJSKOG NADZORA I EKSTERNALIZOVANIH PROBLEMA U ADOLESCENCIJI*

Marina Kovačević-Lepojević*
Vesna Žunić-Pavlović*

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Savremena koncepcija roditeljskog nadzora zasnovana je na tumačenju nadzora kao znanja roditelja o kretanju, aktivnostima i prijateljima adolescenata. Kao glavni izvori znanja prepoznati su samoizveštavanje, traženje informacija i roditeljska kontrola, dok eksternalizovani problemi u osnovi uključuju ponašanje kojim se krše pravila i agresivno ponašanje. Cilj rada predstavlja sagledavanje povezanosti roditeljskog nadzora i eksternalizovanih problema u ponašanju adolescenata. Pregled i analiza elektronski dostupne literature izvršena je prema odgovarajućim kriterijumima u periodu od januara do juna 2014. godine.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da roditeljski nadzor predstavlja jedan od ključnih faktora pojave i razvoja eksternalizovanih problema. Poseban značaj pridaje se samoizveštavanju koje je sa ispoljavanjem eksternalizovanih problema u adolescenciji u direktnoj vezi za razliku od traženja informacija i roditeljske kontrole gde je ona obično posredovana nekim od drugih faktora u vezi sa porodičnom sredinom i roditeljstvom.

KLJUČNE REČI: roditeljski nadzor / samoizveštavanje / eksternalizovani problemi / adolescencija

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: marina.lepojevic@gmail.com

* E-mail: zuniceva@eunet.rs

UVOD

Dosadašnja istraživanja roditeljskog nadzora, pretežno su za cilj imala objašnjenja veze sa eksternalizovanim i internalizovanim problemima u prilagođavanju dece i adolescenata. Iako pojedini nalazi upućuju na ispoljavanje internalizovanih problema (depresivni simptomi, anksioznost, nisko samopouzdanje) (Garner et al, 2010; Hamza, 2011) usled neadekvatnog roditeljskog nadzora, snažnija veza uočena je pri ispoljavanju eksternalizovanih problema (bežanje iz škole i od kuće, vandalizam, agresivno ponašanje, druženje sa delinkventnim vršnjacima, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, rizično seksualno ponašanje, kockanje, rizično ponašanje na internetu) (Borawski et al, 2003; Svensson, 2003; Beyers et al, 2003; Reitz et al, 2006; Dick et al, 2007). Istraživanja pokazuju da se internalizovani problemi vezuju za domen psihološke kontrole roditelja, dok se neadekvatna bihevioralna kontrola operacionalizovana kao znanje roditelja o kretanjima, aktivnostima i prijateljima adolescenata vezuje za ispoljavanje eksternalizovanih problema (Barber, 1996; Smetana, Metzger, 2008).

Prvi put je na važnost roditeljskog nadzora, odnosno nedostatak supervizije roditelja u kontekstu ispoljavanja eksternalizovanih problema, ukazano u radu Glueck and Glueck (1950), da bi Hirši (Hirschi, 1969) ukazao na važnost privrženosti roditeljima kao načina internalizacije konvencionalnih društvenih normi, indirektna roditeljske kontrole i put prosocijalnog ponašanja. Zatim, osamdesetih godina usledilo je veliko interesovanje autora za proučavanje roditeljskog nadzora u vezi sa ispoljavanjem eksternalizovanih problema. Rezultati istraživanja su pokazali da se nedostatak supervizije smatra jednim od najznačajnijih rizičnih faktora, koji je snažniji od kriminalnog ponašanja roditelja, odsustva roditelja ili nedostatka discipline, dok su se porodične strategije poput veštine rešavanja problema, pozitivnog potkrepljenja pokazale irelevantnim (Loeber, Stouthamer-Loeber, 1986; Patterson, Stouthamer-Loeber, 1984). Veza neadekvatnog roditeljskog nadzora i različitih eksternalizovanih problema potvrđivana je i u narednoj deceniji (Weintraub, Gold, 1991; Sampson, Laub, 1994). Usledila su istraživanja koja su se prevashodno bavila proučavanjem roditeljskog nadzora u vezi sa različitim eksternalizovanim problemima dece i adolescenata. Problemi poput bežanja iz škole i od kuće, vandalizma, agresivnog ponašanja, druženja sa delinkventnim vršnjacima povezuju se sa neadekvatnim vršenjem roditeljskog nadzora (Metzler et al, 1994; Whitbeck et al, 1997; Ary et al, 1999; Stattin, Kerr, 2000; Svensson, 2003; Garner, 2010). Utvrđeno je da adolescenti iz porodica sa slabim roditeljskim nadzorom imaju povećan rizik od pušenja (Mott et al, 1999; Dick et al, 2007), zloupotrebe alkohola (Webb

et al, 2002; Borawski et al, 2003) i droga (Lac, Crano, 2009; Kliwer et al., 2006), kockanja (Barnes et al., 2002; Vachon et al, 2004), rizičnih seksualnih ponašanja (Metzler et al, 1994; Huebner, Howell, 2003) i rizičnih ponašanja na internetu (Liau et al, 2008; Law et al, 2010).

Cilj rada predstavlja sagledavanje povezanosti roditeljskog nadzora i eksternalizovanih problema u ponašanju adolescenata. Sekundarno, razmotriće se razlike u pogledu prirode povezanosti specifičnih komponenti roditeljskog nadzora i eksternalizovanih problema. Ukazaće se i na faktore koji imaju posrednu ulogu u objašnjenju eksternalizovanih problema.

METOD

Za pretragu korišćen je elektronski pretraživač Konzorcijuma biblioteka Srbije za objedinjenu nabavku (KOBSON). Pregled i analiza elektronski dostupne literature izvršena je u periodu od januara do juna 2014. godine. Radi što šireg obuhvata literature uključene su ključne reči: roditeljski nadzor (parental monitoring), znanje roditelja (parental knowledge), samoizveštavanje (adolescent disclosure), traženje informacija (parental solicitation), roditeljska kontrola (parental control), eksternalizovani problemi (externalising problems), agresivnost (aggression), kršenje pravila (rule-breaking behavior), delinkvencija (delinquency), zloupotreba alkohola (alcohol abuse) i droga (drug abuse), prilagođavanje (adjustment). Pretraživana je literatura na srpskom i engleskom jeziku. Kriterijumi za odabir istraživačkih studija bili su: da se bar jedna varijabla odnosi na roditeljski nadzor, bar jedna varijabla odnosi na eksternalizovane probleme, da obuhvata populaciju adolescenata i/ili njihovih roditelja, pri čemu je za potrebe ovog rada uzorak studija ograničen na one koje su objavljene posle 2000. godine.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA SA DISKUSIJOM

Nakon izvršenog pregleda literature, izdvojeno je 97 bibliografskih jedinica (naučnih radova i monografija), dok je za potrebe ovog rada, za analizu izdvojeno 20 najuticajnijih studija. Pregled istraživačkih studija o povezanosti roditeljskog nadzora i eksternalizovanih problema dat je u Tabeli 1.

**Zbornik IKSI, 1/2014 – M. Kovačević-Lepojević, V. Žunić-Paulović
„Povezanost roditeljskog nadzora i eksternalizovanih
problema u adolescenciji”, (str. 61-73)**

Tabela 1. Studije o povezanosti roditeljskog nadzora i eksternalizovanih problema

Autori, godina	Uzorak	Skala roditeljskog nadzora	Najvažniji rezultati
Barnes et al., 2006	506 adolescenata i mladih uzrasta 13-14 i 18-22 i roditelja u šest ciklusa, SAD	Ujplnik sačinjen na osnovu iskustava iz prethodnih istraživanja.	Roditeljski nadzor se pokazao značajnim prediktorom delinkvencije i zloupotrebe alkohola. Uz druženje sa delinkventnim vršnjacima prouzročio razvojnu trajektoriju delinkvencije sa najtežom prognozom.
Borawski et al., 2003	692 učenika devetog i desetog razreda, SAD	Parental monitoring scale (Lee et al., 2003)	Visok nivo roditeljskog nadzora predikuje manju zloupotrebu alkohola i seksualno odgovorno ponašanje kod učenika muškog pola. Kod učenika nije uočena veza između roditeljskog nadzora i problema u prilagodavanju.
Dick et al., 2007	812 jedročajanih i 830 dvočajanih blizanaca istog pola i njihovih roditelja učestvovalo je u četvorogodišnjoj (11-14) longitudinalnoj studiji, Finska	Ujplnik o roditeljskom nadzoru (Chassin et al., 1993)	Ako roditeljski nadzor samostalno objašnjava samo 2% varijanse pušenja adolescenata, značajan je efekat moderacije pri čemu uticaj genetičkih dispozicija za pušenje opada, a uticaj sredinskih uslova sa porastom roditeljskog nadzora raste.
Fletcher et al., 2004	2568 adolescenata 14-18 godina učestvovalo je u dvogodišnjoj longitudinalnoj studiji, SAD	Podskala roditeljskog nadzora (Steinberg, Fletcher, 1994). Roditeljska kontrola merena je putem odabranih 6 ajtema (Dambusch et al., 1985; Steinberg, 1987) sličnih podskali Roditeljska kontrola (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000). Za merenje znanja roditelja korišćena je modifikovana podskala znanja roditelja (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000)	Primenom strukturalnog modeliranja utvrđeno je da zloupotrebu PAS i delinkventno ponašanje najbolje objašnjava model delovanja roditeljskog nadzora i roditeljske kontrole, posredstvom znanja roditelja o tome gde im se deca, sa kim nalaze i koje aktivnosti upražnjavaju. Pri objašnjavanju zloupotrebe PAS, roditeljska kontrola i roditeljski nadzor pored indirektno ostvaruju i direktan uticaj, dok pri objašnjenju delinkvencije roditeljska kontrola pored indirektno ostvaruje direktan uticaj.
Frijns et al., 2009	809 adolescenata i njihovih porodica (dvoroditeljskih) učestvovalo je u četvorogodišnjoj longitudinalnoj studiji sa intervalom merenja od godinu dana, s tim da je godišnje anketiranje vršeno u dva podintervala u dva konteksta (posle škole i priklom kućne posete), Holandija	Samozestovanje adolescenata mereno je putem tri ajtema podskale samozestovanja Parental monitoring scale (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000). Skrivanje informacija adolescenat mereno je putem dva ajtema sačinjenih za potrebe istraživanja.	Faktorskom analizom je utvrđeno da bi samozestovanje i skrivanje informacija trebalo posmatrati kao dva odvojena konstrukta. Prema rezultatima istraživanja, samo skrivanje informacija predstavlja prediktor intenziteta (u ranoj i srednjoj adolescenciji) i eksternalizovanih problema (u ranoj i srednjoj adolescenciji). U analizi u kojoj su zajednički uključena oba faktora, samo skrivanje informacija se pokazalo prediktorom za probleme u prilagodavanju. Delinkvencija se povratno pokazala značajnim faktorom za skrivanje informacija u adolescenciji.
Galambos et al., 2003	109 porodica učestvovalo je u trogodišnjoj studiji (13-15 godina), SAD	Child's Report of Parental Behavior Inventory (Burger, Armentrout, 1971; Schaefer, 1965)	Veća bivejziona kontrola vremenom utiče na smanjenje eksternalizovanih problema kod adolescenata, dok paralelna primena razvijivih i psihološke kontrole utiče na porast eksternalizovanih problema. Razvoj eksternalizovanih problema kod adolescenata koji su se družili sa delinkventnim vršnjacima zaustavlja porastom kontrole roditelja.
Huebner, Howell, 2003	1160 učenika muškog i ženskog pola od sedmog do dvanaestog razreda iz šest seoskih škola različitog etničkog sastava, SAD	Skala roditeljskog nadzora (Small, Kerrs, 1993). Posredstvom osam ajtema meri se znanje roditelja, uspostavljanje pravila u pogledu slobodnovremenskih aktivnosti učenika, gledanja televizije i korišćenja interneta.	Roditeljski nadzor se posredstvom komunikacije roditelja - dete smatra značajnim prediktorom uputiljara adolescenata u lične seksualne odnose. Nakoš potvrđuje vezu da samozestovanje adolescenata ima mnogo veći značaj u odnosu na druge aspekte nadzora. Nije primetna relevantnost pola, uzrasta i etničke pripadnosti.
Keijsers et al., 2009	309 holandskih srednjoškolaca i njihovih porodica (dvoroditeljskih) učestvovalo je u četvorogodišnjoj studiji, Holandija	Parental monitoring scale (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000), (verzija za adolescente i roditelje)	Utvrđeno je opadanje samozestovanja adolescenata i roditeljske kontrole tokom srednje adolescencije. Opadanje samozestovanja u vezi je sa porastom vršenja delinkventnih aktivnosti, dok je veza između roditeljske kontrole i delinkvencije posredovana nivoom podrške roditelja.
Keijsers et al., 2010	289 adolescenata i njihovih roditelja iz dvoroditeljskih porodica, sa merenjem u dva intervala sa rasponom od godinu dana, Holandija	Parental monitoring scale (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000), (verzija za adolescente i roditelje)	Samozestovanje je za razliku od traženja informacija i roditeljske kontrole predikovalo (negativno) delinkvenciju. Takođe, delinkvencija je predikovala manje samozestovanja. Dalje, traženje informacija od strane majki je predikovalo samozestovanje koje je povratno predikovalo traženje informacija od strane roditelja.
Kerr, Stattin, 2000	1186 četvrtaestogodišnjaka i 1077 roditelja, Švedska	Parental monitoring scale (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000)	Samozestovanje predstavlja najznačajniji prediktor znanja roditelja i negativni prediktor delinkvencije i drugih indikatora problema u prilagodavanju.
Kerr et al., 2008	1641 adolescenata (10-14 godina) i njihovih roditelja učestvovalo je u trogodišnjoj studiji, Švedska	Parental monitoring scale (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000)	Uočavanjem delinkventnog ponašanja roditelji se ponašaju tako što bitnu više tube poverenje u adolescente, ali smanjuju napore u pravcu vršenja roditeljskog nadzora.
Kerr et al., 2010	938 učenika 12-15 godina i 830 roditelja učestvovalo je u dvogodišnjoj longitudinalnoj studiji, Švedska	Parental monitoring (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000)	Samozestovanje adolescenata pokazalo se kao važan prediktor znanja roditelja delinkvencije. Postupci roditelja (roditeljska kontrola i traženje informacija) nisu predikovali ni jedan od indikatora (znanje roditelja i delinkvencija).
Laird et al., 2003	585 učenika od osmog do dvanaestog razreda i njihovih roditelja učestvovalo je u petogodišnjoj longitudinalnoj studiji, SAD	Adaptacija skale roditeljskog nadzora (Brown et al., 1993; Dishion et al., 1997; Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000)	Povećanjem roditeljskog nadzora vremenom dolazi do opadanja i delinkvencije drugih ponašanja koja imaju antisocijalnu tendenciju. S delinkventnim ponašanjem, dolazi do opadanja znanja roditelja posredstvom manje uključivosti i ošjeg odnosa sa roditeljima.
Laird, Marrero 2010	426 adolescenata od osmog do dvanaestog razreda i njihovih roditelja, SAD	Skala roditeljskog nadzora je sačinjena na osnovu prethodnih iskustava pet osajtema, sastoji se od 5 ajtema.	Visi nivo roditeljskog nadzora u vezi je sa manjim ispoljavanjem eksternalizovanih problema. Sa pojavom eksternalizovanih problema, dolazi do opadanja roditeljskog nadzora delom usled negativnog uticaja na odnos roditelja-dete, a delom usled slabljenja uverenja adolescenata da roditelji treba da imaju znanje o njihovim kretanjima, prijateljima i aktivnostima.
Law et al., 2010	733 učenika uzrasta od deset do osamnaest godina, zapadna Kanada	Parental monitoring scale (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000). Skala je modifikovana u meju u kojoj je bilo potrebno izmestiti aktivnosti adolescenata na internet.	Rezultati istraživanja ukazuju na to da su adolescenti koji su samozestovali roditeljima u svojim aktivnostima na internetu u manjoj meri ispoljavali agresivne poruke drugim korisnicima. Sa druge strane, roditeljska kontrola traženje informacija nisu u vezi ni sa jednim oblikom ispoljavanja agresivnog ponašanja na internetu.
Smeatna, Metzger, 2008	276 učenika devetog i dvanaestog razreda (AS=14,62) i njihovih roditelja, SAD	Modifikacija skale Parental monitoring scale (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000)	Samozestovanje značajno ne doprinosi problemima u ponašanju adolescenata. Vezu traženja informacija od strane roditelja o ličnim pitanjima i odnosima sa vršnjacima kao i u prethodnim istraživanjima nije se pokazalo značajnom u vezi sa ispoljavanjem eksternalizovanih, ali je marginalno značajna u vezi sa ispoljavanjem intenziteta problema. Strukturalni model je pokazao da je uverenje adolescenata o njihovoj obavezni da saopštavaju roditeljima, a posebno poverenje u roditelje se pokazalo značajnim kada je u pitanju manje ispoljavanje problema u ponašanju.
Stattin, Kerr, 2000	703 četvrtaestogodišnjaka i 503 roditelja, Švedska	Parental monitoring scale (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000)	Samozestovanje je snažan negativni, a traženje informacija pozitivan prediktor ponašanja kojim se više pravka i privrđenja adolescenata od strane policije. Samozestovanje predstavlja najznačajniji prediktor znanja roditelja o kretanjima, prijateljima i aktivnostima adolescenata. Nalazi su se pokazali nezavisnim od pola adolescenata, informacija (adolescentnih roditelja).
Svensson, 2003	857 adolescenata oba pola od 14-18 godine, Švedska	Skala je sačinjena na osnovu iskustava iz prethodnih istraživanja roditeljskog nadzora.	Roditelji su značajnije više vršili nadzor nad adolescentkinjama, s tim da su adolescenti bili izloženi negativnom uticaju vršnjaka i zloupotrebi psiholoških postupaka. Istažavanjem negativnom uticaju vršnjaka se pokazalo značajnom u vezi sa zloupotrebom psiholoških supstanci kod adolescentkinja iz porodica sa slabim roditeljskim nadzorom.
Tilton-Weaver et al., 2013	1730 adolescenata uzrasta od 9 do 18 godina učestvovalo je u trogodišnjoj studiji, Švedska	Modifikovana skala Parental monitoring scale (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000)	Uspostavljanje pravila roditelja u vezi je sa odabirom prosocijalnih vršnjaka u kasnoj adolescenciji. Do sličnih rezultata došlo se i na mladim uzorcima, i to isključivo kod onih koji se nisu osećali previše kontrolisanim od strane roditelja.
Webb et al., 2002	1672 učenika od sedmog do desetog razreda učestvovalo je u dvogodišnjoj longitudinalnoj studiji, SAD	Perceived parental monitoring scale (Hetherington, Clingempeel, 1992)	Povećanje upotrebe alkohola je vremenom vodilo ka povećavanju ispoljavanja eksternalizovanih problema generacija. Povećano vršenje roditeljskog nadzora i oca i majke adolescenata je bilo povezano sa postepenim smanjenjem upotrebe alkohola.

Na osnovu pregledane literature, uočava se dominacija razumevanja roditeljskog nadzora kao manifestacije odnosa roditelj-dete. Prema tome, smatra se da je značaj roditeljskih postupaka, posebno roditeljske kontrole koja je do početka 21. veka bila u središtu pažnje, precenjena. Kako primećuju autori, roditeljska kontrola bila je reprezentovana ajtemima koji zapravo mere znanje roditelja o kretanjima, aktivnostima i prijateljima adolescenata (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000; Stattin, Kerr, Tilton-Weaver, 2010). Skale koje su korišćenje za merenje roditeljskog nadzora u pregledanim studijama su u skladu sa tim u najvećoj meri zasnovane na znanju roditelja, dok se roditeljska kontrola smatra samo jednim njegovim aspektom (pored samoizveštavanja i traženja informacija). Od razmatranih aspekata samoizveštavanje adolescenata o svojim kretanjima, aktivnostima i prijateljima se pokazalo najzaslužnijim za funkciju roditeljskog nadzora, pri čemu empirijski dokazi nalaze direktnu vezu sa zastupljenošću ponašanja kojim se krše pravila, druženja sa delinkventnim vršnjacima, agresivnog ponašanja i drugih eksternalizovanih problema u ponašanju (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000; Laird, Marrero, 2010; Keijsers et al., 2010; Tilton-Weaver et al, 2013). Autori ipak primećuju da je teško interpretirati nalaze koji upućuju na direktan uticaj samoizveštavanja na razvoj eksternalizovanih problema (Stattin, Kerr, 2000; Kerr, et al., 2010). Naime, adolescenti koji ispoljavaju eksternalizovane probleme, imaju mnogo više da sakriju od svojih roditelja, te manje saopštavaju. Iako postoje neki pokazatelji da adolescentkinje češće samoizveštavaju roditeljima u odnosu na adolescente, dok im roditelji češće traže informacije i kontrolišu ih, razlike se ne smatraju značajnim kada je veza sa eksternalizovanim problemima u pitanju (Keijsers, 2010; Kerr, Stattin, 2000). Objavljene su i studije koje opovrgavaju vezu između samoizveštavanja i eksternalizovanih problema, dajući prednost uticajima roditeljske kontrole (Fletcher et al., 2004; Smetana, Metzger, 2008). Međutim, autori smatraju da je gotovo po definiciji prisutna pojava da ukoliko deca imaju osećaj da kontrola roditelja ugrožava njihov lični osećaj kontrole, onda će svaka korist poput prevencije eksternalizovanih problema biti anulirana izraženim internalizovanim problemima kao na primer depresijom, niskim samopouzdanjem i samoeфикасноšću (Kerr, Stattin, 2000).

S obzirom na aktuelnost konceptualizacije roditeljskog nadzora, koji je operacionalizovan kao znanje roditelja o kretanjima, aktivnostima i prijateljima adolescenata, kojom se u prvi plan stavlja dimenzija samoizveštavanja adolescenata (Kerr, Stattin, 2000; Stattin, Kerr, 2000), postavlja se pitanje uloge roditelja u prevazilaženju eksternalizovanih problema i daljeg strukturiranja delinkventnog ponašanja. Rezultati istraživanja o povezanosti roditeljske kontrole i traženja informacija i

ispoljavanja eksternalizovanih problema su kontradiktorni. Na primer, iako je prema izveštavanju adolescenata više roditeljske kontrole doprinosilo manjem kršenju pravila, prema izveštajima roditelja to nije bio slučaj, dok je traženje informacija podsticalo kršenje pravila (Stattin, Kerr, 2000; Kerr, et al., 2010). Tim povodom, autori su ispitivali uticaj različitih posrednih varijabli, poput količine vremena koje roditelji provode sa svojom decom, porodične podrške, individualnih karakteristika roditelja i adolescenata i druge indikatore koji upućuju na privrženost roditeljima, odnosno poverenje i kvalitet međusobnih odnosa između roditelja i adolescenata kako bi se objasnilo čime je posredovan uspeh samoizveštavanja u prevenciji eksternalizovanih problema (Keijsers et al., 2009; Borawski et al., 2003; Laird et al., 2003; Stattin, Kerr, 2000; Keijsers, 2010). U longitudinalnoj studiji (Keijsers et al., 2009) u kojoj je ispitivan značaj porodične podrške pri proučavanju veze roditeljskog nadzora i delinkvencije, došlo se do saznanja da snažno opadanje samoizveštavanja u proceni adolescenata i majki, i nešto niže samoizveštavanje u proceni oca, dovodi do porasta delinkvencije posredovano porodičnom podrškom. Naime, u porodicama u kojima je porodična podrška niska, pad roditeljske kontrole povezan je sa porastom delinkvencije. Nasuprot tome, opadanje roditeljske kontrole u porodicama u kojima je ona visoko zastupljena, doprinosi opadanju delinkvencije (Keijsers et al., 2009). Zabeleženi su i suprotstavljeni nalazi, koji ukazuju da porodična podrška nema uticaja na razvoj eksternalizovanih i internalizovanih problema u ponašanju (Galambos et al., 2003). Istraživanja pokazuju da roditelji koji više vremena provode sa svojom decom, sa njima imaju bolju komunikaciju, deca im lakše i o većem opsegu tema samoizveštavaju (Keijsers, 2010). Pored količine provedenog vremena sa porodicom i kvaliteta međusobnog odnosa, uverenje adolescenata u prikladnost roditeljskog nadzora doprinosi povećanom roditeljskom nadzoru, odnosno informisanosti o kretanjima, aktivnostima i prijateljima adolescenata i prevenciji eksternalizovanih problema (Laird et al., 2003). Prema tome, provođenje zajedničkog vremena sa adolescentima, razvijanje stavova koji pogoduju prosocijalnom ponašanju, podsticanje poverenja, bliskosti, podrške i generalno unapređivanje odnosa između roditelja i adolescenata doprinose manjem ispoljavanju eksternalizovanih problema (Dishion et al., 2003; Laird et al., 2003; Keijsers et al., 2009; Keijsers, 2010).

Pored nalaza o delovanju komponenti roditeljskog nadzora na ispoljavanje eksternalizovanih problema, pretpostavke da eksternalizovani problemi povratno deluju na sve segmente nadzora, nalaze empirijsku potvrdu. Naime, istraživanja pokazuju da se roditelji pri uočavanju prvih simptoma eksternalizovanih problema povlače, brinu više, ali nadziru manje. Prema

tome, roditeljska kontrola i traženje informacija opadaju sa strukturiranjem problema (Keijsers et al., 2009; Kerr et al., 2008). U pojedinim istraživanjima je takvo opadanje vezano za pol i beleži se samo za populaciju devojčica (Kerr et al., 2010). Autori nalaze različita objašnjenja, od onih da roditelji misle da je to poruka adolescenata da im je potrebno više slobode i privatnosti, preko povećane tolerancije na probleme u ponašanju, do onih da su zastrašeni situacijom u kojoj su se našli (Kerr et al., 2008). Istraživački nalazi potvrđuju da roditeljska kontrola aktivnosti, sadržaja i prijatelja adolescenata na internetu ostvaruje negativne efekte na uzrastu od 9 do 14 godina (Dürager, Livingstone, 2012). To može biti iz razloga primene roditeljske kontrole nakon što je već došlo do uočavanja problema u prilagođavanju. Autori naslućuju da to može biti izvesniji scenario od situacije kada se deca posledično upuštaju u rizične aktivnosti usled restrikcija u vidu "zabranjenog voća" (Kirwil, 2009). Adolescenti izbegavaju samoizveštavanje roditeljima, iz straha da budu kritikovani, te propuštaju priliku da im se pruži podrška u prevazilaženju problema (Keijsers et al., 2010; Tilton-Weaver, Marshal, 2008). Istraživanja potvrđuju da nesaopštavanje informacija od strane adolescenata nije isto što i skrivanje informacija, s tim da skrivanje informacija nesumnjivo vodi delinkventnom ponašanju (Frijins et al., 2009). Rezultati longitudinalne studije na uzorku od 309 holandskih srednjoškolaca ukazuju na to da nesaopštavanje i skrivanje informacija drugačije povezani sa prilagođavanjem u pravcu eksternalizovanih i internalizovanih problema, s tim da kada se zajedno uključe u analizu samo prikrivanje informacija ima posledice na prilagođavanje (Frijins et al., 2009). Istraživanje ukazuje na to da skrivanje informacija ima snažniji uticaj na delinkvenciju nego na depresivnost, koji se pokazao bidirekcionim. Nasuprot tome, samo u ranoj adolescenciji prikrivanje informacija je predviđalo depresivnost. Snažniji efekat prikrivanja informacija kao prediktora delinkvencije i internalizovanih problema u odnosu na nesaopštavanje, može biti objašnjen time da je potreban ogroman psihički napor da se informacije kriju od roditelja, te se to posledično odražava na psihosocijalno funkcionisanje (Frijins et al., 2009).

ZAKLJUČAK I OGRANIČENJA

Rezultati istraživanja potvrđuju pretpostavku o roditeljskom nadzoru kao vrlo važnom faktoru za razvoj eksternalizovanih problema. Posebno, podvlači se značaj samoizveštavanja pri objašnjenju veze sa ispoljavanjem eksternalizovanih problema u adolescenciji, koja je gotovo po pravilu direktna i snažna. Nalazi o važnosti ostalih aspekata roditeljskog nadzora (traženje informacija i roditeljska kontrola) su neretko suprotstavljeni, pri

čemu se uvažavaju dokazi o njihovom posrednom dejstvu na ispoljavanje eksternalizovanih problema.

Autorke ističu nekoliko ograničenja datog preglednog istraživanja. Kako su u analizu uključene studije koje su pored roditeljskog nadzora sa jedne strane, u najvećoj meri obuhvatale delinkvenciju, odnosno ponašanje kojim se krše pravila sa druge strane, preporučuje se da bi u narednom pregledu literature o povezanosti roditeljskog nadzora i eksternalizovanih problema trebalo uključiti veći broj istraživanja koji uključuju i agresivno ponašanje kao drugi aspekt eksternalizacije. U skromnom broju analiziranih studija koje su pri istraživanju povezanosti roditeljskog nadzora i razvoja eksternalizovanih problema uključile više faktora, roditeljski nadzor potiskuje uticaj nekih drugih faktora poput druženja sa delinkventnim vršnjacima (Galambos et al., 2003). Međutim, autorke u daljim istraživanjima preporučuju veći obuhvat studija u kojima bi bio preispitivan stepen i kvalitet povezanosti roditeljskog nadzora sa razvojem eksternalizovanih problema u odnosu na veći broj kriterijuma. Dalje, u planu je da se radi potpunijeg pregleda u budućnosti obuhvate i evaluacione studije o primeni roditeljskih intervencija u cilju redukovanja eksternalizovanih problema, s obzirom da su rezultati pojedinih studija ukazali na njihovo opadanje kao posledica unapređivanja roditeljskih veština (Tilton-Weaver et al, 2013; Webb et al, 2002). U više studija prepoznato je povlačenje roditelja pri uočavanju eksternalizovanih problema (Laird, Marrero, 2010; Kerr et al., 2008), što ide u prilog pretpostavci o važnosti edukacije roditelja. Zatim, nisu ispitani potencijali roditeljskog nadzora kao faktora moderacije pri ispoljavanju eksternalizovanih problema, što je prepoznato u pojedinačnim studijama gde se na primer tim putem posredno objašnjava uticaj siromaštva i susedstva (Beyers et al., 2003; Beyers et al, 2001).

REFERENCE

- (1) Ary, D., Duncan, T., Duncan, S., Hops, H. (1999). Adolescent problem behavior: The influence of parents and peers. *Behaviour Research and Therapy*, 37 (3), 217-230.
- (2) Barber, B. (1996). Parental Psychological Control: Revisiting a Neglected Construct. *Child Development*, 67 (1), 3296-3319.
- (3) Barnes, G., Welte, J., Hoffman, J., Dintcheff, B. (2002). Effects of alcohol misuse on gambling patterns in youth. *Journal of Studies on Alcohol*, 63 (6), 767-775.

- (4) Barnes, G., Hoffman, J., Welte, J., Farrell, M., Dintcheff, B. (2006). Effects of Parental Monitoring and Peer Deviance on Substance Use and Delinquency. *Journal of Marriage and Family*, 68 (4), 1084-1104.
- (5) Beyers, J., Bates, J., Pettit, G., Dodge, K. (2003). Neighborhood structure, parenting processes, and the development of youths' externalizing behaviors: A multilevel analysis. *American Journal of Community Psychology*, 31 (1-2), 35-53.
- (6) Borawski, E., Ievers-Landis, C., Lovegreen, L., Trapl, E. (2003). Parental monitoring, negotiated unsupervised time, and parental trust: the role of perceived parenting practices in adolescent health risk behaviors. *Journal of Adolescent Health*, 33 (2), 60-70.
- (7) Dick, D., Riken, V., Purcell, S., Kaprio, J., Pulkkinen, L., Rose, R. (2007). Parental monitoring moderates the importance of genetic and environmental influences on adolescent smoking. *Journal of Abnormal psychology*, 116 (1), 213-218.
- (8) Dishion, T., Nelson, S., Kavanagh, K. (2003). The family check-up with high-risk young adolescents: Preventing early-onset substance use by parent monitoring. *Behavior Therapy*, 34 (4), 553-571.
- (9) Dürager, A., Livingstone, S. (2012). *How can parents support children's internet safety?* London: EU Kids Online.
- (10) Fletcher, A., Steinberg, L., Williams-Wheeler, M. (2004). Parental influences on adolescent problem behavior: Revisiting Stattin and Kerr. *Child Development*, 75, 781-796.
- (11) Frijns, T., Keijsers, L, Branje, S., Meeus, W. (2009). What parents don't know and how it may affect their children: Qualifying the disclosure-adjustment link. *Journal of adolescence*, 33 (1), 261-270.
- (12) Galambos, N., Barker, E., Almeida, D. (2003). Parents Do Matter: Trajectories of Change in Externalizing and Internalizing Problems in Early Adolescence. *Child Development*, 74 (2), 578-594.
- (13) Garner, R., Findlay, L., Kohen, D. (2010). *Parental monitoring of adolescent's behaviour: Trajectories, risk factors, and associated outcomes*. Toronto: Canadian Council of Learning.
- (14) Glueck, S., Glueck, E. (1950). *Unraveling juvenile delinquency*. New York: Commonwealth fund.
- (15) Hamza, A., Willoughby, T. (2011). Perceived parental monitoring, adolescent disclosure, and adolescent depressive symptoms: A longitudinal examination. *Journal of youth and adolescence*, 40 (7), 902-915.
- (16) Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. New Jersey: Transaction publisher. (Ninth printing in 2009).

- (17) Huebner, A., Howell, L. (2003). Examining the relationship between adolescent sexual risk-taking and perceptions of monitoring, communication, and parenting styles. *Journal of Adolescent Health*, 33 (2), 71-78.
- (18) Keijsers, L., Frijns, T., Branje, S., Meus, W. (2009). Developmental links of adolescent disclosure, parental solicitation, and control with delinquency: moderation by parental support. *Developmental Psychology*, 45 (5), 1314–1327.
- (19) Keijsers, L., Branje, S., Wandervalk, I., Meeus, W. (2010). Reciprocal effects between parental solicitation, parental control, adolescent disclosure, and adolescent delinquency. *Journal of Research on Adolescence*, 20 (1), 88-113.
- (20) Kerr, M., Stattin, H. (2000). What parents know, how they know it, and several forms of adolescent adjustment: Further support for a reinterpretation of monitoring. *Developmental Psychology*, 36 (3), 366-380.
- (21) Kerr, M., Stattin, H., Pakalniskiene, V. (2008). Parents react to adolescent problem behaviors by worrying more and monitoring less. In M. Kerr, H. Stattin, R. Engels (Eds.), *What can parents do?: new insights into the role of parents in adolescent problem behavior* (pp. 81-113). Chichester: John Wiley & Sons.
- (22) Kerr, M., Stattin, H., Burk, W. (2010). A reinterpretation of parental monitoring in longitudinal perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 20 (1), 39-64.
- (23) Kirwil, L. (2009). Parental mediation of children's Internet use in different European countries. *Journal of Children and Media*, 3 (4), 394-409.
- (24) Kliwer, W., Murrelle, L., Prom, E., Ramirez, M., Obando, P, Sandi, L., Karenkeris, M. (2006). Violence exposure and drug use in central american youth: family cohesion and parental monitoring as protective factors. *Journal of Research on Adolescence*, 16 (3), 455-478.
- (25) Lac, A., Crano, W. (2009). Adolescent marijuana use monitoring matters: meta-analytic review reveals the reliable linkage of parental monitoring with adolescent marijuana use. *Perspectives on Psychological Science*, 4 (6), 578-586.
- (26) Laird, R., Pettit, G., Dodge, K., Bates, J. (2003). Change in parents' monitoring knowledge: links with parenting, relationship quality, adolescent beliefs, and antisocial behavior. *Social Development*, 12 (3), 401-419.

- (27) Laird, R., Marrero, M. (2010). Information management and behavior problems: Is concealing misbehavior necessarily a sign of trouble? *Journal of Adolescence*, 33 (1), 297-308.
- (28) Law, D., Shapka, J., Olson, B. (2010). To control or not to control? Parenting behaviours and adolescent online aggression. *Computers in Human Behavior*, 26 (1), 1651-1656.
- (29) Liau, A., Khoo, A., Ang, P. (2008). Parental awareness and monitoring of adolescent internet use. *Current psychology*, 27 (4), 217-233.
- (30) Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M. (1986). Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency. *Crime and Justice*, 7 (1), 29-149.
- (31) Metzler, C., Noell, J., Biglan, A., Ary, D., Smolkowski, K. (1994). The social context for risky sexual behavior among adolescents. *Journal of Behavioral Medicine*, 17 (4), 419-438.
- (32) Mott, A., Crow, A., Richardson, J., Fley, B. (1999). After-school supervision and adolescent cigarette smoking: Contributions of the setting and intensity of after-school self-care. *Journal of Behavioral Medicine*, 22 (1), 35-58.
- (33) Patterson, G. R., Stouthamer-Loeber, M. (1984). The correlation of family management practices and delinquency. *Child Development*, 55 (1), 1299-1307.
- (34) Reitz, E., Deković, M., Meijer, A. (2006). Relations between parenting and externalizing and internalizing problem behaviour in early adolescence: Child behaviour as moderator and predictor. *Journal of Adolescence*, 29 (1), 419-436.
- (35) Sampson, R., Laub, J. (1994). Urban poverty and the family context of delinquency: A new look at structure and process in a classic study. *Child Development*, 65 (1), 523-540.
- (36) Smetana, J., Matzger, A. (2008). Don't ask, don't tell (your mom and dad): disclosure and nondisclosure in adolescent-parent relationships. In M. Kerr, H. Stattin, R. Engels (Eds.), *What can parents do?: new insights into the role of parents in adolescent problem behavior* (pp. 65-89). Chichester: John Wiley & Sons.
- (37) Stattin, H., Kerr, M. (2000). Parental monitoring: A reinterpretation. *Child Development*, 71 (4), 1072-1085.
- (38) Stattin, H., Kerr, M., Tilton-Weaver, L. (2010). Parental monitoring: a critical examination of the research. In V. Guilamo-Ramos, J. Jaccard, P. Duttus (Eds.), *Parental monitoring of adolescents* (pp. 3-39). NY: Columbia University Press.

- (39) Svensson, R. (2003). Gender differences in adolescent drug use: The impact of parental monitoring and peer deviance. *Youth & Society*, 34 (3), 300-329.
- (40) Tilton-Weaver, L., Marshall, S. (2008). Adolescent's agency in information management. In M. Kerr, H. Stattin, R. Engels (Eds.), *What can parents do?: new insights into the role of parents in adolescent problem behavior* (pp. 11-41). Chichester: John Wiley & Sons.
- (41) Tilton-Weaver, L., Burk, W., Kerr, M., Stattin, H. (2013, February 18). Can parental monitoring and peer management reduce the selection or influence of delinquent peers? Testing the question using a dynamic social network approach. *Developmental Psychology*, doi: 10.1037/a0031854.
- (42) Vachon, J., Vitaro, F., Wanner, B., Tremblay, R. (2004). Adolescent gambling: relationships with parent gambling and parenting practices. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18 (4), 398-401.
- (43) Webb, J., Bray, J., Getz, G., Adams, G. (2002). Gender, perceived parental monitoring, and behavioral adjustment: Influences on adolescent alcohol use. *American Journal of Orthopsychiatry*, 72 (3), 392-400.
- (44) Weintraub, K., Gold, M. (1991). Monitoring and delinquency. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 1 (3), 268-281.
- (45) Whitbeck, L., Hoyt, D., Ackley, K. (1997). Families of homeless and runaway adolescents: a comparison of parent/caretaker and adolescent perspectives on parenting, family violence, and adolescent conduct. *Child Abuse and Neglect*, 21 (6), 517-528.

CORRELATION BETWEEN PARENTAL MONITORING AND EXTERNALISING PROBLEMS IN ADOLESCENCE

The modern conception of parental monitoring is based on the interpretation of parents' knowledge of the whereabouts, activities and peers affiliation. The main sources of knowledge are adolescents' self-disclosure, parental solicitation and parental control, and externalising problems consisting rule-breaking behavior and aggression. The aim of the paper is an overview of the correlation between parental monitoring and externalising behavior problems in adolescence. Review and analysis of the available electronic literature according to the precise criteria was done from January to June 2014. The research results show that parental monitoring is one of the key factors for the occurrence and development of externalising problems. Special importance is given to the adolescents' self-disclosure that is directly

*Zbornik IKSI, 1/2014 – M. Kovačević-Lepojević, V. Žunić-Paulović
„Povezanost roditeljskog nadzora i eksternalizovanih
problema u adolescenciji”, (str. 61-73)*

correlated with externalising problems in adolescence. Parental solicitation and parental control where usually mediated by some other factors related to the family environment and parenting.

*KEYWORDS: parental monitoring / self-disclosure /
externalising problems / adolescence*

NASILJE I KULTURA*

Olivera Pavićević*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Nasilje se u svakodnevnoj društvenoj praksi ispoljava u različitim oblicima, počinioci mogu biti individue i grupe, ono je prisutno u većini društvenih sfera, politici, komunikaciji, kulturi, ekonomiji i dr. Cilj ovog rada je sagledavanje fenomena nasilja u kontinuitetu kulturnih promena koje su se odigravale u Srbiji u poslednjih dvadesetak godina. Polazi se od pretpostavke da postoji stalna smena preovlađujućih kulturnih obrazaca u kojima nasilje, na različite načine opstaje kao izraženi fenomen. Neprekidno prožimanje kulture i nasilja se povezuje sa usponom potkulture nasilja nastaloj u okviru retradicionalizacijskih procesa devedesetih, kao i njenog prelaska u kulturu nasilja nastale u sklopu totalne kriminalizacije društva tog vremena. U postranzicionom periodu se identifikuje veliki uticaj kulture koja je uslovno nazvana nasilna kultura, a čija svojstva se pripisuju nadolazećem kulturnom poretku neoliberalnog i korporativnog kapitalizma. Nasilje koje proslavlja masovna kultura, industrija zabave i materijalni kriterijumi društvenog uspeha neizostavan je pratilac uspostavljanja nove kulturne paradigme. Obrazovanje, novi pedagoški pristupi koji razvijaju racionalno i kritičko mišljenje i razvijanje autonomne javne sfere čine deo strategije u borbi protiv visoke stope nasilja kakva je prisutna u srpskom društvu danas.

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: oliverapavicevic@open.telekom.rs

*KLJUČNE REČI: nasilje / potkultura nasilja / kultura /
urednosti / tradicija / kultura nasilja*

UVOD

Pojam nasilja ima različita značenja. On se odnosi na primenu fizičke sile, psihički pritisak, socijalnu ili ekonomsku nepravdu. Načini na koje se nasilje ispoljava, takođe su, mnogobrojni. Kreću se od teških krivičnih dela kakvo je ubistvo, do načina na koji se proživljava svakodnevnica uz političko, medijsko, komunikacijsko, rodno ili pak, neko drugo nasilje. Strah od nasilja predstavlja narastajući i uznemirujući fenomen današnjice.

Kod određivanja pojma nasilja, ni u nauci ne postoji jedinstveno mišljenje o tome šta sve on obuhvata. Norveški autor Lars Svendsen ukazuje da postoje tri vrste definicija nasilja: a) široke (koje obuhvataju mnoštvo najrazličitijih pojava, kakvo je npr. "strukturno nasilje"); b) uže (podrazumevaju namerno nanošenje fizičkih i, eventualno, psihičkih povreda čoveku); c) definicije zasnovane na legitimitetu u ovu kategoriju svrstavaju samo takve namerno nanete povrede koje nisu legitimne po pozitivnom zakonodavstvu (Svendsen, prema Ignjatović, 2011: 182).

Značenje i doživljaj nasilja se specifično menjaju u kulturnom kontekstu, što dovodi do potrebe da se fenomen nasilja analizira u skladu sa kulturnim obrascem, koji može biti dominantan ili partikularan u jednom društvu. U sprezi nasilja i kulture, nastao je pojam potkulture nasilja koji podrazumeva specifične – lokalne, ili za određenu grupu svojstvene sklonosti ka uvažavanju moralnih kodeksa koji su zasnovani na nasilju. Takve zajednice su, najčešće, tradicionalno sklone uzdizanju nasilja shvaćenog, pre svega, u vezi sa očuvanjem časti. One su konfliktne u odnosu na dominantu kulturu, i širu društvenu sredinu.

Kultura nasilja i realno nasilje nisu isto, ali je njihova veza kompleksna i uzajamna. "Kultura propoveda, uči, upozorava i otupljuje čineći nas sposobnim da eksploataciju i /ili represiju vidimo kao normalne i prirodne, ili ih nevidimo (posebno eksploataciju) uopšte" (Galtung, 1990). Nasilje počinje i kreće se u relacijama između direktnog, strukturnog i kulturnog nasilja i lako se prenosi iz jednog u drugo. Kulturno nasilje kreira imidže direktnom i strukturnom nasilju, a studije kulturnog nasilja osvetljavaju načine na koji se direktno nasilje i činjenice strukturnog nasilja legitimizuju i čine društveno prihvatljivim.

Nasilje se pojavljuje kao dominantni element globalne kulture korporativnog kapitalizma. U tom smislu, se govori o nasilnoj kulturi uspostavljenoj kao normi (Giroux, 2012). Popularna kultura se proteže od holivudskih filmova, preko video igara do sportskog siledžijstva, obuhvatajući spektakl nasilja koji paradira pred mnogobrojnim gledaocima koji ga ne kritikuju već uživaju u njemu. Jezik nasilja oblikuje politički diskurs, uključujući napade na građanske slobode i praksu nulte tolerancije. Razvijena demokratska društva se suočavaju sa nasiljem kao fenomenom koji je utkan u najvažnije sfere društvenog života. Ono se ogleda u sputavanju slobode, jednakosti i solidarnosti u neoliberalnom kapitalizmu - poretku koji siromašnu većinu izoluje i kriminalizuje. Izrazita neravnopravnost i proglašavanje ogromnog broja ljudi za socijalni otpad "zaognut je velom demokratije", dok u praksi izaziva nepravdu i nasilje. Elita je iskorenila solidarnost i veru u izvesnu budućnost velike većine ljudi koji su uznemireni i nesigurni. Teško je očekivati da će se u takvim okolnostima razvijati altruizam, empatija i miroljubivi načini rešavanja konflikata.

Postavlja se pitanje u kakvom su odnosu potkultura nasilja pojedinih zajednica i grupa i globalna nasilna kultura? Odgovor na ovo pitanje čini se značajan u slučaju srpskog društva u kome je pre dvadesetak godina došlo do inteziviranja potkulture nasilja, koja je, vrlo brzo prerasla u svojevrsnu kulturu nasilja. Nakon tog, izrazito turbulentnog perioda društvenog haosa, postojala je nada da će stabilizacija društvenih okolnosti dovesti do procesa pacifikacije, demokratizacije i dekriminalizacije srpskog društva koji bi vodili opadanju stope nasilja i nasilnih obrazaca društvenog ponašanja. Ta nada se, između ostalog, izjalovila i nekontrolisanim uplivom popularne nasilne kulture koju promovišu hiperkomercijalizovani sadržaji masovnih medija, industrija zabave i konzumersko-materijalistička filozofija tržišta. Analiza koja sledi baviće se relacijom potkulture nasilja i nasilne kulture u Srbiji. Premda prva, podrazumeva retradicionalizaciju, a druga modernizaciju, obe se postuliraju kao manifestacija procesa globalizacije. Potreba za ovakvom analizom postoji usled činjenice da je nasilje i u Srbiji postalo norma. Ovaj rad predstavlja pokušaj sagledavanja pretpostavki nasilja, traganje za mogućnostima smanjenja nasilja i negovanja nenasilnih opcija u vremenu kada se nasilje razume i bira kao ultimativno sredstvo socijalnog, psihološkog, a sve češće i fizičkog opstanka.

POTKULTURA NASILJA

Teorije o potkulturi nasilja potiču od američkih istraživanja pojedinih oblasti SAD koje istorijski imaju visoku stopu nasilnog kriminaliteta, posebno

ubistava. Ova istraživanja su se oslanjala na teoriju potkulture koja upotrebu nasilja dovodi u vezu sa specifičnim kulturno definisanim situacijama koje ne moraju nužno da izazivaju nasilnu reakciju u drugim sredinama (Gastil 1971; Hackney 1969; Nisbett and Cohen 1996; Reed 1971,1982). Njihovi rezultati pokazali su da nasilni stavovi imaju pozitivnu i značajnu vezu sa višom stopom ubistva i da se može izvesti teza o postojanju potkulture nasilja na američkom Jugu. Alternativno objašnjenje za nastanak potkulture nasilja pružaju teorije koje uvažavaju prevashodno strukturne faktore, kao što su visok stepen siromaštva, izrazito neujednačeni prihodi, rasna i klasna nejednakost (Blau and Blau 1982; Loftin and Hill 1974).

Normativna kontrola, na kojoj inistiraju pristalice teorija u čijem su fokusu strukturne karakteristike, podrazumeva postojanje konsenzusa o tome šta je, a šta nije devijantno ili kriminalno ponašanje. Oni smatraju da konsenzus o dominantnim vrednostima može biti oslabljen koncentracijom nepovoljnih strukturnih faktora (siromaštvo, nezaposlenost, obrazovna nejednakost), ali ne u smislu osporavanja njihove validnosti, već samo u pravcu smanjivanja jačine njihovog uticaja i poštovanja (Kornhauser, 1978).

Teorije koje se zasnivaju na postojanju specifične kulture ne podrazumevaju postojanje normativnog i vrednosnog konsenzusa već insistiraju na tezi da specifična grupa formuliše vrednosti koje se pojavljuju kao podrška ponašanjima koje pripadnici druge grupe mogu videti kao devijantna. Odbijanje da se postupi na način koji je podudaran potkulturnom vrednosnom sistemu dovodi do izopštavanja pojedinca iz potkulturne zajednice (Wolfgang and Ferracuti 1967). U istraživanjima urbanih potkultura nasilja pokazalo se da strukturna i kulturna objašnjenja mogu biti istovremeno ustanovljena kao dva zasebna koncepta koja nezavisno doprinose nasilnom kriminalitetu (Wilson 1987; Anderson 1999).

Potkultura nasilja predstavlja izdvojeni sistem normi, pravila ponašanja, kažnjavanja i nagrađivanja koji se formira mimo ili u suprotnosti sa dominantnim vrednosno-normativnim sistemom, faktički hipertrofirajući njegove određene elemente (prevashodno očuvanje tradicionalnih vrednosti patrijarhata i tako shvaćene muškosti). Potkultura nasilja predstavlja opstanak, ili regresiju u izrazito hijerarhijski organizovanu zajednicu, a nasilno ponašanje se pojavljuje kao posledica pronasilnih vrednosti i stavova, na osnovu kojih je utvrđen poredak unutar te potkulture. Ugled, čast i hrabrost su karakteristike najuvaženijih pripadnika ove potkulture i njihova se snaga meri kriterijumima koji su formirani unutar potkulture. Dok su za pripadnike ostatka društva oni često nerazumni i

brutalni, pripadnici potkulture ih interiorizuju kao ispravne i slede bez osećanja krivice (Pavićević,2013)..

Odgovor na pitanje kako ove potkulture nastaju nisu dali ni tvorci ove teorije. Smatrali su da su ideje generisane u prošlosti odgovorne za njihovo postojanje, u većoj meri nego socijalni uslovi. Potkultura nasilja iznikla je iz prošlosti iz specifičnih istorijskih razloga, a onda je prenošena iz generacije u generaciju, kao set ideja, bez obzira na to što su se razlozi zbog kojih je nastala izgubili (Ignjatović:2011).

Specifični elementi južnjačke kulture u Americi, koji doprinose višim stopama nasilnog kriminaliteta identifikovani su u studiji zasnovanoj na anketi o različitim stavovima i ponašanjima i odnose se na generalno visoku porodičnu podršku i odobravanje nasilja odrasloj muškoj osobi u kažnjavanju stranaca koji se ogreše o vladajuće kodekse ponašanja (Ellison,1991).

Ideja o potkulturi nasilja na američkom Jugu potiče od istorijskih narativa o doseljenicima koji su prvi naselili taj region, nenaseljen, bez infrastrukture i sa vrlo malo državnih mehanizama koji su mogli da zaštite svoje stanovnike ili njihovu imovnu. Oni su bili izloženi stalnoj krađi i gubicima i u odsustvu značajnog prisutva zvanične vlasti doseljenici su bili prinuđeni da pribegnu samozaštiti. Usled potrebe da se sami odbrane od potencijalnih lopova i zločinaca oni su morali da usvoje izgled "žilavosti i čvrstine." Takvo ponašanje se razvilo u "kulturu časti" u kojoj se na svaku uvredu ili pretnju porodici, licu ili imovini pruža brzi i nasilni odgovor (Nisbett and Cohen 1996). Veza između časti i upotrebe nasilja ima ulogu u vrednovanju ponašanja koje uključuje: 1.čast kao besmrtnu hrabrost i vrednost, posebno kao odbranu i osvetu protiv zlodela počinjenog porodici ili zajednici od strane neprijatelja; 2.važnost mišljenja drugih kao neizostavan deo ličnog identiteta i merilo samopoštovanja; 3.fizički izgled i žestinu volje kao znak unutrašnje snage; 4.odbranu muškog integriteta uz pomešani strah i ljubav prema ženi (Wyatt-Brown, 1986:27). U kulturi časti nasilje se shvata kao "svirepost volje", čvrstina neopohodna da se uradi sve što je potrebno, pa čak i ako to znači angažovanje nasilja. Posebno je ono važno, kada je potrebno suprotstaviti se i osvetiti neprijatelju. Sposobnost da se nasiljem odgovori na uvredu čini osnovnu karakteristiku muške glave porodice. Ispoljavanje moći u samoodbrani pojedinca projektuje se u stavu i spremnosti da se podnese ranjavanje, pa i smrt u slučajevima iskazanog nepoštovanja i uvrede. U suprotnom, pojedinac rizikuje da bude okarakterisan kao slab i bez sposobnosti da zaštiti sebe i ono što je njegovo. Nasilje čini sastavni deo tradicionalne definicije hrabrosti i moralnog

karaktera. Uvažavanje kodeksa časti je deo legitimizacije nasilja u potkulturi nasilja.

Kritičari kulturne teorije koji polaze od strukturnog makro-nivoa presudnim smatraju varijable kao što su oskudica, nejednakost, tip domaćinstva, obrazovna struktura, smatrajući da one najznačajnije utiču na stepen poštovanja normi i stopu kriminaliteta i nasilja. Na kraju, kao što je već rečeno, pojedini teoretičari su ponudili analitičke modele koji uključuju visok nivo strukturnih nedostataka i specifične kulturne stavove i vrednosti koji nezavisno doprinose nasilničkom kriminalitetu (Wilson, 1987; Anderson, 1999).

Takođe, treba imati u vidu, da se potkultura nasilja ne pojavljuje samo kao etno-istorijski ili socijalno-demografski fenomen, već predstavlja potkulturu grupe koja se formira na osnovu različitih vrsta i oblika udruživanja (vršnjačka, školska, profesionalna, sportska, kriminalna, politička isl.).

U tom smislu, se može zaključiti da se potkultura nasilja u teoriji tumačila na tri načina: kao karakteristika pojedinih regiona, kao karakteristika pojedinih segmenta društva (rasnih, klasnih, etničkih) i kao svojstvo specifičnih užih grupa u okviru društva. Postavlja se pitanje u kakvoj relaciji stoje ova tri nivoa i da li postoji njihova međusobna povezanost. Takođe, je značajno ustanoviti koji društveni procesi i situacije dovode do jačanja potkulture nasilja bez obzira na kom nivou se ona pojavljuje (Pavićević, 2013)

POTKULTURA NASILJA U SRBIJI

Razvoj ili oživljavanje potkulture nasilja javlja se u društvima ili društvenim situacijama koje predstavljaju kombinaciju ograničene državne zaštite i ekonomskog sistema koji se generiše oko oskudnih resursa. Granični mentalitet se pojavljuje kao posledica gubitka sopstvenih resursa, posebno kod muškaraca koji osećaju potrebu da se realizuju kroz prihvatanje hiper-muških osobina da bi obezbedili kakvu-takvu zaštitu imovine, porodice i samopoštovanje (videti Nisbett i Cohen, 1997). Upotreba nasilja postaje potreba i dobija opravdanje koje se odnosi na očuvanje ugleda i vrednosti samozaštite. Osetljivost na uvrede i spremnost da se kažnjavanje i pravda uzmu u sopstvene ruke indikativni su za kulturu časti (Nisbett i Cohen, 1997:57). Njihova analiza na makro-nivou je pokazala da postoji institucionalna podrška kulturi nasilja koja se ogleda u zakonima, socijalnoj politici i delovanju institucija koji su povezani sa kolektivnim izrazima kulture. Primena prava i kvalitet socijalnih institucija su od ključnog značaja za ponašanje građana i definisanje onoga što je prihvatljivo i neprihvatljivo.

One ne izražavaju samo individualne vrednosti, već su u povratnoj sprezi i oblikuju ih (Nisbett i Cohen, 1997:58). Institucionalna podrška kulturi nasilja podrazumeva odnos prema korišćenju telesnog kažnjavanja, nasilju u porodici, kontroli oružja i pitanjima odbrane zemlje. Kao centralna karakteristika koja pogoduje uspostavljanju potkulture nasilja pojavljuje se izostanak pravne i institucionalne regulative. Zakonska konfuzija, ili njihovo slabljenje dovodi do vakuma koji proglašava nasilje za dominantni oblik samoodbrane. Shodno ovom objašnjenju pro-nasilne vrednosti imaju poreklo u istorijskom i tradicijskom nasleđu koje se "aktivira" u situacijama lične i socijalne ugroženosti.

Srbija je tokom devedesetih godina prošlog veka, imala visoko zadovoljene sve uslove za jačanje potkulture nasilja. Ona je ispunila vakume koji su nastali razaranjem vrednosnih i normativnih regulativa. U kulturi siromaštva formirale su se vrednosti potekle iz rasprostranjenog stanja nemoći i marginalnosti. Konceptualizacija potkulture nasilja je bila determinisana sve izraženijom nejednakošću koja je dovođila do "patoloških" ili "nenormalnih kulturnih vrednosti".

Pro-nasilne vrednosti usvajane su u procesu odbacivanja konvencionalnih vrednosti koje su se doživljavale kao nepravedne, neadekvatne i u moralnom smislu nedosledne. Uzdizanje "ulične pravde" i "uličnog koda" u Srbiji devedesetih, bilo je povezano sa rasprostranjenim sivim i crnim ekonomskim tokovima koji su omogućavali opstanak širokim slojevima stanovništva i bogaćenje privilegovanim prokriminalnim i kriminalnim elitama. Poslovanje u suprotnosti sa pravnim i legalnim normama, ilegalno tržište, ekonomska polarizacija i marginalizacija većine društvenih slojeva doveli su do valorizovanja vrednosti i normi potkulture nasilja koje su nudile mogućnost egzistencijalnog i psihološkog opstanka. Uzajamno jačanje potkulture nasilja i kriminala, njihova afirmacija na širokom društvenom planu ogledala se u agresivnoj, neprijateljskoj i patron-klijent strukturisanoj, mačističkoj kulturi nasilja srpskog društva devedesetih (Pavićević, 2013).

Sa druge strane, talas nasilja sa shodnim obrascima ponašanja i uzora tražio je svoje opravdanje u porošlosti. Parohijalizam – retraditionalizacija nezapadnih kultura kao reakcija na proces demokratizacije (Hantington, 2000) produkovao je etničke, religijske i nacionalističke derivate mitsko-ritualne svesti. Nasilje se sagledavlo kao neophodno sredstvo u očuvanju etno-tradicijskog identiteta zasnovanog na mržnji prema ideološki definisanom neprijatelju nacije. Tradicija se vraća kao poslednja mogućnost odbrane identiteta i integriteta pred rasturenim svetom i gubitkom mogućnosti za normalan i uređeni život. Potkultura nasilja raširila se u celom socijalnom i kulturnom prostoru, sa posebno izraženim i

radikalnim ispoljavanjima u pojedinim društvenim grupama (omladinske huliganske grupacije, pojedine političke partije, bezbedonosne strukture, paravojne grupacije, kriminalno podzemlje, većina medija). Junaštvo, čast, nepokornost, inat, hrabrost, ratnička prošlost vrednosno su podupirali ksenofobiju, mržnju i nasilje. Oni su činili elemente novog vrednosnog poretka koji se nudio u okviru novog/starog ideološkog diskursa oslonjenog na narative o istoriji, tradiciji, nacionalnoj slobodi, slavi i junačkoj avanturi.

Nakon demokratskih promena koje su od dvehiljadite godine započete, sa vrlo problematičnom putanjom, moglo bi se zaključiti da se potkultura nasilja shvaćena u nacionalističkom i šovinističkom ključu postepeno vraća u prostore društvene margine. Izvor društvenog nasilja, sve više, postaje tržište u senci globalizacije, ostvarivanje ekonomske prednosti i definisanje onoga što je poželjno, normativno i prihvatljivo sa stanovišta eskalacije tako shvaćenog nasilja. Nasilje se ogleda u načinu na koji su političke elite vršile bezskrupulozno i kriminalizovano prevođenje društvene svojine u privatnu, ali i razumevanju demokratskih promena od strane širih društvenih slojeva. Ono se pre svega odnosi na sticanje što boljih pozicija u hijerarhiji novog materijalističko-kompetitivnog društvenog poretka u kome će se mogućnosti potrošnje sagledavati kao osnovni cilj.

Susretanje potkulture nasilja i kulture nasilja opstaje i nadalje u srpskom društvu, i to u nekoliko ključnih tačka. To su preovlađujuća dihotomija neprijatelj - prijatelj koja svako rivalstvo prevodi u crno-beli svet bez šansi za kompromis i saradnju. Model prijatelj-neprijatelj kao obrazac percepcije povezan je sa pseudo-moralnim diskursom o časti i potrebi da se konflikti rešavaju na liniji "milo za drago". Posebno je izražen kod mladih ljudi koji čin nasilja vrše usled besciljne mržnje, pražnjenja nekanalisane energije i dosade koja nastaje kao posledica kratkoročnog hedonizma kao dominantne vrednosti. Tako se, ujedno, stiču pozicije u hijerarhiji potkulture nasilja. Izbor da se konflikti nasilno rešavaju uključuju izrazitu netoleranciju i manihejski pogled na svet koji prezire nijanse i praštanje.

Drugi obrazac ponašanja koji promovise proizvoljnu upotrebu nasilja uključuje mačo kult koji je povezan sa nemilosrdnim, brutalnim i zapovedničkim ponašanjem pojedinaca koji stiču veliki ugled u direktnoj konfrontaciji sa neprijateljem. Smrt se banalizuje hipertrofijom hedonističkog stila života koji uključuje opijanje, drogu, odbacivanje budućnosti, isticanje trenutka koji bi trebalo da bude proživljen burno i razuzdano. Njihova filozofija života kombinuje hedonizam i prezir prema zajedničkim vrednostima civilizovanog sveta koji su zasnovani na fundamentalnoj vrednosti poštovanja fizičkog integriteta. Saosećanje kao

osnova socijalne solidarnosti se tretira kao slabost. Međutim, često su mladi ljudi, pripadnici potkulture nasilja, samo sredstvo izvršenja nasilnih radnji iza kojih su skriveni kriminogeni i lukrativni interesi ljudi iz senke.

Nasilje će biti verovatnije u društvima ili lokalnim sredinama koje karakteriše stalna pretnja za individualnu bezbednost, materijalni i socijalni slom, i u društvima sa slabim ili udaljenim državnim organima. Kultura nasilja nije samo proizvod protekle tradicije, već i aktuelnih potreba. To je jedan od razloga, što je kultura nasilja često otporna na promenu koja podrazumeva nametanje novih oblika državne vlasti nad ljudima koji traže ličnu osvetu (Wood, 2007). Međutim, treba imati u vidu, da uzdizanje *negativiteta*, posebno među mladim ljudima, predstavlja posledicu i simptom nečeg što bi se moglo nazvati *krizom smisla*. Niz "dekonstrukcija" karakterističnih za pozni modernitet doveo je do dekonstrukcije realnosti koja postaje obesmišljena i destimuliše volju za aktivnim i motivisanim životom. Intenzivirano nasilje je reakcija društva na tačku u kojoj je dekonstrukcija prerasla u destrukciju.

KULTURA NASILJA I NASILNA KULTURA

Pojam potkulture nasilja se razlikuje od kulture nasilja. Prva predstavlja odstupanje od preovlađujućeg konsezusa o normama i vrednostima i ograničena je na određene oblasti, zajednice ili grupe (adolescenti, siromašni, pripadnici zajednica sa ograničenim mogućnostima za napredovanje i socijalni uspeh). Ona protestuje protiv društva u celini prihvatanjem nasilnih metoda rešavanja konflikata. Pozivanje na prinudu i nasilje često stvaraju osećanje identiteta, ali stoje u suprotnosti sa tekovinama modernih društava koji nikada direktno ne podstiču protivzakonito nasilje. Postoje dva osnovna razloga za to. Prvi je, da moderna država ima monopol nad vršenjem nasilja, i ukoliko to nije u stanju reč je o privremenim periodima nereda koji moraju biti rešeni. Proizvoljno vršenje nasilja od strane pojedinaca ili organizovanih grupa predstavlja marginalni fenomen sa kojim društvo, manje ili više, uspešno mora da se izbori. Drugi razlog se odnosi na neku vrstu međunarodne kontrole u praćenju kršenja ljudskih prava.

Ukoliko i postoji nasilna praksa koja je prihvaćena od društva kao celine moraju se tražiti indirektno ili prikrivene indikacije koje podstiču nasilje u normativno odobrenim dispozicijama ili u konceptulanoj ili ideološkoj postavci. Činjenice nasilja često govore same za sebe, a da bi se saznalo kako su one podržane i ugrađene u dominantnu kulturu moraju se razmatrati centralne vrednosti društva (Waldmann, 2007).

U analizi problema kulture nasilja u Kolumbiji identifikovane su tri grupe indikatora koji ukazuju na prisustvo kulture nasilja u društvu. Prvi su, strukturni indikatori koji porizlaze iz prirode i rasprostranjenosti nasilja (frekvencija i intenzitet nasilja u socijalnom i geografskom prostoru). Drugi faktor se odnosi na kolektivnu mentalnu sklonost nasilju i njenoj socijalno-kulturnoj uronjenosti u najširem smislu. Treći faktor, podrazumeva izostanak tabua i normativne zaštite koja bi ograničavali upotrebu nasilja (Waldmann, 2007: 65).

Popularna kultura, pre svega, posredovna medijima i industrijom zabave obuhvata spektakl nasilja, brutalni muški autoritet, kao i imunitet i ravnodušnost spram činjenica nasilja u gotovo svim sferama društvenog života. Praksa nasilja postala je uobičajeno dnevno iskustvo u kome ljudi više nisu samo voajeri tih strahota, već i saučesnici koji se oslanjaju na nasilje.

Spektal sugerije želju društva za spavanjem (Debord, 1994). Spektakl je u naponu i potčinjen je snagama neoliberalizma koji promovisu mešavinu infantilizma, brutalnosti, odbacivanja i bezakonja. Kasino kapitalizam hrani spektakl, obezbeđuje trijumf forme nad suštinom. Ljudi više ne mogu zamisliti zadovoljstvo u bilo kom drugom smislu osim kroz nemilosrdne prizore bezrazložnog nasilja i okrutnosti, čak i onda kada tuguju zbog njegovih tragičnih posledica (Giroux, 2012). Različiti izrazi ekstremnog nasilja se beskonačno reprodukuju u različitim kulturnim aparatarama koje funkcionišu u nizu drugih ekonomskih i političkih snaga u legitimnoj kulturi okrutnosti i odbacivanja u svakodnevnom životu. Zadovoljstvo je kolonizovano u službi nasilja jačajući tvrdnju da "postoji eho pornografije u maksimiziranju zadovoljstva nasilja". Takvo nasilje promovise stanje moralne, emocionalne i inetelektualne anestezije u kojoj se stvarno nasilje čini kao tehnički nesavršeno u odnosu na svoje holivudske, televizijske i ekranizovne kulturne verzije. Nasilje se promovise i kroz idiotizam kulture slavnih koja predstavlja napad na sam duh i radikalnu maštu. Koreni nasilja nisu samo lični, oni leže u domenu nekog nedokučivog emocionalnog poremećaja (Giroux, 2013). Socijalna patologija i kolektivna amnezija sakrivaju dublje strukturne i simboličke dimenzije nasilja i proizvode slabu moralnu i političku reakciju. Kolektivna amnezija obezbeđuje preduslov za autoritarnu brutalnost. Neoliberalni kapitalizam je stvorio niz kulturnih aparatura koje su zasnovane ne ispraznosti kulture slavnih, konformizmu i infantilizaciji. Estetika hiper nasilja i pedagogija infantilnosti podstiču aroganciju, sputavaju kritički razum, i na kraju vode u represiju. Glavni mediji su opsednuti nasiljem, jer je ono postalo roba koja povećava gledanosti i snažno odjekuje.

U radikalnoj kritici američkog društva, Žiro (Giroux) ističe da država i korporativno nasilje spajaju pljačku javnih riznica, smanjivanje fondova

javnim školama, ukidanje socijalnih odredbi, kreiranje politika koje šire siromaštvo, beskućništvo, nedostatak zdravstvene zaštite i svih neophodnih uslova koji su osnova za održavanje minimuma ljudskog dostojanstva (Giroux, 2013). Preokupacija svakodnevnim preživljavanjem je naterala ljude da prestanu da gledaju napred i da uronu u kulturu straha, nesigurnosti i nadzora. Umesto modela pravde i socijalne odgovornosti država je postala prototip bezakonja, simbol korupcije, kažnjavanja i pohlepe. Nasilje je postalo ne samo temelj korporativnog suvereniteta, ono je postalo ideološka brana zdravom razumu. Pod kazino kapitalizmom država je postala neprijatelj i garant legitimizacije nezakonosti, normalizacije nasilja i sile. Sama subjektivnost je postala hiper-maskulizirana, transformisana u proslavi agresivnog i nasilnog.

Umesto da promovišu demokratske vrednosti i poštovanje prema drugima koje uključuje društvenu odgovornost institucije su organizovane za proizvodnju nasilja, u školama, zatvorima, i u glavnim ekonomskim institucijama. Finansijski oligarsi, apostoli kazino kapitalizma promovišu oblik društvenog nasilja koji se može nazvati "ganksterski režim". Komanda sveopšte privatizacije iznedrila je "kulturu surovosti" koja poznaje samo pravo jačeg, bez milosti za slabije, usamljene, bolesne, nezaposlene i siromašne.

SRBIJA - POTKULTURA NASILJA, KULTURA NASILJA ILI NASILNA KULTURA

Uzimanje zakona u svoje ruke i ostvarivanje ciljeva mimo i nasuprot zakona upotrebom prinude i nasilja bilo je tipično za period devedesetih godina prošlog veka u Srbiji. Sklonost ka takvoj rutinizaciji kolektivnog nasilja poticala je od bliskosti aktuelnog ratnog sukoba, i činjenice da je u tim okolnostima nasilje omogućavalo sticanje poštovanja i uspeha.

Izlazak iz kulture nasilja koja je bila dominantna devedesetih godina prošlog veka u Srbiji, odvijao se kroz proces demokratizacije zasnovanom na vrednostima građanskog društva, zagarantovanim pravima i slobodama pojedinaca. Pored sporosti ovog procesa, u sferi kulture se paralelno odvijao intezivni i stihijski upliv vrednosti materijalističke kulture koja postaje novi izvor nasilja.

Kontinuitet različitih kulturnih obrazaca koji podstiču nasilje u srpskom društvu u poslednjih davadeset godina ogleda se u snažnoj zastupljenosti različitih sprega kulture i nasilja o kojima je prethodno bila reč. One se međusobno prepliću, prožimaju i podstiču u permanetnim okolnostima institucionalne slabosti i institucionalizovane opscenosti. Takvo stanje čini

da se društveno okruženje neprekidno doživljava kao neprijateljsko čime se smanjuju lični i društveni kapaciteti za razvijanje demokratskog, otvorenog i odgovornog odnosa prema drugima. Neprijateljski, podozriv i nepoverljiv odnos prema bližem i daljem socijalnom okruženju preovlađuje u svakodnevnom životu ljudi u Srbiji. Time se zatvara krug nemogućnosti uspostavljanja društvenih i kulturnih uslova koji će ublažiti anksioznost i napetost u rešavanju mnogobrojnih problema sa kojima se srpsko društvo suočava. Nasilje se pojavljuje kao nužno u različitim patološkim formama. Kako pronaći izlaz iz neprekidne smene kulturnih i ideoloških koncepata koji slave nasilje? Kako uspostaviti izgubljeni "moralni kompas" u stalnoj sprezi nasilja, kulture i politike u okolnostima nerazvijenih demokratskih, institucionalnih i kulturnih kapaciteta?

Bujanje potkulture nasilja je bilo svojstveno vremenu u kome je individualno nasilje korespondiralo sa potrebom za samoodbranom u okolnostima društvenog haosa, a kultura nasilja je bila produkt visoko kriminalizovane države i društva. Umesto da se dubokom i temeljnom dekriminalizacijom društva prevaziđu ove slabosti, one su ojačane dolaskom nasilne kulture neoliberalizma u procesu instaliranja falične demokratije materijalnog. Nasilje i politika su se međusobno proželi suzbijajući uslove za izgradnju demokratskog društvenog poretka, čineći sastavni deo obrazovnih i kulturnih institucija koje sugerišu da je nasilje normalan i prihvatljiv način u rešavanju konflikata. Posebno mladi ljudi, koji sve više zapadaju u zone terminalne isključenosti, jer nemaju posao i perspektivu, odustaju od diskursa demokratije (Giroux, 2013). Ova sumorna realnost proizvela je nevericu u moć mašte, građanske političke volje i otvorenost demokratije. Smena kolektivističkih ideologija dovela je do individualizma definisanog materijalnim, a lična i građanska odgovornost je svedena na potrošačko-konformističke zahteve novog tržišnog poretka. Društvena solidarnost je nestala u zombijevskom parazitizmu društvenih elita, tako i apatiji širokih društvenih slojeva čiji se resantiman zagušuje opasnim populizmom.

Potkultura nasilja nije osporena nasilnom kulturom neoliberalizma, ona samo menja motive, simbole i uzroke. Produkcija nasilja, velikim delom potiče iz nemogućnosti adekvatnog pozicioniranja u vertikalnoj hijerarhiji koju determinišu materijalističke vrednosti i konzumerska kultura koja, gotovo da nema alternativu. Potkultura nasilja se sužava na uske, pretežno omladinske grupacije (huligani, ekstremni desničarski pokreti) i one predstavljaju još radikalnije izraženi infantilizam, brutalnost i mačizam unutar novouspostavljenog tržišnog poretka. Čast i junaštvo postaju drugorazredni

motivi potkulture nasilja u Srbiji, dok potreba za potvrđivanjem nestabilnog ega¹ postaje jedan od glavnih motiva pripadnosti pronasilnim grupacijama. Regresija u različite vidove nasilničke bratske solidarnosti koja se okuplja oko anti-građanskih ideja ostaje tipična za potkulturu nasilja u Srbiji (Pavićević, 2013).

Međutim, činjenica da potkultura nasilja gubi ideološki značaj na širem društvenom planu nije znak smanjivanja nasilja, već se paradoksalno, nasilje oslobođeno ideologije pojačava na nivou cele društvene zajednice. Ono postaje nepredvidljivo, nasumično, okrenuto ka bliskom porodičnom i susedskom okruženju, surovo u svojoj proizvoljnosti i tragičnim posledicama. Ekstremizam pojedinih nasilničkih grupa ostaje nerešeni problem, ali mnogo veći problem predstavlja nasleđe "ražalovane" retraditionalizovane potkulture nasilja koja je obećavala povratak muškog ponosa. Nasilje, posebno muško, ostaje kao jedino sredstvo izražavanja očaja zbog oduzete iluzije o sposobnosti da se ostvari patrijahatom normirana uloga muškarca, i to u uslovima teške ekonomske, ali i moralne krize.

Postavljanje pitanja smisla se odnosi na konačnu pobjedu kulture u kojoj su društveni odnosi posredovani tržištem (Pavićević, 2013). To je kultura koja ne poznaje simbole, motive i solidarnost društvenih odnosa kakvi važe u kolektivnim ideologijama. Hiperkomercijalizacijom svih segmenata društvenog i kulturnog života, društvena stvarnost postaje neprepoznatljivo polje izrazito nejednakih mogućnosti koje ukida svaku vrstu društvene solidarnosti. Nasuprot prethodnom periodu u kome su bes, frustracije i mržnja bili usmereni ka kolektivno utvrđenim metama, u novom političkom ambijentu nema jasnog ideološki definisanog neprijatelja, te se negativna osećanja pretvaraju u paranoidni doživljaj bliskog okruženja kao neprijateljskog. Problem se više ne pojavljuje u motivima koji predstavljaju poziv na nasilje, već u nedostatku motiva da se ne posegne za nasiljem. Nacija, religija, tradicija, junaštvo, čast, gube simbolički značaj pred realnošću koja je determinisana stepenom uspeha na različitim tržištima, od kojih nijedno ne garantuje sigurnost. Čak se ni pristajanje na bespoštednu kompetitivnost ne pojavljuje kao garant uspeha, jer su mogućnosti oskudne, monopolizovane i obećavajuće samo za neznatni procenat privilegovanih. Neuspeh, kao verovatniji ishod napora koje pojedinac ulaže za postizanjem kakve takve socijalne pozicije može rezultirati totalnom apatijom ili totalnim nasiljem.

¹ O labilnom samopouzdanju kao dominantnom faktoru nasilja videti u knjizi *Nasilje kao odgovor* (Pavićević, Kron i Simeunović-Patić, 2013)

Pored činjenice da nasilje poprima neshvatljivo surove forme ispoljavanja, postaje sve učestalije i predstavlja konstantnu društvenu opasnost, posebnu društvenu pretnju predstavlja latentni i prigušeni nasilni potencijal apatičnih i odbačenih ljudskih viškova. Treba uvek imati u vidu da su populističke politike najsposobnije da aktiviraju kolektivno nasilje i okrenu ga razaranju i kolektivnom samouništenju.

Koliko god da se potkultura nasilja u pojedinim desničarskim i ekstremističkim grupacijama artikuliše kao otpor konzumerskoj kulturi Zapada ona je inkorporirana od strane te iste kulture. Ekstremističke grupe koje se okupljaju oko antimodernih, mačističkih, profašističkih i ksenofobičnih ideja predstavljaju pseudootpor dominaciji tržištem uspostavljene hijerarhije, jer sami predstavljaju granične elemente te kulture, a u osnovi su vođeni težnjom da se u njoj što bolje smeste. Međutim, oslobođeno nasilje, pogađa sve segmente društva na način koji nije bio poznat u skorijoj istoriji srpskog društva. Ono se pojavljuje kao mnogo značajniji problem koji se mora rešavati pružanjem smislenog odgovora na pitanje vrednosti i značaja ljudske egzistencije u srpskom društvu danas (Pavićević, 2013).

ZAKLJUČAK

Novi politički ciljevi mogu doneti zaokret u percepciji političkog neprijatelja. Međutim, ljudi i dalje trpe neumanjeni pritisak izrazito nepovoljnih društveno-ekonomskih okolnosti. Mada je aktuelna politička elita u Srbiji, uslovno rečeno, opozvala tradicionalne ideološke neprijatelje (najčešće označene u nacionalističkom ključu), ostaje pitanje šta se na individualnom i kolektivnom nivou dešava sa negativnim osećanjima koja su bila ka njima usmerena. Da li i ona mogu da nestanu ukoliko prethodno nisu realizovane društvene i kulturne pretpostavke prijateljskog i nekofliktnog diskursa koji podržavaju toleranciju, solidarnost i empatiju kao modus socijalne interakcije? Da li sagledavamo prijatelje izvan kriterijuma koji je definisan postojanjem političkog neprijatelja. Da je odgovor na ovo pitanje odrečan pokazuju dva preovlađujuće socijalno-psihološke reakcije postkonfliktnog društva Srbije, a to su sa jedne strane, apatija i cinizam, a sa druge, pojačano brutalno i nepredvidljivo nasilje koje se sve više odigrava u bliskom porodičnom i susedskom okruženju. Pitanje u ime čega činim nasilje zamenjeno je pitanjem u ime čega da ne činim nasilje?

Nasilje, čini se, nikada nije samo nasilje. Ono proizlazi iz nejednakosti, kako političke, tako i perceptivne. Kroz nasilje se može ostvariti fizička i simbolička dominacija identiteta pojedinaca i grupa. Ono često nosi jednu

vrstu komunikativne snage, a bol koji nanosi je fizički i simbolički. Bol javne degradacije povezan je sa značenjima nasilja koji su podjednako bitni i za počinioaca, i za žrtvu. Širok spektar uznemirujućih nasilnih događaja - neonacistički napadi, seksualni delikti, zločini različitih nasilničkih bandi mogu se shvatiti kao oblici ritualnog nasilja dizajnirani tako da degradiraju identitet žrtava i da nametnu za njih niz željenih značenja koja će opstati dugo nakon što fizički bol izbledi (Ferrel,2008). Njihova strašna posledica leži u složenoj povezanosti sa kulturnim značenjima. Nasilje je utkano u slike koje pronosi svet globalne komunikacije. Proslava nasilja je deo kulturne produkcije identiteta, smisla i značenja, nažalost, prečesto, zasnovanih na nejednakosti, teroru i ideologiji. Kapitalizam se pojavljuje kao kulturno preduzeće i njegova ekonomija se ostvaruje u kulturi – on je sistem dominacije čija je ekonomska i politička održivost zasnovana na kulturnim dostignućima. Njegovi zločini i njihova kontrola su, takođe, uslovljeni tržišnim načinom života, reklamnim mašinerijama koje prodaju potrebe, identitete i utiču na osećanje pripadnosti. Uslužna ekonomija zasnovana na zamišljenim zadovoljstvima deo je kulturne produkcije koja iza ideologije slobodne trgovine i rasta ekonomskih mogućnosti skriva gulage fabrika sa jeftinom radnom snagom. Ulazak potrošačkog kapitalizma u društveni život menja pretpostavke nasilja i zločina koji se vrte u krugu institucionalizovane nehumanosti koja mu je velikoj meri svojstvena.

U skladu sa tim, činjenice nasilja neće biti same od sebe ukinute demokratskom promenom, političkim iskazima ili kampanjama o značaju smanjenja nasilja. Kultura je mesto u kome se odvija neprekidna smena kulturnih obrazaca koji slave nasilje, ali i mesto koje može zaustaviti i izmeniti taj kontinuitet promocijom univerzalnih ljudskih vrednosti na svim nivoima. Iako je potkultura nasilja marginalizovana, nasilje ostaje okosnica produkcije kulturnih i društvenih relacija u sklopu hiperkomercijalizacije i banalizacije kulturnih vrednosti. Nasilje nije više deo ideološko-nacionalističkih opsena koje skrivaju činjenice društvene realnosti (konverziju političkog u ekonomski kapital od strane vladajućih elita). Ono se ispoljava kao rezultat uspostavljanja novog društvenog, ekonomskog i kulturnog poretka u duhu korporativnog kapitalizma. Taj proces protiče u potpunoj nespremnosti odgovornih društvenih i kulturnih aktera da se sa njime suoče izvan granica ličnog interesa. Nespremnost se ogleda u širokom spektru zloupotreba, neznanja, neregularnosti, nebrige i nestručnosti. Globalizacija u velikoj meri podrazumeva politiku koja je postajući globalna, postala nesputana od politike nacionalnih država, manje kontrolisana, arogantnija i sve više začarana u svojoj potrazi za resursima, profitima i bogatstvima (Giroux, 2013). Za razumevanje tog procesa odgovorne su lokalne vladajuće elite koje u kontinuitetu

ispoljavaju nedovoljno sposobnosti u balansiranju uticaja i efekata spoljnih i unutrašnjih društvenih procesa. Savremeni svet brzih pokreta koji se kreće tele-komunikacijskim mrežama emituje slike nasilja nastale u ekspanzionističkoj putanji kasnog kapitalizma. On nastavlja da kontaminira jednu zajednicu za drugom oblikujući društveni život u nizu pljačkaških susreta, kao i svakodnevnim kriminogenim očekivanjima materijalnih pogodnosti. Globalne trajektorije kolektivitete pretvaraju u tržišta, ljude u potrošače, a iskustva i emocije u proizvode (Ferrel,2008).

Jedan od načina da se otvori put istinskom demokratskom dijalogu koji će kritički razmatrati pozitivne i negativne posledice aktuelnih, nekad i neminovnih društvenih procesa je oslobađanje i jačanje javne sfere. Ona se gradi nasuprot i mimo tabloidnih istina, politikantskih razračunavanja i intelektualne somnabulentnosti koja je ostaje kontuzovana pred interesima korporativnog kapitalizma, ili bilo kog drugog partikularnog interesa. Razvijanje institucija koje stvaraju kapacitet za kritiku, promišljanje i uspostavljanje društvene odgovornosti stoje u osnovi društvenih napora za suzbijanje nasilja. Demokratija zahteva određeni tip građanina čiji interes nije definisan najužim ličnim potrebama. Međutim, angažovani i društveno odgovorni građani stiču delatno samopouzdanje i ličnu autonomiju u društvenom i kulturnom ambijentu koji obezbeđuje sigurnost smanjujući strah i uznemirenost.

Kako izaći iz začarnog kruga? Kako radikalno individualizovanu kompetitivnu materijalističku kulturu korporativnog kapitalizma adekvatno kanalisati u okolnostima oskudice, slabih institucija i vrednosne konfuzije ?

U periodu socijalizma je postojala društvena solidarnost kao humani odgovor na faktičku nejednakost skrivenu iza demagoški proklamovane jednakosti. U toku procesa transformacije ogoljena je ekstremna društvena i ekonomska polarizaciju, a društvena solidarnost je definitivno izmeštena u polje neformalnih mreža koje podrazumevaju partikularne društvene interese. Na planu opšteg društvenog interesa zavladała je moralna tupost. Bilo bi veoma rizično ukoliko bi izlazak iz nje bio izazvan pokličima populizma koji, po pravilu, regrutuje i objedinjuje celokupno društveno nasilje ka destrukciji i samodestrukciji.

Ključ u razrešenju problema kakav je intenziviranje nasilja leži u emancipatorskim procesima i zbog toga ga treba tražiti u oblasti obrazovanja i kreiranju alternativnih javnih sfera. U okviru ovih institucija treba podsticati kritičko mišljenje, pozivati na kompromis i saradnju. Obrazovanje ne sme postati biznis za koji se kandiduju samo privilegovani u meri sopstvene koristi. Pedagoške i obrazovne snage su od ključnog značaja za proizvodnju subjektivnosti, identiteta, dispozicija i sposobnosti

koje mogu da stanu nasuprot različitim pretnjama koje mobilišu stav protiv stvarne ideje pravde i demokratije svodeći ih na partikularizovane istine i isprazne formalne procedure.

Autoritarne upravljачke strukture se moraju zameniti alternativnim javnim sferama. Obrazovanje je prostor u kome se uči kako misliti kritički i kako braniti pretpostavke demokratije kroz stalno preispitivanje društvene stvarnosti. Pedagozi, intelektualci, mladi ljudi, umetnici, novinari i drugi moraju razvijati ideju da je za društvo od najvećeg značaja odbrana institucija, prava i sposobnosti za kritičko mišljenje kroz informisani dijalog kome nema kraja. Razvrstavanje ljudi na potrošače ili radnu snagu deo je dominantnog nasilja kome se ljudi na individualnom nivou mogu suprotstaviti razvijanjem ličnih potencijala za kompromis, saradnju i altruizam čime će izbeći pretpostavke za jačanje kolektivnog nasilja.

REFERENCE

- (1) Anderson, E. (1999) *Code of the Street: Decency, Violence and the Moral Life of the Inner City*. New York, NY: W. W. Norton and Co
- (2) Blau, J. and P. Blau. (1982) "The Cost of Inequality: Metropolitan Structure and Violent Crime." *American Sociological Review*, 47(1): 114-129.
- (3) Galtung, J.(1990) Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3, pp. 291-305.
- (4) Giroux, H. (2012) *Colorado Shooting Is About More Than Gun Culture*, Truth-out.org.
- (5) Giroux, H. (2013) *Cultures of Violence in the Age of Casino Capitalism*, Truth-out.org.
- (6) Ellison, C. (1991) "An Eye for an Eye? A Note on the Subculture of Violence Thesis." *Social Forces*, 69(4): 1223-1239.
- (7) Ferrell, J., Hayward, K., & Young, J. (2008). *Cultural criminology*. An invitation. London: Sage.
- (8) Ignjatović, Đ. (2009). *Teorije u kriminologiji*, Beograd: Pravni fakultet.
- (9) Kornhauser, R. (1978) *Social Sources of Delinquency: An Appraisal of Analytic Models*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- (10) Loffin, C. and R.. Hill. (1974) Regional subculture and homicide: an examination of the Gastil-Hackney thesis. *American Sociological Review*, 39(5): 714-724.
- (11) Nisbett, R. and Cohen, D. (1996). *Culture of Honor: The Psychology of Violence in the South*. Boulder, CO: Westview Press.

- (12) Pavićević, O., Kron, B., Simeunović Patić, B. (2013) *Nasilje kao odgovor: socijalne i psihološke implikacije krize*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- (13) Pavićević, O. (2013) *Potkultura nasilja i kriminalna potkultura*, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd
- (14) Waldmann P. (2007) *Is There a Culture of Violence in Colombia*, *International Journal of Conflict and Violence*, : Vol. 1 (1), pp. 61 – 75
- (15) Wilson, W.J. (1987). *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass and Public Policy*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- (16) Wood, J. Carter (2007). *Conceptualizing cultures of violence and cultural change*. In: Carroll, Stuart. *Cultures of Violence: Interpersonal Violence in Historical Perspective*. Palgrave Macmillan
- (17) Wolfgang, M. and Franco F. (1967). *The Subculture of Violence*. London: Tavistock
- (18) Wyatt-Brown, B. (1986) *Honor and Violence in the Old South*. New York, NY: Oxford University Press.

VIOLENCE AND CULTURE

Violence is expressed in various forms in daily social life, the perpetrators may be both individuals and groups, it is present in most social spheres, politics, communication, culture, economy, etc. The goal of this paper is to view the phenomenon of violence in a continuity of cultural changes which have been developing in Serbia in the last twenty years. Initial assumption is that there is a constant shift of prevailing cultural patterns in which violence persists in various ways as an expressed phenomenon. Constant interpenetration of culture and violence is linked with the rise of the subculture of violence which emerged within the framework of retraditionalizational processes of the 1990s, as well as its proceeding to a culture of violence emerged within the total criminalization of the society of the time. In the post-transitional period a large influence has been identified of a culture which has provisionally been named the violent culture, whose properties are ascribed to the following order of neoliberal and corporative capitalism. Violence which is hailed by mass culture, entertainment industry and material criteria of social success, is a mandatory satellite of establishing of a new cultural paradigma. Education, new pedagogic approaches which develop rational and critical opinion and development of an autonomous public sphere, are a part of

*Zbornik IKSI, 1/2014 – O. Pavićević
„Nasilje i kultura”, (str. 75-93)*

*the strategy in the struggle against high rate of violence which is present
in the Serbian society nowadays.*

*KEY WORDS: violence / subculture of violence / culture /
values / traditions / culture of violence*

IZVEŠTAVANJE DNEVNE ŠTAMPE O KRIMINALITETU: PERCEPCIJA ODRASLIH*

Hajdana Glomazić*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Cilj ovog rada je pružanje odgovora na pitanje kakva je percepcija odraslih o izveštavanju srpskih dnevnih štampanih medija o kriminalitetu. Materijal za analizu proizveden je u fokus grupama sa studentima Beogradskog univerziteta. Primenjen je postupak otvorenog kodiranja. Rezultati su pokazali da su u postupku analize izdvojene tri ključne kategorije: tabloidizacija i senzacionalizam u izveštavanju dnevnih srpskih štampanih medija o kriminalitetu, nekompetentnost novinara da izveštavaju o kriminalitetu i politički dirigovano – aferaško izveštavanje o kriminalitetu.

KLJUČNE REČI: mediji / medijsko izveštavanje / kriminalitet / dnevna štampa / štampani mediji

UVOD

Teoretičari se većinom slažu u pogledu moći i uticaja koji mediji ostvaruju na društvo navodeći da u većini društava oni funkcionišu kao faktori održavanja dominantnih društvenih vrednosti (Halloran, 1998). Moć medija upravo leži u njihovoj privilegiji da donose odluke šta će i na koji način predstaviti javnosti, kako će događaji biti interpretirani i ko i pod kojim uslovima će učestvovati

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: hajdana.ng@gmail.com

kod predstavljanja problema (Vreg, 2007). S druge strane, takođe, i društvo ima moć nad medijima, u formalnom i neformalnom smislu, što vremenom može voditi ka gubitku njihove autonomije (Vreg, 2007). Zloupotreba državne moći nad medijima ogleđa se u intenciji vlasti da u njima politički interveniše kako bi ostvarila uticaj i osigurala sprovođenje sopstvenog političkog interesa¹. Jedna od očiglednih posledica političke intervencije u medijima je – njihova opšta tabloidizacija. Milivojević (2007) kaže da za razliku od zemalja u kojima tabloidizacija dnevne štampe predstavlja uglavnom sinonim za trivijalizaciju javnog života, u Srbiji ona ima i izrazito politički doprinos: u sprečavanju društva da napreduje na demokratskom putu. U tom kontekstu posmatrano, Prajsov (2011) stav prema kome svaki medijski sadržaj može biti upotrebljen za manipulaciju i instrumentalizaciju u političke svrhe, naročito ako se ima u vidu da senzacionalizam i zabava nikada nisu lišeni političkog značenja, deluje sasvim uverljivo.

Dnevni štampani mediji u Srbiji u najvećoj meri su prihvatili tabloidni način izveštavanja i može se reći da na celom medijskom tržištu postoji mali broj onih koji se i dalje mogu smatrati "ozbiljnom dnevnom štampom". Kada je reč o izveštavanju srpske dnevne štampe o kriminalitetu, ne može a da se ne primeti jedna veoma značajna promena u odnosu na raniji period izveštavanja o sličnim temama. Naime, primetno je da su teme koje se odnose na nasilje, iz crne hronike dospеле na udarna mesta u dnevnoj štampi - najčešće su na naslovnim stranama. Izveštavanje o privrednom kriminalitetu, finansijskim zloupotrebama i korupciji čiji su akteri bivši ili aktuelni političari, ili ljudi iz poslovnog sveta, takođe je rezervisano za naslovne strane dnevne štampe. Izveštava se, mahom, na tabloidan i senzacionalistički način (Tanjug, 2014). Etabliranje tabloidnog i senzacionalističkog obrasca izveštavanja o kriminalitetu u srpskoj dnevnoj štampi nije slučajno. Ono se, budući da je u sprezi sa politikom, najpre može shvatiti kao: pokušaj pripremanja javnosti da prihvati političke odluke²; obezbeđivanje političke

¹ U publikaciji *Pravni monitoring medijske scene u Srbiji* (ANEM, 2013) konstatuje se da država značajno finansijski interveniše u medijskom sektoru i na taj način drži medije pod kontrolom. Kao posledica je konstatacija se da je *medijski sistem zasnovan na zloupotrebi javnih sredstava zarad ostvarivanja uticaja na medije, u cilju ostvarivanja partikularnih interesa političke oligarhije*. (ANEM, 2013).

² Kada je izveštavanje o kriminalitetu u pitanju, dnevna štampa ima naročito značajnu ulogu. Primer intervjua sa prvoosuđenim za ubistvo premijera Zorana Đinđića pokazalo je da su štampani mediji u Srbiji, kao jedan od najvažnijih faktora kreiranja javnog mnjenja, imali veoma značajnu ulogu u "formiranju nedovoljno kritičkog stava prema kriminogenoj subkulturi" (Pavićević, 2009, str. 273). U štampanim dnevničkim novinama (Kurir) tendenciozno i sa (ne)skrivenim političkim ciljem pokušala se osporiti sudska odluka i relativizovati krivica osuđenog. Ovaj primer je paradigmatičan i pokazuje u

koristi određenoj grupaciji političara putem defamacije političkih protivnika; ostvarivanje finansijske koristi i podizanje tiraža kroz komercijalizaciju nasilja. Milivojević (2007) smatra da tabloide u Srbiji, za razliku od tabloida u drugim zemljama, povezuju tri zajedničke osobine: politički ili komercijalni motivi, trivijalizovanje politike i politička doslednost u tumačenju događaja. Međutim, dugotrajna orijentacija medija na snižavanje profesionalnih standarda kako bi se otvorio prostor senzacionalizmu i ugodilo političkim interesima, dovela je do pretežno negativne percepcije javnosti o njima (Džajls, 2011). Kakva je percepcija javnosti u Srbiji u pogledu izveštavanja dnevne štampe o kriminalitetu, tema je i ovog rada.

METOD, UZORAK I PROCEDURA

Cilj ovog istraživanja je pružanje odgovora na istraživačko pitanje kakva je percepcija mladih odraslih građana o izveštavanju srpskih dnevnih štampanih medija o kriminalitetu. Polazimo od pretpostavke da postoji kritički odnos odraslih prema izveštavanju srpske dnevne štampe o kriminalitetu.

U našem istraživanju podaci o percepciji građana, u vezi izveštavanja dnevne štampe o kriminalitetu, prikupljeni su pomoću šest fokus grupa. Materijal za analizu proizveden je u grupnim intervjuima (fokus grupama), pri čemu je za organizaciju i analizu podataka primenjen postupak otvorenog kodiranja. U postupku analize izdvojene su tri ključne kategorije: tabloidizacija i senzacionalizam u izveštavanju štampanih medija u Srbiji o kriminalitetu, nekompetentnost novinara da izveštavaju o kriminalitetu i politički dirigovano – aferaško izveštavanje o kriminalitetu.

Kriminalitet, u širem smislu, ne podrazumeva samo radnje koje predstavljaju krivično delo, već ceo kontekst u okviru koga je došlo do kriminalnog ponašanja, uključujući i posledice kriminaliteta (Ignjatović, 2011). U radu, pod kriminalitetom podrazumevamo različite oblike kriminalnog ponašanja kao što su: delikti nasilja, imovinski delikti, privredni kriminalitet, organizovani kriminalitet, politički kriminalitet, seksualna delinkvencija, maloletnička delinkvencija i recidivizam (Ignjatović, 2011).

U našem istraživanju učestvovala su 52 studenta osnovnih studija Beogradskog univerziteta. Studenti: Filozofskog fakulteta, Filološkog fakulteta, Pravnog fakulteta, Ekonomskog fakulteta. Grupe su formirane

kolikoj meri štampani mediji, danas većinom tabloidi, mogu imati ulogu definisanju medijske i društvene agende (Milivojević, 2007).

tako da se vodilo računa da u njima učestvuje približno jednak broj ispitanika. U tri grupe je bilo po osam, u dve devet, dok je u jednoj bilo deset ispitanika. Trajanje grupnog intervjua u proseku je bilo dva sata i petnaest minuta. Istraživanje je sprovedeno tokom meseca septembra 2014. godine.

Učesnici u fokus grupama su vodili razgovor o načinu na koji dnevni štampani mediji u Srbiji izveštavaju o svim događajima vezanim za kriminalitet, teške oblike nasilja i korupciju. Prilikom analize vodilo se računa da ispitanici stave fokus na štampana izdanja dnevnih novina ili njihova internet izdanja.

REZULTATI

Rezultati su pokazali da je tokom analize dobijenog sadržaja identifikovano nekoliko kategorija narativa učesnika istraživanja koje ćemo u daljem tekstu detaljnije predstaviti.

Prvu kategoriju smo nazvali - tabloidizacija i senzacionalizam u izveštavanju srpskih dnevnih štampanih medija o kriminalitetu, drugu - nekompetentnost novinara da izveštavaju o kriminalitetu, dok smo treću označili kao - *politički dirigovano* – aferaško izveštavanje o kriminalitetu.

Tabloidizacija i senzacionalizam u izveštavanju dnevne štampe u Srbiji

Iz narativa učesnika istraživanja može se zaključiti da oni smatraju da u srpskim dnevnim štampanim medijima dominira tabloidni način izveštavanja, uz prateći senzacionalizam, o svim temama uključujući i teme iz oblasti kriminaliteta. Ova kategorija odnosi se na doživljaj učesnika da postoji opšta konfuzija u izveštavanju srpskih štampanih medija o kriminalitetu kao i da je došlo do opšteg pada kvaliteta medijskih sadržaja. Takođe, prisutan je doživljaj nepoverenja u izveštavanje srpskih štampanih medija i sumnja u istinitost plasiranih informacija. Nadalje, percepcija ispitanika je da tabloidno i senzacionalističko izveštavanje o osetljivim temama kao što je kriminal, neminovno vodi ka ugrožavanju ljudskih prava svih aktera događaja, i počinioca i žrtava, pri čemu se dovodi u pitanje empatičnost samih izveštača.

Ova centralna kategorija u sebe uključuje i nekoliko potkategorija a to su: *tabloidni sadržaji, ugrožavanje ljudskih prava i odsustvo empatije prema žrtvama.*

Tabloidni sadržaji

Ova potkategorija se odnosi na percepciju učesnika istraživanja o kvalitetu sadržaja srpskih dnevnih štampanih medija koji se odnose na teme iz sfere kriminaliteta. Osnovna percepcija učesnika je da se iz sadržaja o konkretnom slučaju ne može zauzeti stav jer je pre svega tačnost informacija često upitna; društvene mreže postaju alternativni (pouzdaniji) izvori informisanja (Tabela broj 1, primer 1). Objavljivanje informacija čija se tačnost ne proverava kod naših učesnika izaziva doživljaj zbuđenosti i nepoverenja u medije (Tabela broj 2, primer 2). Takođe, učesnici u istraživanju ocenjuju da senzacionalizam u izveštavanju o teškim krivičnim delima zmagljuje suštinu samog događaja, te se stiče utisak da je uloga štampe promocija nasilja (Tabela broj 3, primer 3).

Tabela 1: Isečak iz sheme kodiranja: tabloidni sadržaji

Narativ	Inicijalno kodiranje
Primer 1. Ja stvarno ne znam šta da mislim o tim sadržajima i onome šta sam pročitao... to je sve tabloidno , to su uvek neki čudni izvori, cure informacije iz policije, ko tu kome smešta stvarno ne znam... Nekad pomislim da u tim informacijama nema ni zno istine...sad su društvene mreže jedino mesto gde se nešto može saznati (FG 1).	Konfuzija – tabloidni sadržaji; sumnja u istinitost informacija; društvene mreže kao alternativa
Primer 2. Najblaže rečeno ja sam uvek zbuđena kad treba da procenim šta se zaista desilo . Naučila sam da ne verujem svemu što pročitam , mnogo je konfuzno... sad izveštavaju iz minuta u minut a ništa nije provereno (FG 3).	Zbuđenost, nemogućnost procene šta se zaista dogodilo; nov način izveštavanja (iz minuta u minut)
Primer 3. Ovde su svi postali tabloidi , ništa nije sveto... Eto, skoro je bio jedan slučaj otmice... svi jure tiraž , kao da ih nije briga šta pišu, tragedije prodaju novine... Svaka vest mora da bude senzacija, samo senzacija , kao da se utrukuju ko će više da promoviše nasilje (FG 5).	Tabloidno izveštavanje i senzacionalizam u funkciji promocije nasilja

Ugrožavanje ljudskih prava

Ova potkategorija odnosi se na percepciju učesnika istraživanja u pogledu ugrožavanja privatnosti aktera konkretnih događaja. U ovoj potkategoriji dominira doživljaj učesnika istraživanja da se prilikom izveštavanja o teškim krivičnim delima ugrožavaju ljudska prava na obe strane (počinioca i žrtve), te da se ozbiljno odstupa od profesionalne etike. Objavljivanje fotografija na naslovnica uz uvredljive komentare učesnici istraživanja doživljavaju neprofesionalnim i to smatraju kršenjem osnovnih ljudskih prava (Tabela broj 2, primer 1). Manir da se objavljuju puna imena i prezimena žrtava uprkos činjenici da su maloletne, od strane učesnika istraživanja se smatra kršenjem zakona (Tabela 2, primer 2). Učesnici istraživanja primećuju da postoji razlika u izveštavanju o ovim teškim događajima između takozvanih ozbiljnih medija i tabloidne štampe (Tabela 2, primer 3).

Tabela 2: Isečak iz sheme kodiranja: ugrožavanje ljudskih prava

Narativ	Inicijalno kodiranje
Primer 1. To sa objavljivanjem fotografija je čudno , ti naslovi, uvrede, nemam reči... kad čujem da se desilo nešto strašno dešava mi se da na kiosku neću da pogledam u novine da se ne bih potresla...već znam šta objavljuju, pa to je kršenje osnovnih ljudskih prava te nesretne dece (FG 2).	Objavljivanje fotografija (maloletnika), kršenje ljudskih prava
Primer 2. Ja stvarno ne znam ko tamo radi, ko može da piše na taj način, da objavljuje puna imena i prezimena maloletnika...znaju li oni da krše zakon ili ih nije briga samo da zadovolje gazdu... isto se ponašaju i prema zločincima i prema žrtvama (FG 1).	Objavljivanje punih imena i prezimena maloletnika kao kršenje zakona; i zločinci i žrtve su pod "udarom javne reči"
Primer 3. Nisu svi isti, ne rugaju se svi žrtvama... Mislim, ipak kad je u pitanju to o čemu pričamo, ipak postoji razlika između tabloida i ozbiljnih novina , na primer ne izveštava <i>Politika</i> isto kao <i>Kurir</i> ...tamo (u <i>Politici</i> , prim aut.) se vidi da ima nekog zanata ...(FG 4).	Razlika u izveštavanju između tabloida i ozbiljnih novina; u ozbiljnim novinama <i>prepoznavanje zanata</i>

Odsustvo empatije prema žrtvama

Ova potkategorija odnosi se na konstrukcije narativa *tabloidizacija i senzacionalizam* u okviru kojih se kao značajno izdvojilo - odsustvo empatije prema žrtvama. Percepcija ispitanika je da je potrebna izvesna doza empatije prilikom izveštavanja o teškim nesrećama i nasilju, ali da u izveštavanju dominiraju bombastični naslovi kojima se pokazuje upadljivo odsustvo uvažavanja dostojanstva žrtava (Tabela broj 3, primer 1). Doživljaj naših ispitanika je da ekskluzivnost same vesti postaje važnija od elementarnog ljudskog saosećanja sa tuđom nesrećom, sa žrtvama nasilja (Tabela broj 3, primer 2). Takođe, percepcija je da uzimanje izjava od ljudi pogođenih nekom nesrećom i izveštavanje o tome najčešće poprimaju senzacionalistički ton i najčešće je neprimereno (Tabela broj 3, primer 3).

Tabela 3: Isečak iz sheme kodiranja:odsustvo empatije prema žrtvama

Narativ	Inicijalno kodiranje
Primer 1. Bombastični nasloviko piše te naslove... te ljude kao da ništa ne može da uznemiri...i kako se samo toga dosete... kao da hoće da srozaju svačije dostojanstvo, naročito žrtava ... (FG 6)	Bombastični naslovi u funkciji srozavanja dostojanstva žrtava
Primer 2. Znete ono kada izveštavaju o nekom groznom događaju, sve neka patetika, ali ti suštinski vidiš da njih to ne dotiče, nema trunke saosećanja , kao da samo misle kako da naprave ekskluzivu od toga ... pa šta su samo radili sa onom devojčicom i njenim roditeljima...bruka. Znete, svi se pravdaju da to traži publika, e pa ne tražimo, hvala, ne treba ... (FG 2).	Bez saosećanja sa žrtvama nasilja; ekskluzivnost vesti kao prioritet; senzacionalizam nije zahtev publike
Primer 3. To je tako bizarno ... ono kad saopštavaju i slikaju ljude koji su doživeli neku tragediju...mislim, znaš, meni se čini kao da šta god ovi ljudi da kažu, da će oni to nekako da preokrenu, pa mislim... to jednostavno mora da bude senzacija... tu se nekako zaboravlja na patnju, na tišinu, na ljudskost ... (FG 3)	Bizarno; senzacija kao imperativ; zaboravljena ljudskost

Nekompetentnost novinara da izveštavaju o kriminalitetu

Sledeća kategorija formulisana na osnovu dobijenih podataka nosi naziv – nekompetentnost novinara da izveštavaju o kriminalitetu. Ova kategorija podrazumeva sumnju u kompetencije novinara da izveštavaju o kriminalitetu. Takođe, ovu kategoriju obeležila je upitanost učesnika istraživanja ko odobrava ovakav način izveštavanja o kriminalitetu i u kakvoj je to vezi sa novinarskom etikom. Ovom kategorijom obuhvaćene su tri potkategorije koje smo definisali kao: *ko može biti novinar, ima li urednika i novinarska etika.*

Ko može biti novinar

Ova potkategorija odnosi se na konstrukcije narativa koje govore o kompetencijama novinara da izveštavaju o temama vezanim za kriminal (Tabela broj 4, primer 1). Dalje konstrukcije se odnose na percepciju učesnika u istraživanju u pogledu štetnih poruka koje se šalju u slučajevima nekompetentnog izveštavanja o kriminalitetu (Tabela broj 4, primer 2). Najzad, doživljaj ispitanika je da ne izveštavaju svi na isti način i da postoje razlike među novinarima u pogledu stručnosti (Tabela broj 4, primer 3).

Tabela 4: Isečak iz sheme kodiranja: ko može biti novinar

Narativ	Inicijalno kodiranje
Primer 1. Novinari kao ne moraju da imaju fakultet...možda i imaju...slušao sam neku kao novinarku šta priča... realno, za ovakve novine i ne treba fakultet...mislim da naši novinari nisu obučeni da izveštavaju o ovakvim temama, valjda se i to negde uči...(FG4).	Formalno obrazovanje novinara se odražava na kvalitet izveštavanja; nisu obučeni da izveštavaju o kriminalu
Primer 2. Kada novinari ne rade dobro svoj posao i promovišu kriminalce u nekakve heroje, hrabre momke...to je opasno, tako se šalju opasne poruke mladima...(FG1).	Nekompetentno izveštavanje o kriminalitetu kontraproduktivno za društvo
Primer 3. Ja imam ulisak da mi samo mislimo na tableide kad pričamo o novinarima...nisu svi tabloidni...tačno je da ima raznih...ima odličnih primera kada se vidi da novinari stvarno znaju o čemu pišu... (FG 3).	U oceni dnevne štampe prisutna direkcija na tableide; razlike postoje – nisu svi isti

Ima li urednika

U potkategoriji – ima li urednika - konstrukcije se odnose na upitanost učesnika u istraživanju ko dozvoljava tabloidno izveštavanje o kriminalitetu, uočava se zbunjenost u pogledu načina na koji mediji funkcionišu (Tabela broj 5, primer 1). Takođe, doživljaj učesnika je da postoji odsustvo kontrole i selekcije vesti pre nego što se pojave u štampi, te shodno tome ostaje apsolutno nejasna uloga urednika (Tabela broj 5, primer 2). Najzad doživljaj ispitanika je da novinari nisu nikome odgovorni

za ono što napišu, pa se apeluje na uspostavljanje odgovornosti novinara i urednika prema javnosti (Tabela broj 5, primer 3).

Tabela 5: Isečak iz sheme kodiranja: ima li urednika

Narativ	Inicijalno kodiranje
Primer 1. Kad vidim kako mediji pišu o nekim tragičnim događajima, znaš ono, pitaš se ko ovo kontroliše... kako to uopšte funkcioniše. Mislim, ja ne znam ništa o tome, ali evo sad bih baš volela da znam... kako to funkcioniše , baš me zanima, je li zna neko...(FG 5).	Zbunjenost u pogledu načina funkcionisanja dnevne štampe
Primer 2. Meni je sve to nekako haotično , kao da nema nikoga ko je pametniji, ko zna bolje šta treba... čista konfuzija u izveštavanju o ovim femama, da li stvarno ima neko ko tamo čita te vesti pre nego što izadu (FG 4).	Doživljaj odsutva kontrole i selekcije vesti; nejasna uloga urednika vesti
Primer 3. Ne znam kako to funkcioniše , ali vidim da kad se desi neko izvijavanje u novinama, niko nije odgovoran, mora da postoji neko kome će polagati račune, i novinari i uredništvo... odgovorni su prema javnosti... (FG 2).	Uspostavljanje odgovornosti novinara i uredništva; odgovornost prema javnosti

Novinarska etika

U ovoj potkategoriji doživljaj učesnika istraživanja je da je novinarska etika u krizi i da je uzrok takvog stanja u profesiji loš materijalni položaj novinara (Tabela broj 6, primer 1). Dalje, percepcija učesnika je da postoji neka vrsta povezanosti između izveštavanja o kriminalitetu i *potkupljivosti* novinara; percepcija ispitanika ide ka tome da se novinari plaše onih o kojima pišu (Tabela broj 6, primer 2). Takođe, percepcija učesnika istraživanja je da tabloidizacija i "žutilo" odnose prevagu nad etičnošću novinara, ali i da ne treba praviti generalizacije (Tabela broj 6, primer 3).

Tabela 6: Isečak iz sheme kodiranja: ima li urednika

Narativ	Inicijalno kodiranje
Primer 1. Kakva novinarska etika...ja nisam čula da to funkcioniše , niko ne sme ništa da kaže ni da pita... novinari su potkupljivi jer nemaju lovu , etika više u ovom društvu ne stanuje...(FG 2).	Finansijska situacija novinara kao razlog za nedostatak etike
Primer 2. Ti novinari što izveštavaju o kriminalu, oni su najpotkupljiviji, ili se plaše pa pišu šta kriminalci hoće (FG 1).	Posebne relacije između izveštavanja o kriminalitetu i etičnosti novinara; strah od aktera događaja o kojima se izveštava
Primer 3. Nije sve tako crno, ima slučajeva... ne mogu sad da se setim...ali problem je to žutilo u štampi i ti tabloidi...to je problem... ima onih koji se trude da budu pošteni , malo, ali se trude...sad se to se ne isplati, ne plaća se, većina je tabloidna... (FG 6).	Apel da se ne prave generalizacije iako je utisak da prevladava tabloidni način izveštavanja o kriminalitetu

POLITIČKI DIRIGOVANO – AFERAŠKO IZVEŠTAVANJE O KRIMINALITETU

Poslednja kategorija koja je formulisana kao - *politički dirigovano* – *aferaško izveštavanje o kriminalitetu* – u najvećoj meri predstavlja negativan odnos učesnika istraživanja prema izveštavanju štampanih

medija o privrednom kriminalu i korupciji. Njihova percepcija je da se uglavnom, pod političkim pritiskom, u dnevnoj štampi aferiški i selektivno izveštava o slučajevima privrednog kriminaliteta i korupcije, te gubi granica između informisanja i dezinformisanja, čime se povećava konfuzija u društvu. Tri potkategorije koje su se izdvojile u okviru ove kategorije su: aferiško novinarstvo, štampani mediji u službi politike i strah od medija (ili mediji kao batina u rukama političkih neistomišljenika).

Aferiško novinarstvo

Ova potkategorija odnosi se na doživljaj ispitanika da se informacije o privrednom kriminalitetu plasiraju u vidu afera (Tabela broj 7, primer 1). Nadalje, ispitanici smatraju da se afere iznenada pojavljuju i isto tako nestaju, politički dirigovano, uvek bez epiloga (Tabela broj 7, primer 2). Na posletku, u ovoj potkategoriji prisutan je doživljaj nepoverenja u medijske izveštaje o ovim i sličnim temama, postoji sumnja u namerno dezinformisanje javnosti (Tabela broj 7, primer 3).

Tabela 7: Isečak iz sheme kodiranja: aferiško novinarstvo

Narativ	Inicijalno kodiranje
Primer 1. Ovde se u medijima samo prefi tajkunima, a ništa se ne radi... kad ti se neko u politici zameri ti mu napraviš aferu, pa u novine... u novinama se hapsi, sudi, linčuje... a niko ne zna šta je stvarno od toga tačno... samo afere kad nekome zatreba (FG 2).	Sprega politike i medija u cilju stvaranja konfuzije; afere po potrebi
Primer 2. Samo vidiš neki haos, traje dva dana, onda ništa. Ne znam da li se neko ovde seća šta se desi posle sa tim aferama... niko nije osuđen, nikome ništa...tu se najbolje vidi politički pritisak (FG 5).	Afere bez epiloga kao deo političkog pritiska
Primer 3. Ja tu ne znam šta je ispravno, ili da ništa ne verujem, ili da svemu verujem, nema šanse da provališ šta je stvarno tačno, to je stvar tvog izbora da li ćeš da veruješ u afere...ne znaš da li te novine informišu ili dezinformišu (FG4).	Opadanje poverenja u medije i gubljenje granice između informisanja i dezinformisanja

Štampani mediji u službi politike

Ova potkategorija odnosi se na doživljaj učesnika istraživanja da se u štampanim medijima upravlja iz sfere politike (Tabela broj 8, primer 1). Takođe, percepcija ispitanika je da postoji nezavisna dnevna štampa, imuna na uticaj politike, ali ne znaju da navedu o kojima je reč (Tabela broj 8, primer 2). Na kraju, ova potkategorija se odnosi na to da ispitanici smatraju da postoji sprega novinara i političara, pa se o korupciji i kriminalu u politici selektivno izveštava, i to onda kada to nekome iz vlasti odgovara (Tabela broj 8, primer 3).

Tabela 8: Isečak iz sheme kodiranja: štampani mediji u službi politike

Narativ	Inicijalno kodiranje
Primer 1. Pa znamo da ćemo saznati o kriminalu ovih odozgo samo kada se to naredi... u novinama se se o tome piše samo kad se naredi... zato što je to najefikasnije kada se u novinama objavi, na naslovnoj strani (FG 3).	Upravljanje štampom iz politike kao najbolji način ostvarivanja uticaja
Primer 2. Mi ne znamo da nabrojimo te neke novine koje su kao nezavisne , nemaju veze sa političarima, kao mogu da pišu šta treba...o kriminalu, da istraže...ali ima i toga... (FG 1)	Ko su nezavisne novine
Primer 3. Dok su na vlasti onda oni imaju svoje novinare...oni pišu o aferama drugih , onda kad oni drugi dođu oni imaju iste te novinare...oni pišu šta oni hoće...oni misle da smo mi totalno ludi (FG 6).	Selektivno izveštavanje, sprega novinara i političara

Strah od medija ili štampani mediji kao batina u rukama političkih neistomišljenika

U ovoj potkategoriji doživljaj ispitanika je sličan kao i u prethodne dve, samo je još nešto konkretniji. Osnovni doživljaj je da postoji problem sa postavljanjem granica u smislu dozvoljeno – nedozvoljeno pisanje štampe (Tabela broj 9, primer 1). Zatim, percepcija je da se politička neloyalnost plaća skarednim naslovima i blaćenjem političkih protivnika u štampanim medijima (Tabela broj 9, primer 2). Najzad, doživljaj učesnika u istraživanju je da su naslovne strane štampanih medija najefikasnije sredstvo za diskvalifikaciju političkih protivnika (Tabela broj 9, primer 3).

Tabela 9: Isečak iz sheme kodiranja: strah od medija ili štampani mediji kao batina u rukama političkih neistomišljenika

Narativ	Inicijalno kodiranje
Primer 1. Mi ne znamo šta treba, šta je dozvoljeno a šta nije... ovde je sve dozvoljeno, mi ne znamo gde je granica i kako se to rešava (FG 4)	Ne znamo šta je dozvoljeno, a šta ne; kako se rešava pitanje granice slobode
Primer 2. Kad ti se neko zameri ti ga provučesh kroz blato u novinama... kao krao je...i ništa...mi onda verujemo ili ne verujemo i eto... (FG 3)	Novine kao instrument u rukama politike; mi verujemo ili ne verujemo
Primer 3. Nema tu nikakvog bogznašta sadržaja, naslov , udri po nekome ko ti smeta i gotovo... ko će to posle da proverava, niko... naslovne strane su doslovno batina u rukama političara (FG 1).	Naslovne strane dnevnih novina kao batina u rukama političara

DISKUSIJA

Kao što se iz rezultata može videti izdvojile su se tri centralne kategorije u narativima učesnika u istraživanju u pogledu njihove percepcije o izveštavanju dnevne štampe o kriminalitetu, i to: tabloidizacija i senzacionalizam u izveštavanju srpskih dnevnih štampanih medija o

kriminalitetu, nekompetentnost novinara da izveštavaju o kriminalitetu i politički dirigovano – aferaske izveštavanje o kriminalitetu.

Važno je reći da su prilikom razgovora učesnika, s vremena na vreme, nastajale teškoće u smislu pokušaja da se razgovor usmeri usko na temu o izveštavanju dnevnih štampanih medija o kriminalitetu. Naime, ispostavilo se da je sama tema bila veoma inrtigantna našim sagovornicima, tako da su tokom razgovora imali potrebu da se o njoj šire odrede. U tom smislu, ocene koje su ispitanici dali o štampanim dnevnim novinama i načinu na koji one izveštavaju o kriminalitetu, mogu biti i deo njihovog šireg stava o medijima. Takođe, važno je napomenuti da se na osnovu inicijalnog pitanja - koje štampane dnevne novine ispitanici čitaju i u kojoj formi (štampana ili internet izdanja) - moglo zaključiti da su oni u najvećoj meri usmereni na internet izdanja dnevnih novina. Najčešće posećuju sajtove *Blica*, *Kurira* i *Alo*, a ređe internet izdanja *Politike* i *Danasa*. Novine koje najčešće čitaju u štampanom izdanju su: *24 sata*, i *Informer* (u internet izdanju može se videti samo naslovna strana; neki ispitanici su rekli da im je dovoljno da pogledaju samo naslovnu stranu, "ionako ostatak sadržaja ničemu ne vredi"). Iz odgovora studenata se videlo da prate dnevnu štampu, ali retko kupuju novine. Najčešće se informišu putem internet izdanja štampanih medija, internet portala koji prenose vesti iz dnevnih novina, dnevnih novina koje roditelji kupuju ili koje su na raspolaganju u kafićima koje posećuju (u većini kafića nude se besplatno sva dnevna izdanja štampanih medija). Interesantan podatak je i to da je većina učesnika u istraživanju rekla da su društvene mreže (Facebook, Twitter) važni izvori informisanja o dnevno-političkim temama, što se pokazuje i u nekim drugim istraživanjima (Biro za društvena istraživanja, 2013), ali i o kriminalitetu, naročito kada su u pitanju teži slučajevi kriminaliteta koji skreću pažnju javnosti. Razgovori sa vršnjacima i ostalim referentnim grupama imaju ulogu u načinu na koji se formira mišljenje o nekom medijski važnom događaju, na šta upućuju i neka ranija istraživanja (Džajls, 2011).

U suštini, može se reći da naši ispitanici izveštavanje u štampanim dnevnim novinama o kriminalitetu doživljavaju kao konfuzno, tabloidno i senzacionalističko. Izraženo je nepoverenje u tačnost informacija koje objavljuju dnevni štampani mediji, naročito kada su u pitanju afere vezane za korupciju i delikte nasilja. U proteklom periodu javnost su potresla nekoliko teških slučajeva korupcije i nasilja što je bio oslonac za učvršćivanje negativne percepcije naših ispitanika o izveštavanju dnevne štampe o kriminalitetu. Opšte mišljenje je da se štampani mediji bore za opstanak na tržištu zbog čega prihvataju koncept tabloidnog načina izveštavanja, te se na taj način

smanjuje razlika između takozvanih ozbiljnih medija i tabloida. Ovakav način izveštavanja medija rezultira zbunjenošću i nemogućnošću da se proceni šta se zaista dogodilo, pa naši ispitanici konstatuju **da su naučili da ne veruju medijima**. Upravo to nepoverenje u izveštavanje štampanih medija o kriminalitetu upućuje mlade ljude na alternativne izvore informisanja kao što su društvene mreže. Ovi podaci mogu biti polazište za neko dublje istraživanje kojim bi se ispitivali uzroci i posledice lošeg stanja u štampanim medijima. S tim u vezi može se problematizovati i pitanje da li dnevni štampani mediji u Srbiji zaista ispunjavaju svoju obavezu i svoju društvenu funkciju na dostojan način.

Rezultati su takođe pokazali da se nekorektno izveštavanje o nasilju i kriminalu dživljava kao promocija nasilja, uz svojevršno kršenje ljudskih prava. U svim grupama percepcija je da mediji svoje neprofesionalno izveštavanje o slučajevima teškog nasilja, te odsustvo empatije u odnosu čak i na žrtve nasilja, opravdavaju potrebom publike za senzacijom, što kategorički odbijaju da prihvate.

Kao posledica tabloidnog načina izveštavanja stvorena je negativna percepcija prema kompetentnosti samih novinara, pa i u pogledu izveštavanja o temama vezanim za kriminalitet. Osnovna percepcija je da novinari nemaju dovoljno znanja i osetljivosti za izveštavanje o delikatnim temama sa kojima se susreću, te da je u potpunosti zakazala novinarska etika. Uočljiva je potreba ispitanika da se ograde od generalizacija i da podvuku da ipak postoje štampani mediji koji korektno obavljaju svoju ulogu.

Tokom razgovora se kao posebna tema vezana za kriminalitet izdvojio deo koji se odnosi na korupciju i privredni kriminal. Osnovni utisak je da ispitanici izveštavanje medija o ovim temama veoma loše procenjuju smatrajući da se informacije iznose selektivno jer su štampani mediji u službi politike. Takođe, ispitanici veruju da su afere koje se pojavljuju u štampanim medijima samo način na koji se disciplinuju politički protivnici, te da su dnevne novine postale *batina u rukama političara*. Iz ovoga bi se moglo zaključiti da ova grupacija prepoznaje manipulativni karakter medija.

Kao što se iz rezultata može videti, kod učesnika istraživanja je naglašeno nezadovoljstvo stanjem u medijima i izražena povećana kritičnost u pogledu izveštavanja dnevne štampe o kriminalitetu. Izražavamo sumnju da bi se ovakav rezultat ponovio u slučaju da je uzorak selektovan na drugačiji način. Ovde se, ipak, radi o uzorku koji čine studenti (i to većinom društveno-humanističkog usmerenja), dakle o grupi mladih odraslih ljudi, višeg obrazovnog postignuća u odnosu na stanje u opštoj populaciji, visokomotivisanim da učestvuju u debatama o društveno značajnim pitanjima, što ujedno može predstavljati i ograničenje ovog istraživanja.

Međutim, smatramo da ove faktore, ipak, treba istaći kao značajne za kritičko iščitavanje medija, a na povezanost obrazovanja i kritičkog iščitavanja medija upućuju i neka druga istraživanja i autori (Poter, 2011).

ZAKLJUČAK

Na osnovu rezultata i diskusije može se izvesti osnovni zaključak da mladi odrasli (studenti) imaju negativan odnos prema načinu na koji štampani mediji izveštavaju o kriminalitetu, nasilju i korupciji i opažaju manipulativni karakter medija. Njihova percepcija je u najvećoj meri generisana činjenicom da se o ozbiljnim i društveno važnim temama izveštava na tabloidan i senzacionalistički način, uz politički pritisak. Odgovornost za takav način izveštavanja srpskih dnevnih štampanih medija učesnici s jedne strane pripisuju neobučenosti novinara da izveštavaju o ovim temama i pritisku tržišta, dok s druge strane kao deo tog problema vide involviranost politike u rad štampanih medija, odnosno uticaj vlasti na njihovu uređivačku politiku.

REFERENCE

- (1) ANEM Publikacija VIII (2013). *Pravni monitoring medijske scene u Srbiji*. Beograd. Dostupno na:
<file:///D:/My%20Documents/Downloads/Publikacija%20VIII%20DEF.doc.pdf>. Pristupljeno 20.10.2014.
- (2) Biro za društvena istraživanja (2013). *Medijska pismenost u Srbiji*. Beograd. Dostupno na:
<file:///D:/My%20Documents/Downloads/BIRODI%20izvestaj%20Medijska%20pismenost.pdf>. Pristupljeno 18.10.2014.
- (3) Džajls, D. (2011). *Psihologija medija*. Beograd: Clio
- (4) Halloran, J.D. (1998). *Mass Communication Research: Asking the Right Question*. In: Hansen, A., S. Cottle, R. Negrine eds. 1988. *Mass Communication Research Methods*. London: Macmillan Press.
- (5) Ignjatović, Đ. (2011). *Kriminologija*. Beograd: Dosije
- (6) Milivojević, S. (2007). *Tabloidizacija dnevne štampe. Sloboda i nezavisnost medija: između klijentelizma, vlasništva i komercijalizacije*. Sarajevo: Mediacentar. Dostupno na:
<http://www.media.ba/bs/menadzment-novinarstvo/tabloidizacija-dnevne-stampe-u-srbiji>. Pristupljeno 28.10.2014.
- (7) Pavićević, O. (2009). *Mediji kao oglašivači kriminalaca – slučaj Milorada Ulemeka Legije*. U: Blagojević, M. i Stevanović, Z. (Ur.)

- Prevenција kriminala i socijalnih devijacija. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 273-291.
- (8) Poter, Dž. (2011). *Medijska pismenost*. Beograd: Clio
- (9) Prajs, S. (2011). *Izučavanje medija*. Beograd: Clio
- (10) Tanjug (2014). Naslovne strane "Kurira" kao izložbeni eksponati. 22.02.2014. Dostupno na:
<http://www.tanjug.rs/fotodet.aspx?gallID=119703>. Pristupljeno 21.10.2014.
- (11) Vreg, F. (2007). Medijske teorije i stvarnost. *Informatologija*. Vol. 40, No. 3, str. 173-179.

DAILY PRESS REPORTS ON CRIMINALITY: ADULT'S PERCEPTION

The aim of this paper is to provide answers to the question what is the perception of the adult population on Serbian daily newspapers reporting on crime. Material for analysis was prepared by focus groups with students of Belgrade University. We used an open-coding process. The results showed that in the process of analyzing three key categories were isolated: tabloidisation and sensationalism in Serbian daily newspapers reporting on crime, the incompetence of journalists to report on crime and politically orchestrated - scandal-stained reporting on crime.

KEYWORDS: media / media coverage / crime / daily press / print media

PRIVATNOST I NASILJE U PORODICI*

Ivana Stepanović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Pojam privatnosti je ključan za problem nasilja u porodici. Dok tradicionalno liberalističko shvatanje privatnosti koje se oslanja na Lokovu podelu na privatno i javno ne dozvoljava intervenciju države u sferu privatnog i time opravdava nasilje u porodici, radikalna feministička kritika potpuno eliminiše ovu podelu i inicira stvaranje niza pravnih regulativa koje legitimišu kontrolu nad privatnim životom, ali previđa da to dovodi do dvostruke represije nad žrtvom koja biva kontrolisana kako od strane počinioca, tako i od strane države koja kontroliše njen privatni život. Cilj ovog rada je da doprinese aktuelnim debatama o pitanju privatnosti u kontekstu nasilja u porodici koje teže da formulišu jednu novu definiciju privatnog koja bi predstavljala kompromis između dva radikalna stanovišta. Ta nova definicija prema kojoj privatnost više nije suprotstavljena kontroli trebalo bi da doprinese adekvatnijem rešavanju problema nasilja u porodici.

KLJUČNE REČI: *privatnost / kontrola / nasilje u porodici / žrtve*

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: ivana.stepanovic@gmail.com

UVOD

Mada se nasilje u porodici danas smatra krivičnim delom u svim zemljama sveta, počinioци veoma često ostaju nekažnjeni zato što se slučajevi ne prijavljuju policiji, a razlog je pre svega uverenje da je ono što se dešava unutar porodice privatna stvar. Sa druge strane, prevelika intruzivnost pravnih institucija u porodičnu intimu dovodi do potpunog ukidanja privatnosti žrtve koja više nema prava da odlučuje i gubi lični integritet. Zbog toga je danas ključno pitanje vezano za nasilje u porodici: u kojoj meri treba da postoji kontrola nad privatnim životom i kako uopšte treba shvatiti privatnost?

Savremeno shvatanje privatnosti se u velikoj meri oslanja na Lokovu podelu na privatno i javno prema kojoj je privatna sfera jasno odeljena i suprotstavljena političkoj sferi. Za Loka je bilo veoma važno da precizno odredi granicu između dve sfere zato što je to bilo od ključnog značaja za njegov koncept prirodnih prava, budući da je zona privatnosti ona u kojoj je građanin nedodirljiv, "ostavljen na miru da sačuva sebe, svoju slobodu i svojinu" (Locke, 1823).

Feminističke teorije su dovele u pitanje ovu definiciju privatnosti i pokazale kako je lokovska podela neodrživa jer je i sama sfera privatnog politizovana. Pokazalo se da privatnost otvara prostor za kriminal i daje neku vrstu opravdanja za nasilno ponašanje. Može se zaključiti da postoje dve vrste privatnosti: ona nepoželjna, represivna koja je najčešće nametnuta ženama i marginalizovanim grupama a svodi se na zatočenost u privatnom prostoru porodičnog doma, kao i ona druga – poželjna, koju daleko češće uživaju muškarci i privilegovani članovi društva a koja omogućava kreativnost i slobodu samostalnog odlučivanja (Allen, 2000).

Ovakvim uvidima feministička kritika je donekle uzdrimala liberalistički ideal privatnosti i čak doprinela razvoju pravnih mehanizama i dokumenata među kojima je Konvencija za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama sa preporukama (UN, CEDAW). Ovi pravni mehanizmi dozvoljavaju intervenciju u privatni prostor radi očuvanja bezbednosti i dobrobiti pojedinaca – žrtava nasilja u porodici, međutim sa druge strane, kontrolisanje privatnog prostora, zadiranje u intimu i potpuno žrtvovanje prava na privatnost zarad bezbednosti i sprečavanja nasilja stvara nove probleme i podriđa bazične demokratske principe. Ispostavlja se da oduzimanje privatnosti podjednako šteti i počinioциma i žrtvama, te da rešenje problema nije puko pojačavanje kontrole.

Privatnost je, dakle, ambivalentan pojam koji se koristi u različitim kontekstima sa različitim značenjima (BeVier, 1995) i problem nastaje

kada je ima previše ili premalo (Allen, 2000), a ovaj rad ukazuje na to da da je preispitivanje značenja pojma privatnosti presudno za rešavanje problema nasilja u porodici. On analizira dva oprečna vrednovanja privatnosti, upućuje na probleme koji proističu iz ambivalentnosti ovog pojma i ukazuje na neophodnost njegovog redefinisanja. Iznalaženje nove, operativne definicije privatnosti od ključnog je značaja za rešavanje problema vezanih za nasilje u porodici u praksi na adekvatan način.

DA LI JE PRIVATNOST PRECENJENA?

Prema Lokovom određenju, zona privatnosti je siguran, bezbedan prostor u kome nema intervencije države (Locke, 1823). Lok je smatrao da državne institucije ne treba da se mešaju u privatne stvari i da se eventualni problemi u sferi privatnog trebaju rešavati na nivou porodice. Ovo odsustvo intervencije je za Loka i čitavu liberalističku ideologiju bilo veoma važno jer se upravo na integritetu pojedinca u tom privatnom prostoru bazira njegova sloboda. U ovom kontekstu pojam privatnosti referira na pojam slobode u smislu odsustva interferencije ili negativne slobode kako ju je definisao Berlin (Berlin, 2002) i upravo ovakvo određenje privatnosti je ključno za klasični liberalizam. Privatnost je dakle odsustvo kontrole to jest uplitanja države u intimni prostor čime se obezbeđuje minimum slobode i ljudskog dostojanstva koju treba da uživa svaki građanin. Privatni prostor je mesto gde pojedinac može da pobegne i sakrije se od pritiska javnog života.

Na ovaj način definisan, domen privatnog nije zaštićen samo zbog porodice i porodičnog života, već on takođe podrazumeva i "sopstvenu sobu" (Woolf, 1929) ili prostor koji je namenjen pojedincu i koji je rezervisan za kontemplaciju, kreativnost i lični razvoj. Liberalistička doktrina polazi od toga da bez privatnosti pojedinac ne može da se oseća slobodnim i prosperira. Jedan od ključnih razloga zbog kojeg liberalistička doktrina tako visoko vrednuje privatnost upravo je to što je ona važan preuslov za intelektualni razvoj pojedinca.

Lokovska definicija privatnosti u ovom smislu može da se razume kao prostorna ili teritorijalna. Ona vrlo precizno, geografski odeljuje privatni i javni prostor i prema toj podeli privatnost počiva unutar doma, porodice, privatne svojine, a privatna svojina i pravo da se bude ostavljen na miru se shvataju kao preduslovi za ljudsko dostojanstvo i individualni razvoj. Lični prostor je prema tome podjednako važan kao i sama sloboda. Štaviše, to je mesto gde se sloboda pojavljuje.

Liberalistička koncepcija slobode veliča individualnost i slobodu, a paradigmatičan primer "romantičnog individualizma" ranih mislilaca liberalizma je Milova definicija privatnosti kao prava se de bude ostavljen na miru (Mill, 2003). On tvrdi da je pojedinac suveren u odnosu na svoje telo i duh, ali upravo ova suverenost i gotovo apsolutna moć unutar svog privatnog prostora čije su granice rigidne i koju je aristokratija sa zapada beskrajno cenila, predstavlja veliku opasnost za društvo.

Prema liberalističkoj *laissez-faire* doktrini, izolovana privatna sfera se načelno smatra sigurnom i bezbednom zonom i ona treba da bude oslobođena od bilo kakavog demonstriranja političke moći i intervencije državnih organa, osim ako za to ne postoji veoma jak razlog. Državna kontrola je dozvoljena samo ako treba da spreči ili razreši konflikt, kako kaže Mill (Mill, 2003). Ipak, ova radikalno liberalistička interpretacija privatnosti kao negativnog prava, odnosno odsustva interferencije, veoma oštro je kritikovana. Jedan od ključnih feminističkih argumenata protiv Loka je da on zapravo polazi od toga kako je porodica po prorodi miroljubiva, apolitična zajednica. On je pošao od toga da se svaki konflikt koji se dešava unutar porodice može rešiti interno, bez uplitanja bilo koga sa strane. Prema tome, njegova teorija postaje problematična čim dođe do konflikta unutar privatnog porodičnog prostora jer je u samoj podeli na privatno i javno inherentan dualizam između pojedinca i porodice (Kelly, 2003). Kada dođe do nasilja u porodici privatnost postaje problematična kategorija i postavlja se pitanje čija se privatnost tu zapravo štiti i na čiju štetu?

Tradicionalna liberalistička podela na privatno i javno ne odgovara svim članovima porodice. Ona odgovara patrijarhu, odnosno glavi porodice, ali nije toliko korisna za ostale članove koji su njemu podređeni. Unutar privatnog prostora se takođe odigravaju igre moći i koje su analogne političkim odnosima moći unutar sfere javnog. Može se čak reći da u porodici takođe postoji vladar, a vlada onaj koji je najmoćniji i ukoliko iznad sebe nema nikog da ga kontroliše. Međutim svako ko ima takvu poziciju ima takođe šansu da moć zloupotrebi. Zbog toga ostaviti porodicu izvan bilo kakve kontrole znači ostaviti je na milost i nemilost onome ko je u njoj najmoćniji – kako fizički, tako i ekonomski.

Na taj način, suprotno liberalističkoj paradigmi, može se tvrditi da svaki privatni prostor, bilo da je on fizički ili virtuelni, zapravo predstavlja pukotinu u državnom sistemu i pretnju za bezbednost i sigurnost pojedinaca. Pravo na privatnost je na taj način štit za nasilnika u porodici koji mu obezbeđuje izgovor i opravdanje za nasilno ponašanje. U tom

smislu liberalistička oštra podela na privatno i javno zapravo legitimise nasilje u porodici.

Kada na primer ne bi postojali zakonski propisi i procedure koji mogu da spreče nasilje u porodici, privatnost bi u tom slučaju bila opasnost, pre nego pozitivna vrednost. Ako je u intimnom prostoru porodice zabranjena bilo kakva državna intervencija, osim u ekstremnim slučajevima, onda nema adekvatne zaštite protiv različitih oblika nemoralnog ponašanja uključujući diskriminaciju i nasilje. Analogno tome, ako treba strogo zabraniti snimanje telefonskih razgovora preko mobilnih aparata, policijski sistem ne bi bio u mogućnosti da spreči mnoge kriminalne aktivnosti. Privatnost je dakle vrlo često nepoželjna i ovo je jedan od razloga zbog kojih je Lokova rigidna podela između javnog i privatnog toliko kritikovana. Iako se privatnost veoma visoko vrednuje u savremenom liberalizmu (McCloskey, 1971), ona se u mnogim situacijama može legitimno prevladati. Kada se razume kao negativna sloboda, privatnost zapravo omogućava različite oblike kriminaliteta (Mindle, 1989) i zbog toga je pre treba shvatiti kao pozitivnu slobodu. To praktično znači da privatnost treba da na neki način ograničiti, a ne shvatiti je kao puko odsustvo interferencije.

Bezbednost i sigurnost su interesi koji se veoma često sukobljavaju sa pravom na privatnost i smatraju se daleko značajnijim za dobrobit pojedinaca. Dok se od 18og veka naovamo privatnost u zapadnom društvu smatrala neprikosnovenom, 21 vek donosi bitnu promenu perspektive. Jedan od glavnih okidača nagle transformacije privatnosti je pojava terorizma koja je naterala zapadno društvo da preispita tradicionalno shvatanje privatnog i javnog. Privatnost je nakon 11. septembra 2001 naglo izgubila na vrednosti i u velikoj meri je podređena bezbednosti i bezbednosnoj kontroli koja je do te mere normalizovana da se kod građana smanjilo očekivanje privatnosti. Državna kontrola postala je sveprisutna i koristi se kao metod pomoću kog se suzbijaju svi oblici kriminala i nasilnog ponašanja uključujući nasilje u porodici.

Međutim, privatnost se kroz čitavu istoriju zapadnog društva smatra konstitutivnom ne samo za čovekovu slobodu nego i za demokratiju pa je ova prevlast državne kontrole u savremenom društvu počela da predstavlja ozbiljan politički problem. Pitanje razlike između javnog kao političke sfere i privatnog kao sfere rezervisane za porodicu se prvi put postavlja sa nastankom grčkog polisa koji se smatra kolevkom zapadne demokratije. Ipak, kako Aristotel tvrdi u *Politici*, pogled na ove dve sfere je bio mnogo drugačiji u antičkoj Grčkoj nego danas: "Zbog toga grad-

država prethodi domaćinstvu kao i pojedincu. Jer celo nužno mora da bude prvo u odnosu na njegove delove" (Aristotle, 1959).

Za razliku od liberalističke misli koja je fokusirana na pojedinca, grčka filozofija je davala primat društvu kao totalitetu i a takođe i političkoj sferi naspram domenu privatnog, podređujući individuu društvenom životu. Javno je dakle imalo veliku prednost u odnosu na sferu privatnog, a ovo shvatanje je doslovce suprotno liberalističkom sistemu vrednovanja u kome je na prvom mestu pojedinac. Međutim, u grčkom polisu država se nije mešala u privatnost pojedinca nego obmuto – pojedinac se međao u državne poslove. U državnom sistemu nije bilo tajni a privatni život se u najvećoj meri i odigravao u javnom prostoru. Privatnost tada nije predstavljala problem možda baš iz tog razloga što državne kontrole nad privatnim životom nije bilo jer ona zapravo nije ni bila potrebna, a činjenica je da upravo odsustvo rigorozne kontrole određuje demokratiju spram autokratije.

Privatnost se prema tome mora shvatiti kao jedna od ključnih vrednosti demokratskog društva, ali se potrebno raskrstiti sa starom liberalističkom definicijom koja je još uvek dominantna, a uveliko se pokazuje kako više nije adekvatna. Preduslov da se privatnost redefiniše tako da odgovara savremenom zapadnom društvu je preispitivanje same granice između privatnog i javnog. Potrebno je između ostalog odrediti gde bi tu granicu trebalo postaviti u kontekstu rešavanja problema nasilja u porodici.

FEMINIZAM I PREISPITIVANJE GRANICE IZMEĐU PRIVATNOG I JAVNOG

Feminizam nudi jednu od ključnih kritika klasične liberalističke podele na privatno i javno koja je uspela da transformiše tradicionalno shvatanje privatnosti u zapadnom društvu i uvede potpuno nove mehanizme borbe protiv nasilja u porodici. Ta kritika se uglavnom bavi specifičnim problemima koji proističu iz liberalističkog shvatanja privatnosti i stavlja fokus na diskriminaciju žene kao žrtve. Ona dovodi u pitanje liberalističko pozicioniranje granice između privatnog i javnog koje stavlja ženu u podređen položaj i opravdava represiju i nasilje u porodici. Feminizam je dao jednu potpuno novu i radikalnu interpretaciju liberalističke podela na privatno i javno i konstatovao da se domen javnog odnosio se na političku sferu koja je bila rezervisana za muškarce, dok je privatna sfera posmatrana kao porodični prostor koji se povezivao sa ženama. Radikalni feminizam je tako ustanovio jedan nov pogled na privatnost i incirao borbu protiv nasilja u porodici. On je razbio lokovsku podelu na privatno i javno čime je delimično uvedena državna intervencija u domen

privatnog upravo sa ciljem da se reši problem nasilja u porodici. Međutim, uprkos promenama koje je feminizam inicirao, može se reći da dualizam privatno/javno još uvek generiše nasilje nad ženama i onemogućava efikasno sprečavanje i suzbijanje tog nasilja (Kelly, 2003). Zbog toga je izuzetno važno kritički preispitati podelu na privatno i javno i pozabaviti se načinima na koje se ovom podelom manipuliše.

Konstantna isključenost žena iz političkog života kroz istoriju čini Lokovu distinkciju između privatnog i javnog višestruko problematičnom iz perspektive rodnih pitanja. Ovaj dualizam omogućava konstruisanje uloga muškarca i žene u društvu i ukazuje na načine na koje se žena može isključiti iz domena javnog života (Arneil, 1999). Privatno se definiše kao suprotstavljeno političkoj sferi, a ženi je pripisana uloga supruge i majke. Ona je proterana u domen privatnog i njen jedini zadatak je dakle, da se brine o kući i porodici. Ta privatnost koja bi trebalo da bude sloboda, za ženu postaje zatvor. Jer čak je i ta izdvojena, jasno omeđena teritorija privatnog u koju je ona zatvorena nije pod njenom vlašću jer je ona zapravo podređena muškarcu kao glavi kuće. Prema tome, feminizam pokazuje da postoji dvostruka represija nad ženama: prvo, one su učutkane i isterane iz političkog života, a drugo, one nemaju nikakav autoritet čak ni u privatnoj sferi već su podređene autoritetu muškarca. Interesantno je da Lok na primer opravdava podređivanje žene muškarcu iako tvrdi da i majka i otac imaju podjednaku moć nad svojom decom (Locke, 1823).

Feministička kritika istražuje poreklo ženske subordinacije i posebno oštro kritikuje liberalističku teoriju. Kao što Karole Pateman sugerise u svojoj knjizi *Seksualni Ugovor*, moderni oblik patrijarhata nije trajao kroz čitavu istoriju i možda je uspostavljen u sedamnaestom veku kada su ugovorne institucije koje su nam danas poznate počele da se razvijaju, iako iako za to ne postoje jasni dokazi (Pateman, 1988). Ona tvrdi da uprkos socijalnim promenama i političkim reformama poslednjih godina, pitanje subordinacije žene još uvek nije izdvojeno kao problem od opšteg značaja. Prema njenom mišljenju, javni prostor je od početka konstruisan kao muška kategorija koja je suprotstavljena ženskoj kategoriji privatnog. Zajedno sa pojmom javnog, koncepti "individualnog" i "društvenog" takođe su formirani prema patrijarhalnoj paradigmi. Upravo zato feminizam takđe preispituje liberalističko veličanje individualnosti i slobode, jer ona je potpuno iskrivljena rodnom neravnopravnošću i s pravom postavljaju pitanje kome je ta sloboda u stvari namenjena.

Feminističke teorije preispituju liberalistički pogled na pojedinca kao na racionalnu, samo-zainteresovanu individuu motivisanu uglavnom autonomno formiranim preferencijama. Neki tvrde da je ovaj ideal

"apstraktan" utoliko što stvarne ličnosti najčešće ne poseduju samozainteresovane i racionalne želje, dok drugi misle da liberalistički ideal racionalnog, ekonomičnog "čovjeka" ne uspeva da usmeri pažnju na značajne ljudske kvalitete, kao što su osećajnost, pažnja i briga za nečiju porodicu ili zajednicu. Naglašavajući da su pažnja i osećajnost uglavnom vezane za žene, neke predstavnice feminističke teorije tvrde da liberalistička politička teorija treba da vrednuje ove kvalitete mnogo više (Schwartzman, 1969).

Ključni problem sa liberalizmom je činjenica da uglavnom muškarci uživaju tu počasnu titulu suverenog pojedinca. Zato feminističke teorije smatraju da čitava liberalistička paradigma treba da bude redefinisana: "Danas feminizam uglavnom pokazuje zahvalnost za princip individualnosti koji je ugrađen u liberalističku podjelu na privatno i javno i prihvata da je potrebno pronaći nove načine da se opišu lične slobode" (Johnson, 2010). Ovo pokazuje da je u okviru liberalističke paradigme koncept privatnosti opterećen rodnom neravnopravnošću, baš kao i pojam javnog. Zapravo, muškarci su dominantni i u sferi politike i domenu porodice. Domen privatnog nije utočište za ženu i ne daje joj nikakvu slobodu, već samo još jedno mesto u kome je ona podređena muškarcu. Reč je o tajnom mestu koje je sklonjeno kako od javnosti tako i od državne kontrole na kome je žena potpuno nemoćna i ostavljena na milost i nemilost muškarcu.

Međutim, postoji takođe i jedan malo drugačiji pogled na privatnost žene. Kada Virdžinija Vulf na primer piše o "sopstvenoj sobi", ona tvrdi da žene kao i muškarci treba da imaju pravo na privatni, izolovani prostor gde mogu da razvijaju svoje intelektualne sposobnosti (Woolf, 1929). Tu se radi o jednoj poželjnoj privatnosti koja omogućava slobodu i ona je podjednako važna muškarcima i ženama. Privatnost dakle nije nešto što je samo po sebi negativno za ženu, već pre nešto što joj pripada ali joj je vrlo često oduzeto jer svu privatnost za sebe uzima muškarac kao jači i dominantniji.

Čak i ako se distanciramo od rodnih pitanja, ostaje činjenica da u zoni privatnosti takođe postoji represija, dok liberalistička doktrina to potpuno ignoriše polazeći od toga da ona postoji samo u sferi javnog. Štaviše, lokovska podjela je prostorna i stvara jednu geografsku mapu političnih i apolitičnih zona pri čemu se smatra da je privatnost doma fizički odvojena od javnog prostora. Međutim ovaj prostorni dualizam je danas postao neodrživ s obzirom da se dve sfere prožimaju i definitivne granice se ne mogu postaviti (Sthaeli, Kofman i Peake, 2004). Dok sa jedne strane savremena arhitektura i nove tehnologije dovode do ovog preklapanja

dva domena, feminističke teorije pokazuju kako ni sfera privatnog nije nikakva idilična oaza lišena odnosa moći kako se to nekada smatralo.

Potpuno odsustvo državne kontrole u sferi privatnog ne znači da privatni prostor ostaje apolitičan. Naime tada dolazi do mogućnosti jedne druge vrste represije i demonstriranja patrijarhalne moći u vidu psihičkog i fizičkog nasilja, a privatnost se preokreće u svoj negativan oblik i postaje sredstvo kojim se ograničava tuđa sloboda.

Što je slabiji autoritet države nad privatnom sferom, to je više moći dato pojedncima da zloupotrebe svoju slobodu. U ovom smislu *laissez – faire* princip je potencijalno opasan i zbog toga je danas pravo na privatnost u izvesnoj meri ograničeno zakonskim normama koje su usmerene na zaštitu žena i dece i čine se napor da se nasilje u porodici predupredi. Privatni prostor porodičnog doma više nije neprodoran zahvaljujući regulativama poput *Konvencije o pravima deteta* i *Konvenciji o eliminaciji diskriminacije protiv žena* sa svojim opštim preporukama, kao i mnogim drugim zakonskim aktima. Međutim problem je što postoji konfuzija oko shvatanja privatnosti i veoma je rasprostranjeno uverenje da je ono što se dešava u kući privatna stvar koja se rešava između članova porodice. Veoma je mali procenat žrtava koje nasilje prijave policiji i kao razlog navode upravo privatnost (Kelly, 2003).

Ne može se poreći da je privatnost konstitutivna za slobodu i dostojanstvo, međutim očigledno je da ju je potrebno na neki način ograničavati. Ona se takođe može smatrati nekom vrstom luksuza. Zona privatnosti ima ekonomsku vrednost od kad je, baš kao privatna svojina, postala roba koju pojedinci konzumiraju, "obežbeđuju i uživaju" (Passerin D'Entreves i Vogel, 2000). Čak iako postoji prirodna ljudska potreba za privatnošću, postavlja se pitanje zašto bi joj trebalo dati prednost u odnosu na očuvanje bezbednosti? Prema liberalističkoj definiciji, granica između privatnog i javnog je veoma rigidna i privatno treba da bude lišeno svake intervencije od strane države. Međutim, treba li ovo zaista da bude zona u kojoj nema nikakve kontrole? Da bi se obezbedila sigurnost pojedinaca u društvu i kako bi oni zadobili veću kontrolu nad sopstvenim životom, čini se da granica između privatnog i javnog ne treba da bude čvrsta već donekle elastična.

Pravo na privatnost je u osnovi pravo na slobodu. Ipak, život u zajednici uvek predpostavlja ograničavanje slobode. Kako bi se sačuvala bezbednost u društvu, deo individualne slobode mora da se u izvesnoj meri žrtvuje, a to znači da odnos između prava na privatnost i prava na bezbednost predstavlja kompromis koji je u suštini potpuno prirodan i postoji još od kada je nastala sama zajednica. Radi se upravo o onom kompromisu na koji se pristalo sa društvenim ugovorom. Na to je i mislio

Tomas Hobs kada je u *Levijatan*-u pisao da su pravo i zakon nekonzistentni (Hobbes, 1651). Društveni ugovor je imaginarni dokument koji su, kako tvrde teoretičari Džon Lok, Tomas Hobs i Žan Žak Ruso, svi ljudi potpisali kako bi oformili zajednicu koja će im obezbediti miran život ali teorije društvenog ugovora veoma uspešno objašnjavaju zbog čega život u društvu povlači brojna ograničenja za svakog pojedinca. Unutar zajednice sloboda pojedinca može biti samo delimična. Ključno pitanje koje se svakako tiče i nasilja u porodici je dakle kako i kome ograničavati tu slobodu, to jest, privatnost, i u kojoj meri?

DVE PRIVATNOSTI

U patrijarhalnom svetu, uloge su stereotipizirane: unutar porodice žena je majka čija je dužnost da se brine o deci, dok je muškarac obavezan da obezbedi finansijsku sigurnost. U igri zavodjenja, žensko telo je predmet želje čija je uloga samo da izgleda lepo i da bude sposobno da uzbuđi i zadovolji muškarca, kod muškarca ima zadatak da zavede i osvoji. U pogledu odnosa moći, nemoguće je uspostaviti balans jer je žena stvorena "da bude igračka za muškarca, njegova zvečka koja mora da zvečka u njegovim ušima kada god on poželi da bude zabavljen" (Wollstonecraft, 1792). Žena je dakle smeštena u zonu privatnog ali u jednoj vrsti potlačenog položaja tako da ona sama nema privatnost jer nema ni moć. U tom smislu moglo bi se reći i da postoje dve privatnosti – privatnost muškarca i privatnost žene.

Međutim, iako su uvidi feminističkih teorija izvanredno dobro demaskirali ove odnose moći unutar porodice, pomenuti stereotipi muškarca i žene zapravo više nisu održivi. Savremene feminističke teorije naglašavaju da postoji mnogo različitih tipova žena i muškaraca te da je veoma teško sve ih podvesti pod dve kategorije:

Mnoge nove vrste žena su iznad zemlje: one su ženski bodibilderi čiji je grudni koš snažan kao kod bilo kog muškarca; postoje žene koje trče maratone sa muskulaturom koja je jaka i zategnuta kao kod bilo kog muškarca; postoje žene rukovodioci koje imaju podjednaku moć kao bilo koji muškarac; postoje žene koje plaćaju alimentaciju i žene kojima muškarci plaćaju izdržavanje; postoje otvorene lezbejke koje zahtevaju da se venčaju i imaju decu putem veštačke oplodnje; postoje muškarci koji su promenili pol i dobili pasoše u kojima se vode kao žene; postoje prostitutke koje su dospеле u veoma vidljive profesionalne organizacije; postoje naoružane žene na prvim linijama fronta najmoćnijih vojski na svetu; postoje pravi pukovnici sa karminom jarke boje i namazanim

noktima; postoje žene koje pišu knjige o svojim seksualnim podvizima, navodeći imena, položaje i veličine i tome slično. Ni jedan od ovih ženskih fenomena nije bio razmatran pre dvadeset godina (Greer, 1970).

Prema tome, čitav tradicionalni sistem rodnih uloga uzdrman, iako još uvek nije zamenjen nekim novim (Pavićević, Kron i Simeunović-Patić, 2013), a kada je reč o nasilju u porodici, trebalo bi govoriti o privatnosti žrtve i nasilnika, pre nego o privatnosti žene i muškarca. Analogno tome, moglo bi se reći da postoji poželjna i nepoželjna privatnost, pri čemu je ova druga vrsta privatnosti zapravo njen maligni oblik ili zloupotrebljena privatnost.

Feministička kritika podele na privatno i javno dovela je do uvođenja novih pravnih mehanizama koji regulišu nasilje u porodici, ali unutar samog feminizma postoje različita shvatanja o tome kako bi dekonstrukcija te podele trebalo da izgleda. Dok je za neke radikalne feministkinje privatnost nepoželjna kategorija jer je obojena klasičnim rodnim ulogama i patrijarhalnim odnosima, liberalne feministkinje tvrde kako je pojam privatnosti itekako važan za očuvanje autonomije ličnosti žene (Kim, 2005-2006).

Naime, radikalna kritika tradicionalne podele na privatno i javno potpuno briše granicu i zapravo odbacuje čitavu podelu. Kao posledica toga, intervencija države u sferu privatnog i mešanje u porodične stvari dobija legitimitet te tako nestaje poslednje uporište čovekove slobode i njemu se faktički oduzima autoritet u sopstvenom domu. Na nivou prakse, ovo se manifestuje kroz niz pravnih mera kojima se omogućava kontrola države u slučaju konflikta unutar porodice a to dovodi do paradoksalne posledice da se žrtvi potpuno oduzima privatnost i tako dolazi do dvostruke represije.

Razlog tome je shvatanje privatnosti kao nečeg negativnog što uopšte i ne treba da postoji u kontekstu borbe protiv nasilja u porodici. Ovo shvatanje rezultiralo je javnim politikama koje nalažu previše intruzivno uplitanje u intimu žrtve koja na taj način gubi integritet (Bailey, 2012). Zbog toga se poslednjih godina vode polemike oko toga kako na krivično-pravnom nivou rešavati problem nasilja u porodici ali na takav način da se sačuva privatnost žrtve.

Pojam privatnosti je kompleksan i podrazumeva kako pozitivno, tako i negativno značenje. Zbog toga je potpuno pogrešno radikalno suprotstavljati privatnost i kontrolu i razrešiti sukob između njih tako što će se jednoj strani dati potpuna prevlast. Nakon radikalne feminističke kritike podele na privatno i javno, pokazalo se da je potrebno zauzeti jedan blaži stav i pronaći kompromis između privatnog i javnog, odnosno

privatnosti i kontrole kako bi se problem nasilja u porodici uspešno rešavao u praksi.

KAKO OGRANIČITI KONTROLU?

Poslednjih decenija javne politike se sve više bave nasiljem u porodici i državna kontrola se pod uticajem feminističkih kritika lokovske podele na privatno i javno sve više širi na sferu privatnog. Međutim poslednjih godina se takođe sve više postavlja pitanje privatnosti i autonomije žrtve koja je na ovaj način pod dvostrukom kontrolom – od strane nasilnika sa jedne strane i od strane države sa druge.

Ispostavilo se da u velikom broju slučajeva žrtve smatraju da je njihov slučaj privatna stvar i ne žele da se država meša u konflikt ili smatraju da im je potrebna ograničena intervencija. One tvrde da im pripada pravo izbora, a pravni mehanizmi im to vrlo često ne dozvoljavaju. Ovaj problem je na primer naročito izražen u Americi i o tome piše Suk naglašavajući da se u poslednjih pedeset godina ideja doma radikalno promenila, te da su nove zakonske prakse uvedene radi borbe protiv nasilja u porodici supstancijalno ugrozile autonomiju i privatnost pojedinca (Suk, 2009).

Drugim rečima, mnoge žrtve nasilja u porodici su se izjasnile da im je privatnost potrebna, u ovoj ili onoj meri, a to znači da je bi trebalo modifikovati metod kontrolisanja, to jest na neki način ograničiti uplitanje države u porodične stvari, bar kada je u pitanju nasilje u porodici. Jer, ne dovodi se u pitanje da li je kontrola u nekom obliku potrebna u domenu privatnog, već je samo reč o tome da je treba limitirati.

Pokazalo se da ako se u potpunosti odbaci klasična liberalistička podela na privatno i javno zato što ona podrazumeva da je pravo na privatnost negativno pravo i na taj način zapravo precenjeno, dolazi do opasnosti od upadanja u drugu vrstu zamke. Naime, u kontekstu nasilja u porodici bilo bi pogrešno sasvim odbaciti liberalistički diskurs, odnosno u potpunosti se rešiti prava na privatnost u korist nekih drugih dobrobiti kao što je pravo na bezbednost, a postoji globalna tendencija da se ovo učini. Privatnost u svakom slučaju jeste nešto što je čoveku potrebno, samo je pitanje u kojoj meri.

Dok je liberalistička granica između privatnog i javnog prostora čuvala dom kao komforno izolovanu zonu u kojoj nema državne kontrole i istovremeno je izložila demonstraciji patrijarhalne sile, razaranje ove lokovske podele dovelo je do novih neželjenih posledica po društvo i

integritet pojedinca. Ispostavilo se da nije dovoljno prosto ukinuti tu podelu jer to je samo dovelo do toga da se vrednosti preokrenu i umesto privatnosti težište pada na kontrolu. To je samo drugi ekstrem koji podriva demokratiju jer ako nisu ograničeni, centri moći koji vrše kontrolu postaju centri despotske moći. Zbog toga radikalni kritičizam lokovske podele nije odveo daleko ni u rešavanju problema nasilja u porodici.

Ključna rasprava o privatnosti u kontekstu nasilja u porodici danas više nije kako očuvati lokovsku podelu niti kako je srušiti, već kako pronaći jedno zadovoljavajuće kompromisno rešenje. Postavlja se pitanje na koji način sačuvati privatnost kao jednu od ključnih vrednosti u demokratskom društvu, ali sa ove nove pozicije u kojoj je kontrola zapravo već prodira u sve aspekte života. Treba dakle iznaći metode kojima bi se intervencija države ograničavala. Savremene naučne rasprave skoncentrisane su na to da se saniraju posledice rušenja lokovske pregrade koje preti da u potpunosti liši privatnosti i žene i muškarce, i nasilnike i žrtve.

Ako se potpuno ukloni granica između sfere privatnog i sfere javnog dozvoljavajući neograničenu kontrolu, u slučaju nasilja u porodici glavni problem je dvostruka represija nad žrtvama koje potpuno gube integritet. Pokazalo se da u kontekstu nasilja u porodici pojam privatnog ima i pozitivnu i negativnu stranu, te da ekstreman stav prema pravu na privatnost nije od koristi za rešavanje konkretnih problema. Radikalni feminizam zamenile su daleko blaže i suptilnije teorije prema kojima se privatnost smatra poželjnom, ali samo u određenoj meri i najnovije rasprave se fokusiraju na pronalazjenje funkcionalnih kompromisnih rešenja između privatnosti i kontrole. Ta nova određenja privatnosti uzimaju liberalističku definiciju kao polazišnu tačku i bave se njenom dekonstrukcijom.

Anita Alen je na primer došla do definicije privatnosti kao "ograničenog pristupa" (Allen, 1988) prihvatajući samo deo liberalističke definicije, i to onaj koji se odnosi na prosperitet individue. Kao i mnogi, ona smatra da ta dobra strana privatnosti omogućava razvoj i prosperitet ličnosti kao i njen integritet i autonomiju, iako privatnost nije osnovna ljudska potreba na način na koji to jesu na primer vazduh ili voda.

Drugi autori poput Kristin Keli ne veruju da se savršena količina privatnosti može izmeriti, već da granicu između sfere privatnog i javnog treba shvatiti kao fluktuirajuću. U tom smislu, kada govorimo o nasilju u porodici, podela na privatno i javno ili poželjna količina privatnosti zapravo zavise od slučaja do slučaja, tako da je i sama definicija zapravo kontekstualna:

Kompleksnosti i paradoksi koji se pojavljuju u slučajevima nasilja u porodici ilustruju nemogućnost razvojamodela privatnog i javnog koji bi

adekvatno zaštitio sve pojedince pd svim okolnostima. Ipak, moj cilj u demonstriranju ovih kompleksnosti štaviše nije bio da argumentujem protiv napora da se iscrtaju granice prema principima koji su nam tako dragi. Problem, kako ga ja vidim, nema veze ni sa granicama ni sa principima, nego pre sa pogrešnim verovanjem da ćemo ikada tu stvar shvatiti kako treba jednom i zauvek. (Kelly, 2003)

Keli zapravo želi da kaže da je pravi izazov pratiti kakve posledice ima granica između privatnog i javnog na konkretne pojedince i određene slučajeve nasilja u porodici, te da pitanje u kojoj meri treba dozvoliti kontrol nad privatnim životom treba stalno iznova postavljati.

Kada je reč o odnosu pojmova privatnosti i kontrole u kontekstu nasilja u porodici, očigledno je da oni uopšte ne treba da budu suprotstavljeni. Pokazalo se da liberalistička doktrina nalaže da domen privatnog bude potpuno izvan domena državne intervencije ali previđa činjenicu da ni taj privatni prostor zapravo uopšte nije lišen svakog oblika kontrole. Žrtva nasilja u stvari biva podvrgnuta rigoroznoj kontroli od strane nasilnika. Kako bi rešila ovaj problem, radikalna feministička kritika liberalizma potpuno odbacuje podelu na privatno i javno i time legitimise državnu kontrolu u sferi privatnog, ali ostaje nesvesna negativne posledice koja se sastoji u tome da žrtva nasilja u porodici na taj način biva potpuno lišena privatnosti, a sa njom i svoje autonomije.

Dakle u rešavanju problema nasilja u porodici radikalno suprotstavljanje privatnosti i kontrole vodi u ćorsokak. Možda bi pre trebalo reći da se ova dva koncepta uzajamno konstituišu i ograničavaju jedno drugo. Umesto da se pravi izbor, treba pristati na kompromis i pronaći odgovarajuću proporciju. Kako je nerealno tražiti nekakvu idealnu srazmeru privatnosti i kontrole koja bi se mogla primeniti na sve slučajeve, nameće se rešenje da formulu treba uvek iznova praviti unutar specifičnog konteksta. Ovo praktično znači da rešenja treba tražiti na licu mesta, u samoj praksi, gde je potrebno na osnovu činjenica utvrditi da li u nekom konkretnom slučaju treba dati prednost privatnosti ili kontroli i u kom bi odnosu oni trebalo da budu.

ZAKLJUČAK

Pitanje privatnosti jedno je od ključnih pitanja za problem nasilja u porodici. S obzirom na to da ne postoji konsenzus o tome šta privatnost jeste niti šta ona treba da bude, zapadno društvo se nalazi u procepu između liberalističke vizije privatnosti radikalno suprotnog pogleda na privatnost koje proizlazi iz feminizma. Dok tradicionalni liberalizam propisuje totalno odsustvo državne kontrole u domenu privatnog i na taj način pruža neku vrstu opravdanja za

nasilje u porodici, radikalna feministička kritika ukida podjelu na privatno i javno, legitimizirajući intervenciju države u porodična pitanja čime lišava žrtvu privatnosti kao i prava da donosi odluke o svom životu, pa joj samim tim oduzima autonomiju i lični integritet. Pokazalo se da ni jedna od dve ideologije ne daje formulu za rešavanje problema nasilja u porodici i savremene rasprave fokusiraju se na to da iznađu novu definiciju privatnosti koja bi omogućila da se iznađu adekvatnija rešenja.

Imajući u vidu tradicionalnu liberalističku podjelu na privatno i javno, može se reći da postoje pozitivni i negativni aspekti privatnosti. Može se reći da je privatnost kao fundament čovekove slobode koji ga čine autonomnim veoma poželjna za pojedinca, ali ukoliko se domen privatnog ostavi izvan dometa državne kontrole pravo na privatnost postaje štit za nasilnika.

Nakon što je radikalni feminizam pokazao da ni privatni porodični prostor nije lišen odnosa moći, ispostavilo se da privatnost nije ista za svakoga u krugu porodice. U kontekstu nasilja u porodici može se, bez obzira na rodne razlike, govoriti o sve potpuno različite privatnosti: privatnosti nasilnika i privatnosti žrtve. Aktuelne debate o nasilju u porodici fokusirane su na problem kako odbraniti privatnost žrtve. To praktično znači da treba pronaći odgovor na pitanje kako ograničiti kontrolu kako bi se sačuvao deo privatnosti ili kako se boriti protiv nasilja u porodici a da se privatnost ne eliminiše u potpunosti.

Postalo je jasno da se privatnost mora redefinisati i analizirati ali ne više kao koncept suprotstavljen javnom već u relaciji prema pojmu kontrole. Moguće strategije za odbranu privatnosti trebalo bi tražiti sa ove nove polazišne tačke.

Treba prihvatiti da ograničavanje privatnosti omogućava očuvanje bezbednosti i može se reći da je ovo od velike koristi za društvo u ogromnom broju slučajeva. Prema tome privatnost više ne treba posmatrati prosto u smislu odsustva interferencije to jest kao negativnu slobodu, već kao pozitivnu slobodu i pozitivno ljudsko pravo. U tom smislu niti bi privatnost trebalo da bude čist nedostatak intervencije niti bi kontrola trebalo da bude čista demonstracija moći u smislu dominacije.

Privatnost i kontrolu bi dakle trebalo pomiriti i pronaći način da se pronađe nekakva proporcija među njima koja bi omogućila uspešno rešavanje problema nasilja u porodici. Međutim, kao što mnogi teoretičari primećuju, nemoguće je pronaći savršenu formulu koja bi bila primenjiva na sve slučajeve, već bi rešenja trebalo tražiti u praksi ali polazeći od ove nove definicije privatnosti kao pozitivnog prava koja je

konstitutivna za čovekovu slobodu ali koja je samo delimična, to jest, može se ograničavati u zavisnosti od konkretne situacije.

REFERENCE

- (1) Allen, A. L. (1988) *Uneasy Access*. New Jersey: Rowman & Littlefield
- (2) Allen, A. L. (2000) *Gender and Privacy in Cyberspace* u *Stanford Law Review*, Vol. 52 No. 5, P 1175-1200
- (3) Aristotle (1959) *Politics*. Translated by H. Racham. London: William Heinemann LTD
- (4) Arneil, B. (1999) *Politics and Feminism*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd
- (5) Bailey, K. (2012) "Its Complicated: Privacy and Domestic Violence" u *American Criminal Law Review* Volume 49, P 1777-1813
- (6) Berlin, I. (2002) *Liberty*. Edited by Henry Hardy. Oxford: Oxford University Press
- (7) BeVier, L. R. (1995) "Information About Individuals in the Hands of Government: Some Reflections on Mechanisms for Privacy Protection" u *William & Mary Bill of Rights Journal*, Volume 4, P 455-506
- (8) Greer, G. (2008) *The Female Eunuch*. New York: Harper Collins Publishers
- (9) Hobbes, T. *Leviathan*. The Project Gutenberg:
<http://www.gutenberg.org/files/3207/3207-h/3207-h.htm>
(Pristupljeno: 23. 6. 2014)
- (10) Kelly, K. A. (2003) *Domestic Violence and the Politics of Privacy*. Ithaca and London: Cornell University Press
- (11) Locke, J. (1823) "Two Treatises on Government", u *The works of John Locke in Ten Volumes*. Vol. V. London: T. Tegg
- (12) McCloskey, H. J. (1971) "The Political Ideal of Privacy". *The Philosophical Quarterly*, Vol. 21, No. 85. Blackwell Publishing
- (13) Mill, J. S. (2003) *On Liberty*. Edited by: David Bromwich and George Kateb. New Haven and London: Yale University Press
- (14) Passerin D'Entreves M. and Vogel U. eds. (2000) *Public and Private: Legal, political and philosophical perspectives*, London: Routledge
- (15) Pateman, C. (1988) *Sexual Contract*. Stanford, California: Stanford University Press
- (16) Pavičević, O. , Kron, L, Simeunović-Patić, B. (2013) *Nasilje kao odgovor: socijalne i psihološke implikacije krize*. Beograd: Institut za sociološka i kriminološka istraživanja
- (17) Schwartzman, L. H. (1969) *Challenging Liberalism: Feminism as Political Critique*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press
- (18) Staeheli L. A., Kofman E. and Peake L. J. Eds. (2004) *Mapping Women, Making Politics*. London and New York: Routledge

- (19) Suk, J. (2009) *At Home in the Law; How the Domestic Violence Revolution Is Transforming Privacy*. Yale University Press
- (20) United Nations:
<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>
(Pristupljeno 15. 06. 2014.)
- (21) United Nations:
<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm> (Pristupljeno 15. 06. 2014.)
- (22) Wollstonecraft, Mary. *Vindications on Rights of Women*. The Project Gutenberg:
<http://www.gutenberg.org/cache/epub/3420/pg3420.html>
(Pristupljeno: 20/03/2014)
- (23) Woolf, Virginia. *A Room of One's Own*. University of Adelaide
<http://ebooks.adelaide.edu.au/w/woolf/virginia/w91r/> (Pristupljeno: 13.03.2014)

DOMESTIC VIOLENCE AND PRIVACY

The notion of privacy is crucial for the issue of domestic violence as. While traditional libertarian definition of privacy which stems from Locke's private/public divide does not allow state intervention into private and family matters, and therefore justifies domestic violence, radical feminism eliminates the divide altogether and initiates creation of a number of legal instruments which are legitimising control over private life, but fails to predict that this will lead to double repression over victims who are being controlled both by perpetrators and the state which controls their private lives. The aim of this paper is to contribute to present debates on privacy and domestic violence and help create a new definition of privacy which would be a compromise between the two radically opposed views. According to this new definition privacy is not opposed to control but is rather coupled with it and this definition should help address the problem of domestic violence in a more adequate way.

KEYWORDS: privacy / control / domestic violence / victims

TRGOVINA LJUDIMA RADI SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA*

Zoran Stevanović*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Trgovina ljudima radi seksualne eksploatacije predstavlja svetski problem koji je prisutan u svim zajednicama. Posebno je izražen u zemljama koje su u političkoj i ekonomskoj tranziciji, nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju kao i zemljama u ratu i postkonfliktnim regionima. Žrtve su, uglavnom, osobe sa margine, iz osetljivih društvenih grupa i siromašnih sredina, što ih čini pogodnim za manipulaciju i samim tim za eksploataciju. Žrtva trgovine ljudima može da postane svako, bez obzira na pol, rasu, uzrast i obrazovanje, a ljudima se najčešće trguje zbog seksualne eksploatacije, prinudnog rada, prosjačenja i trgovine organima. Problematika trgovine ljudima je multidisciplinarna i u nju se moraju uključiti svi – od policije, medicinskih i socijalnih radnika, pa sve do običnih građana koji takođe mogu da imaju veliki udeo u suzbijanju fenomena ropstva 21. veka. Problem trgovine ljudima radi prostitucije posebno pogađa žene i decu, što je posledica nove društvene i političke realnosti, uzrokovana i restriktivnom imigracionom politikom zapadnoevropskih zemalja i militarizacijom pojedinih regiona.

KLJUČNE REČI: trgovina ljudima / prostitucija / organizovani kriminal / prevencija / društvena reakcija / ljudska prava

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: zoranstevanovic_iksi@yahoo.com

UVOD

Trgovina ljudima jedan je od najvećih problema savremene civilizacije našeg doba i kao takav predstavlja povredu osnovnih ljudskih prava. Ljudima se trguje za potrebe prisilnog rada, nezakonitog zapošljavanja, industrije zabave, lažnih i prisilnih brakova, prisilne prostitucije itd. Trgovina ljudima u cilju seksualnog iskorišćavanja predstavlja moderni oblik ropstva, jer se po pravilu žrtva nalazi u ropskom položaju u odnosu na organizatore. Očito je da smo svedoci jednog paradoksa gde moderno društvo, umesto da u potpunosti iskoristi potencijal savremenog društvenog razvoja i prevlada ovakve pojave, ono doživljava svojevrsnu regresiju i vraćanje, na neki način, u robovlasničke odnose.

Trgovina ljudima zahvata gotovo sve delove sveta, počev od Zapadne Europe i Severne Amerike, kao najrazvijenijih delova sveta, pa sve do najsiriomašnijih zemalja poput Afrike ili Istočne Evrope. Siromašne zemlje su po pravilu, zemlje porekla, dok su ove druge prihvatne, odnosno zemlje odredišta trgovine ljudima. Međutim, globalizacijski procesi i svetska kriza sve više menjaju ovu ustaljenu paradigmu pa tako danas dolazi do porasta broja zemalja porekla koje više ne pripadaju isključivo grupi nerazvijenih zemalja. Takođe, treba napomenuti i da u skladu sa dinamikom ove pojave, zemlja tranzita može vrlo lako postati zemlja odredišta i obratno¹. Intenziviranje procesa globalizacije i otvaranje Zapada prema Istoku nastale su emigracije velikog broja ljudi u Zapadnu Evropu u potrazi za boljim životom. Socijalno političke okolnosti pogodovale su širenju trgovine ljudima, a najčešći oblik je trgovina ženama i decom u svrhu seksualnog iskorišćavanja, odnosno radi prisilne prostitucije. U najvećem broju slučajeva žene u prostituciju ulaze prinudno- bilo pod prisilom makroa ili teške socijalne situacije. U svakom slučaju, i jedno i drugo, je oblik prinude sa elementima nasilja. Nasilje posmatrano u širem smislu, ne manifestuje se samo u klasično prepoznatljivom obliku fizičkog nasilja za koje svako ima predstavu kada čuje tu reč. Osim psihološki uslovljenog nasilja, nasilje obuhvata širi spektar i ono je svaki oblik represije, jednoga nad drugim, radi vlastitih interesa ili sticanja moći. Siromaštvo je nasilje kao i teški socijalni uslovi i oni su oblici nasilja koje država vrši nad ljudima. Prostitucija kao oblik nasilja se ogleda u seksualnim prohtevima muškaraca usmereni na žene, mlade devojke i decu. Kad muškarci seksualno iskorišćavanje žena i dece ne bi smatrali pravom koje se samo po sebi razume, prostitucija i trgovina u svrhu seksualne eksploatacije ne bi postojale. Od ovoga oblika nasilja, u zemljama gde je ono

¹ To je slučaj sa Balkanskim zemljama

legalizovano, profitiraju isključivo trgovci ljudima i posrednici i to na ekonomskoj, socijalnoj, političkoj i pravnoj potčinjenosti i zavisnosti žena i devojaka.

U zemljama gde je ostvaren napredak u poboljšanju statusa žena i uslova u kojima žive – u društvima u kojima su im garantovana određena bazična politička prava, dostupnost zaposlenja i obrazovanja i gde je životni standard viši – žene imaju više alternativa i stoga su manje ranjive i ređe pribegavaju prostituciji kao načinu opstanka i egzistencije. U prilog ovom stavu idu i činjenice da u biografijama prostitutki, kao razlog bavljenja prostitucijom dominira: siromaštvo, nedostupno školovanje, migracije, sklonost alkoholu i drogama, nasilje u porodici, ratne okolnosti i sl.²

Seks-trafiking je uži pojam od trgovine ljudima, i odnosi se na neizostavno seksualno eksploatisanje žena i devojčica. Najčešća namera trgovaca ljudskim životima je seksualna eksploatacija. Kroz razvoj civilizacije menjala se institucija braka, menjalo se i samo društvo, ali je potreba za seksualnim uslugama opstala. Ako je kao što Frojd kaže, kultura zadužena za sputavanje nagona, da li to znači da savremeno društvo suštinski nije mnogo kultivisanije od onog iz srednjeg veka? Potreba za seksualnim uslugama je opstala, ona je konstanta, bez obzira na oblik društvenog uređenja. Načini eksploatacije prilagođavaju se društvenim prilikama i nivou tehničkog razvoja. Često se naglašava da postoji dobrovoljna i prinudna prostitucija, pri čemu je prinudna prostitucija zapravo trgovina ljudima. S druge strane, prema feminističkoj teoriji dobrovoljna prostitucija ne postoji - prostitucija je gotovo uvek rezultat nepovoljnih socijalnih, psiholoških i ekonomskih prilika³. Dobrovoljnu prostituciju karakteriše bavljenje seksualnim radom samostalno, bira kada će, gde će i pod kojim uslovima pružati seksualne usluge klijentima. Osobe koje se nalaze u lancu trgovine ljudima nemaju apsolutno nikakvu kontrolu nad svojim telom i životom, već njima raspolazu trgovci koji za njihove seksualne usluge, uzimaju novac.

² Pojedine studije pokazuju da je između 65 i 90% prostitutki bilo seksualno zlostavljano od strane muških rođaka ili poznanika dok su bile devojke.

³ U većini slučajeva prostitutke u Zapadnoj Evropi su emigratkinje iz nerazvijenih zemalja.

MEĐUNARODNI DOKUMENTI O TRGOVINI LJUDIMA

S obzirom da trgovina ljudima ima međunarodni karakter i da je prisutan u gotovo svim zemljama, a u cilju izgradnje jedinstvenih standarda u sprečavanju i prevenciji ove pojave, međunarodna zajednica je preko Ujedinjenih nacija, donela veliki broj dokumenata koji se odnose na ovu oblast. Ti se propisi odnose na čitav niz različitih područja, a i različitog su opsega i pravne snage. Tako razlikujemo obvezujuće propise, kao što su međunarodne konvencije i međunarodni ugovori, te dokumente koji imaju značenje preporuka, saveta, sugestija i dr. Ovom prilikom spomenućemo samo one konvencije i sporazume koji, po svom obimu i značenju, predstavljaju onaj najvažniji oslonac u borbi protiv trgovine ljudima.

Među konvencijama koje su donete u okviru Ujedinjenih nacija je Konvencija o pravima deteta i Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, s jednim od dva dodatna protokola kojima se ona dopunjuje: Protokolom za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebno žena i dece i Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom.

Među zakonski obvezujućim dokumentima Evropske unije najznačajnije su Konvencija o izručenju između država članica Evropske unije iz 1996. i Zajedničku akciju Veća iz 1997. o akcijama za borbu protiv trgovine ljudima i seksualnog iskorišćavanja. Od politički obvezujućih dokumenata je: Okvirna odluka Evropskog veća iz 2002. o borbi protiv trgovine ljudskim bićima, Rezolucija Evropskog veća iz 1995. o zaštiti svedoka u borbi protiv međunarodnog organizovanog kriminaliteta, iz 1996. o osobama koje saraduju u sudskom postupanju u borbi protiv međunarodnog organizovanog kriminaliteta iz 2001. o doprinosu civilnog društva o pronalaženju nestale ili seksualno izrabljivane dece, kao i Odluka iz 1998. koja dopunjuje definiciju o obliku zločina "trgovine ljudskim bićima" iz Aneksa Konvenciji o Evropolu. Veoma značajan akt Evropske unije je Direktiv 2011/36/EU Evropskog Parlamenta i Veća od 5. aprila 2011. godine o prevenciji i borbi protiv trgovine ljudima i zaštiti žrtava trgovine ljudima (koja zamenjuje Okvirnu Odluku Veća 2002/629/JHA). Navedena Direktiva predviđa, između ostalog i jače sankcioniranje krivičnog dela trgovine ljudima te oduzimanje nezakonito stečene imovine pravnosnažno osuđenim osobama za krivično delo trgovine ljudima.

ETIOLOŠKO- FENOMENOLOŠKE DIMENZIJE TRGOVINE LJUDIMA RADI SEKSUALNOG ISKORIŠĆAVANJA

Različiti teoretičari, u zavisnosti od svog teorijskog pristupa, navode različite faktore kao dominantne u pojavi trgovine ljudima. Teoretičari čiji se pristup zasniva na migracijama uzroke trgovine ljudima nalaze u politici migracija i potreba za radom, dostupnost prilika rada u različitim državama, globalizaciji i strategiji razvoja. Druga grupa teoretičara uzroke traže u kaznenopravnom pristupu gde uzroke vide u zakonskim rešenjima i njihovoj implementaciji u praksi. Teoretičari usmereni na ljudska prava i njihovu zaštitu prevashodno se fokusiraju na pitanja zloupotrebe vlasti, korupciji, diskriminaciji, te neuspeha države da osigura zaštitu građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava⁴. Svakako da na trgovinu ljudima utiču više faktora od siromaštva, nezaposlenosti, društvenoj dezorganizaciji, želji za lagodnijim životom, visok nivo korupiranosti, visok nivo organizovanog kriminaliteta, izraženost nasilja nad ženama i decom, diskriminaciji žena, političkoj nestabilnosti, posleratne situacije, uslovi tranzicije i sl. Iz ovoga možemo zaključiti kako su glavni faktori koji utiču na trgovinu ljudima socijalno-ekonomske prilike. To se pogotovo odnosi na osobe koje dolaze iz zemalja u tranziciji i koje se vrlo često nalaze u nezavidnoj finansijskoj i svakoj drugoj situaciji, tako da im svaka prilika koja bi ih mogla odvesti na Zapad čini kao svetlo na kraju tunela⁵.

U većini društava u trenucima ekonomske krize ili rata, položaj žene dodatno je oslabljen, a u isto vreme se od nje očekuje da ima dvostruku ulogu: da se brine o porodici, ali i da bude glavni hranilac porodice. Mnoge devojke su prisiljene da svoje telo posmatraju kao jedino sredstvo za stvaranje prihoda koje im stoji na raspolaganju. To ih čini rizičnom grupom i produžava stanje njihove diskriminacije i marginalizacije u društvu. Osobe koje se nalaze u bezizlaznoj situaciji, nije teško nagovoriti na prihvatanje "slatkih priča" o lagodnom životu, dobroj zaradi i boljem socijalnom položaju i tretmanu. Možemo reći da u gotovo svakom slučaju postoji sinteza faktora koji "guraju" osobe u ruke trgovcima ljudi i onih faktora koji deluju svojom privlačnom snagom stvarajući iluziju o boljem životu. Svako ko želi da promeni svoj život će biti zainteresovan da razmotri neku ponudu koja može to da mu omogući. A ako se to iskombinuje sa zamišljenim prednostima boljeg života, posla ili zanimljivog iskustva na nekom drugom mestu, relativno brzo se ulazi u svet

⁴ http://www.aifs.gov.au/acssa/pubs/briefs/brief5pdf/acssa_brief5_causes.pdf

⁵ Metak, Š. & Varger, A. (2012), Trgovanje ljudima u svrhu seksualnog iskorišćavanja – utječe li legalizacija prostitucije na smanjenje trgovanja ljudima, *Pravnik*, 46/ 1, Zagreb, str. 64

nepoznatog i rizika iz koga je vrlo teško, a u nekim slučajevima, i nemoguće izaći. Psiholozi prostituciju objašnjavaju delovanjem različitih psiholoških procesa kao što su: inteligencija, motive, crte ličnosti, stavovi, mišljenje i sl. Psihološke teorije polaze od stava da psihičke karakteristike determinišu ponašanje, dovodeći u vezu psihičke poremećaje i devijantnost⁶.

Fenomen trgovine ljudima postao je jedan od najvećih globalnih problema sa kojima se savremeno društvo susreće. Trgovina ženama i decom za seksualnom eksploatacijom je najbrži rastući kriminalitet u savremenom društvu. I pored oštrog sankcionisanja ovih krivičnih dela⁷, najmanje 20,9 miliona ljudi, prevashodno žena i devojčica⁸, se kupuje i prodaje zarad seksualnog počinjavanja i prisilnog rada. Najmanje 2 miliona dece su žrtve trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije. U godišnjim izveštajima Vlade Sjedinjenih Američkih država se ukazuje da je, u poslednjih desetak godina, u stalnom porastu transnacionalna trgovina ljudima. Podaci pokazuju da je između 600 i 900 hiljada muškaraca, žena i dece žrtve transnacionalne trgovine ljudi. Od ukupnog broja oko 80% su žene i deca a da je čak i do 50% maloletnih lica. Prema istom izveštaju većinom transnacionalnih žrtava trgovalo se radi seksualne eksploatacije. Navedeni podaci nisu obuhvatili milione žrtava širom sveta koji su žrtve trgovine ljudima u okviru njihovih nacionalnih granica. Prema procenama eksperata Međunarodne organizacije za rad – organa Ujedinjenih nacija zadužen za pitanja radnog standarda, zapošljavanja i socijalne zaštite – ocenjuje se da je 12,3 miliona ljudi na prinudnom radu, ropskom radu, prinudnom dečjem radu i seksualnom ropstvu u svakom trenutku. Druge procene se kreću između 4 miliona i 27 miliona⁹.

U Evropi je rašireno tržište komercijalnog seksa, uključujući i seksualni turizam koji u potpunosti koriste muškarci. Podaci Nacionalne ankete u pojedinim evropskim zemljama, ukazuju da procenat muškaraca koji su kupili seksualne usluge u svom dotadašnjem životu, znatno se razlikuje od zemlje do zemlje, kao i tokom vremena. Istraživanja ukazuju da se u značajnom obimu koristi komercijalni seks: u Švedskoj (13%), Holandiji (14%), Australiji (15%), Švajcarskoj (19%), Španiji (39%) - što je najučestalije u Evropi. Posebno je interesantan slučaj stanja u Češkoj, u kojoj je do pre dvadesetak godina prostitucija bila retka pojava i nije pripadala zemljama u kojoj je razvijena seksi industrija.

⁶ Stevanović, Z. (2013) *Socijalna patologija*, Univerzitet u Novom Pazaru, Beograd. Str.195-196.

⁷ Trgovina ljudima je inkriminisana u 134 zemlje u svetu

⁸ Žene i devojčice čine 98% od ukupnog broja žrtava radi seksualne eksploatacije.

⁹ <http://serbian.serbia.usembassy.gov/sr/tip-2006-srbija2.html>, Kancelarija za nadzor i borbu protiv trgovine ljudima

Danas u Češkoj ima preko 860 bordela, od kojih je preko 200 u Pragu. Češka je postala jedna od vodećih zemalja destinacije za evropske seks turiste¹⁰ i Prag se smatra prestonica Evrope za "sex parti", uz omiljeno pivo. Najbrojniji klijenti su stranci, preko 65%, najčešće iz Velike Britanije i Nemačke. Prema procenama Češke policije u zemlji postoji oko 15 000 žena i dece koje su uključene u seksualnu industriju. Britanska studija je pokazala da je 4% od anketiranih muškaraca izjavilo da su plaćali za seks u prethodnih pet godina. Druga britanska studija je pokazala da je 10% anketiranih muškaraca platila za seks najmanje jednom u svom životu, od čega su 27% ispitanika bili redovni klijenti prostitutki. Preko polovine ovih ljudi izjavilo je da za seks plaća u inostranstvu, a manje od 2% je platilo za seks u zemlji. Ukupna populacija žena koja se bavi prostitucijom u Evropi je od 700.000 do milion žena i devojčica koje se bave prostitucijom¹¹. Većina žena i dece se regrutuje sa prostora Balkana i bivšeg Sovjetskog Saveza.

Najčešći način vrbovanja se sastoji u obećanju zaposlenja, učešće za izbor lepotice, studije u inostranstvu i sl. Žrtve se, najčešće regrutuju preko poznanika, rođaka, prijatelja i dr. Prema jednoj ukrajinskoj studiji, skoro 20% žena su postale žrtve na osnovu obećanog posla (maserke, plesačice, bebi siterke i sl.). Kada žrtva prihvati poziv, organizatori često koriste nasilje pomoću koga zastrašuju i kontrolišu žrtvu. Najčešće, pre nego što se ponude klijentima, žene bivaju silovane od samih trgovaca čime se pokreće mehanizam zlostavljanja i poniženja a sve radi psihičkog sloma.

Posledice trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije su višestruke i ispoljavaju se na: psihičkom, fizičkom, socijalnom, etičkom i svakom drugom nivou svojstveno ljudskom biću. U studiji o ženama žrtvama trgovine ljudima u Evropskoj uniji, uticaji na zdravlje uključuju žestoko nasilje koje za posledicu ima slomljene kosti, gubitak svesti i grupna silovanja. Komplikacije prilikom abortusa, gastrointestinalni problemi, nezdrav gubitak težine, vaške, suicidalna depresija, alkoholizam i narkomanija takođe su prisutni. Jedna druga studija o ženama žrtvama trgovine ljudima u Evropskoj uniji navodi da je 95% žrtava pretrpelo izraženo nasilje ili primorano na seksualni odnos, dok je 60% prijavilo umor, neurološke simptome, gastrointestinalne probleme, bolove u leđima, vaginalni sekret i ginekološke infekcije. Studije iz Indije ustanovile su da je zastupljenost HIV-a mnogo veća kod prostituisanih devojaka nego kod prostituisanih žena (12,5% naspram 5,4%). Neke žrtve dožive trajna oštećenja reproduktivnih organa, a znatan broj žena umiru kao žrtve trgovine ljudima. Kada se žrtve trgovine ljudima odvede u govorno

¹⁰ Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova

¹¹ Trafficking in Persons to Europe for seksual exploitation, UNODC, 2010. str. 7.

područje čiji jezik žrtva ne govori ili ne razume, time se nanosi psihološka trauma izazvana izolacijom i dominacijom trgovaca ljudima. U osnovi, trgovina ljudima predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava na život, slobodu i nezavisnost. Trgovina decom jeste kršenje bitnog prava deteta na odrastanje u zaštićenoj sredini i prava na slobodu od svih oblika zlostavljanja i iskorištavanja. Osim kršenja ljudskih prava koje žrtve doživljavaju tokom seksualne eksploatacije, situacija se za njih u tom smislu vrlo malo menja i kada uspeju da izađu iz lanca trgovine ljudima – iako je sam proces oporavka i reintegracije naporan, dug i neizvestan, žrtve su primorane da se bore i sa predrasudama i nerazumevanjem okoline i institucija i često su izložene sekundarnoj viktimizaciji od strane onih čija je dužnost da im pruže pomoć i zaštitu. Iako se čini da se radi o novom problemu koji se pojavio nedavno, činjenica je da je trgovina ljudima fenomen koji je u različitim oblicima prisutan i tolerisan kroz čitavu ljudsku istoriju¹².

Za bolje razumevanje obima i međuodnosa zdravstvenih problema povezanih sa seks trafikom, zdravstveni problemi se mogu svrstati u šest kategorija, i to:

1. Infektivne bolesti: HIV, seksualno prenosive bolesti i tuberkuloza
2. Neinfektivne bolesti: neishranjenost, bolesti zuba i bolesti kože
3. Problemi reproduktivne prirode: prinudni abortusi, visokorizične trudnoće i porođaji
4. Zloupotreba alkohola, inhalanata, intravenoznih narkotika
5. Problemi mentalnog zdravlja: depresija; posttraumatski stres, samoubistvo
6. Nasilje: fizičko i seksualno nasilje; ubistvo

Prikupljanje podataka prema ovim kategorijama zdravlja omogućiće nevladinim organizacijama i vladinim organima razvoj intervencija na osnovu prikupljenih dokaza u cilju prevencije i nege žrtava kao i usmeravanje sredstava prema utvrđenim potrebama žrtava. Šire gledano, podaci će omogućiti razvoj smernica za lečenje kao i preporuke u smislu zdravlja stanovništva i seks trafikinga. Ovakav pristup zahteva vođstvo javnih zdravstvenih radnika i primenu tradicionalnih metodologija i strategija za zdravlje stanovništva¹³.

¹² Međunarodni sporazum za uspešnu zaštitu od kriminalne trgovine poznate pod nazivom trgovina belim robljem iz 1904, Međunarodna konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom iz 1921, Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine punoletnim ženama iz 1933.

¹³ Prema Izveštaju Kancelarije za nadzor i borbu protiv trgovine ljudima u SAD-u

ZAKLJUČAK

Neprepoznavanje problema trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije žena i dece predstavlja ozbiljan problem, kako na globalnom planu, tako i u Srbiji. Statistički podaci ukazuju na ozbiljnost problema koji u suštini predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava. Trgovina ženama je ustvari, trgovina robljem i ta pojava nije novijeg datuma. Njeni začeci datiraju još iz antičkog doba, a oblici ispoljavanja prate društveni razvoj. Današnja globalizacija, ratovi, migracija, slabljenje porodičnih veza, siromaštvo, poremećaj vrednosnog sistema i moralna posnuća su dominantni faktori trgovinom žena radi prostitucije. Poslednjih decenija u centralnoj i istočnoj Evropi ovaj vid kriminaliteta je sve izraženiji ali sve profitabilniji, gde je tamna brojka kriminaliteta veoma visoka. Posebno zabrinjava sve veći broj dece kojim se trguje radi seksualne eksploatacije. UNICEF procenjuje da se godišnje u svetu proda više od milion dece radi prostitucije ili uključivanja u kriminalne operacije. Tako se u Indiji prostitucijom bavi više od 500 000 devojčica, na Tajlandu između 80 000 i 100 000 devojčica i dečaka, u Severnoj Americi oko 300 000 dece, u Parizu oko 10 000 dece i tako redom. Poseban oblik trgovine decom radi prostitucije odvija se preko turističkih organizacija, gde bogati muškarci iz Zapadnih zemalja hrle na "seksualne seanse" sa decom u nerazvijemni zemljama. U praksi se razlikuju tri kategorije klijenata: (1) *pedofili*- koji traže decu, polno nezrele dečake i devojčice; (2) *homoseksualci* - koji isključivo biraju dečake starosti od 13-17 godina i (3) *Heteroseksualci*- koji biraju mlade žene, adolescente uzrasta od 12 do 15 godina. Ozbiljnost pojave zahteva efikasnu društvenu reakciju koja mora da se odvija u preduzimanju kako represivnih tako i preventivnih mera, kroz edukaciji i podizanje svesti o štetnosti i posledicama koje nastaju trgovinom ljudi.

REFERENCE

- (1) Nikolić-Ristanović, V., Čopić, S., Milivojević, S., Simeunović-Patić, B., Mihić, B. (2004) *Trgovina ljudima u Srbiji*. Beograd: OEBS i Viktimološko društvo Srbije.
- (2) Nikolić- Ristanović, V. (2005) *Trgovina ljudima u Srbiji: između moralne panike i društvene strategije*, *Temida*, 4, Beograd
- (3) Metak, Š. & Varger, A. (2012), *Trgovanje ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja – utječe li legalizacija prostitucije na smanjenje trgovanja ljudima*, *Pravnik*, 46/ 1, Zagreb,
- (4) Simeunović-Patić, B. (2008) *Prepoznavanje viktimizacije trgovinom ljudi*, *Temida*,

- (5) Stevanović, Z. (2013) Socijalna patologija, Univerzitet u Novom Pazaru, Beograd,
- (6) <http://serbian.serbia.usembassy.gov/sr/tip-2006-srbija2.html>,
- (7) http://www.aifs.gov.au/acssa/pubs/briefing/bpdf/acssa_brief5_causes.pdf

HUMAN TRAFFICKING FOR SEXUAL EXPLOITATION

Human trafficking for sexual exploitation is a worldwide problem that is present in all communities. It is particularly pronounced in countries that are in the political and economic transition, undeveloped and developing countries and developing countries, countries in war and post-conflict regions. The victims were mainly people from the margins, from vulnerable social groups and poor communities, which makes them suitable for manipulation and consequently to exploit. A victim of human trafficking can become anyone regardless of gender, race, age and education mostly due to forced labour, begging and organ trafficking. The issues of human trafficking is a multidisciplinary and it must involve everyone- from police, medical and social workers to the ordinary citizens who may also have a large stake in combating the phenomenon of slavery of the 21st century. The problem of human trafficking for prostitution particularly affects women and children as a result of new social and political reality caused by the restrictive immigration policies of Western European countries and the militarization of certain regions.

KEYWORDS: human trafficking / prostitution / organized crime / prevention / social reaction / human rights

KRIVIČNOPRAVNI I KRIMINOLOŠKI ASPEKTI NASILJA I NASILNIČKOG PONAŠANJA*

Jasmina Igrački*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

U radu je dat krivičnopravni i kriminološki pristup nasilju i nasilničkom ponašanju. Nasilje karakteriše, po pravilu, primena sile i ona je najčešće sredstvo za ostvarenje nekog cilja. Nasilje u krivičnompravnim značenju podrazumeva ona inkriminisana ljudska ponašanja kojima se upotrebom sile ili ozbiljne pretrnje povređuje ili ugrožava pravno zaštićeno dobro. Proučavanje nasilničkog ponašanja, kao jednog od najintranjantnijih fenomena savremene civilizacije, ima poseban značaj u shvatanju, tumačenju i razumevanju ljudskog ponašanja i socijalne sredine.

Studije o nasilju, njegovim uzrocima i strategiji prevencije, u organizaciji Svetske zdravstvene orgnizacije, pokazuju da su uzroci u ličnosti izvršioca, socijalnoj sredini, porodničnim odnosima, vrednosnom sistemu i kulturi određenih društvenih grupa. Ozbiljnost fenomena nasilničkog ponašanja pojedinaca ili grupa, pokazuje i činjenica da je nasilje je jedan od vodećih uzroka smrti u svim delovima sveta.

KLJUČNE REČI: *krivičnopravni aspekt nasilja / nasilničko ponašanje / delikti nasilja / kriminološki aspekt / kazna / reakcija / prevencija*

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: jasminaigracki@yahoo.com

UVOD

Nasilništvo danas predstavlja ozbiljn pravni, sociološki, psihološki i medicinski problem modernog društva. Nasilje karakteriše, po pravilu, primena sile i ona je najčešće sredstvo za ostvarivanje nekog cilja, ali ona može biti i sama sebi cilj. Takođe, nije sporno da nasilje uvek znači jedan odnos između subjekta i objekta. Subjekt je uvek čovek, pojedinac, grupa ili čak i država preko nekih svojih organa, dok objekt može, takođe, biti čovek pojedinac ili grupa odnosno država u celini, ali i neka druga materijalna ili nematerijalna dobra. U tom smislu neki autori definišu nasilje kao odnos kroz koji se povređuje telo ili život ljudi ili se oštećuju stvari. Za druge, nasilje je napad na ličnost koji se sastoji u nanošenju udaraca, povreda i drugih činjenja koji proizilaze iz primene fizičke sile (Igrački, 2014: 352). Ako postavimo pitanje o uzrocima masovnog kršenja zakonskih normi, odgovor možemo poronaći u činjenici da nasilnički i agresivni akti obično znače kršenje određenih normi. Nijedna vrsta nije tako destruktivna kao što je ljudska, i to ne iz bioloških osobina koje potiču iz istorije, već zbog društvenih uslova koje donosi istorija. Ljudska agresija i nasilje je prisutno u svim fazama razvoja ljudske civilizacije. Danas se često ističe da su nasilje i nasilni delikti u ekspanziji i da je u stalnom porastu. Podaci pokazuju da je nasilje u savremenom društvu, ipak, u opadanju u odnosu na ranije istorijske periode¹. Takođe, istraživanja pokazuju da mlađe osobe češće vrše krivična dela sa elementima nasilja, ali i da je među mladima došlo do opadanja nasilničkog kriminala iako i dalje predstavlja ozbiljan društveni problem². I pored činjenice da poslednjih godina nasilnički kriminal opada, on i dalje predstavlja ozbiljan društveni izazov za koje savremena civilizacija mora da nađe odgovor i da takav oblik ljudskog ponašanja svede na prihvatljiv i podnošljiv nivo. Proučavanje delikata nasilja, kao jednog od najintragantnijih fenomena savremene civilizacije, ima poseban značaj u shvatanju, tumačenju i razumevanju ljudskog ponašanja i socijalne sredine.

¹ U Americi je nasilni kriminal opao, u poslednjih nekoliko godina, sa 758 izvršenih nasilnih krivičnih dela na 100 000 stanovnika u 1992. godini na 386 krivičnih dela u 2011. godini. (po Dejvidu H. Bejliju)

² Istraživanja nasilja među mladima u Americi pokazuju da je 1995. godine bilo 851 krivično delo sa elementima nasilja, a 2011 423 na 100 000 stanovnika.

KRIVIČNOPRAVNI I KRIMINOLOŠKI ASPEKTI NASILNIČKOG KRIMINALITETA

Vršenje krivičnih dela sa elementima nasilja kao i nasilničko ponašanje, u krivičnopravnom značenju, se smatraju ona inkriminisana ljudska ponašanja kojima se upotrebom sile ili ozbiljne pretnje povređuje ili ugrožavaju pravno zaštićena dobra (Lazarević, 2002:11-12). Dakle, delikt nasilja je protivpravna upotreba sile ili pretnje prema drugome, odnosno prema stvarima. Ovo ograničenje je nužno da bi se iz sfere inkriminacija izuzeli oni akti nasilja pri kojima se upotreba sile ili pretnje pojavljuju, pod određenim uslovima, kao dozvoljeni, pravno osnovani načini ponašanja. Pri tome treba imati u vidu da je nasilje uvek protivpravno ponašanje, osim u slučajevima kada je protivpravnost zakonom izričito isključena. Zato zakonodavac, sasvim opravdano u opis bića delikata nasilja ne unosi protivpravnost kao njihovo posebno obeležje, jer takva ponašanja u načelu nisu dozvoljena, ona su dakle uvek protivpravna. Od toga pravila se odstupa u dve situacije: (1) kada je određen propisom dozvoljeno da neka lica preduzimaju delatnosti koje sadržajno znače nasilje, a propisana su zakonom kao krivična dela; i (2) ako postoji neki opšti osnov isključenja protivpravnosti koji se ne primenjuje samo na delikte nasilja već i na ostala dela. U prvom slučaju, protivpravnost se unosi u opis bića krivičnog dela, dok se u drugom procenjuje postojanje uslova koje zakon predviđa kod odgovarajućih opštih osnova.

Krivičnopravni značaj nasilja izražava se kao nasilje koje je inkriminisano kao krivično delo i reč je o tzv. deliktima nasilja, a s druge strane, nasilje je od značaja za krivičnu odgovornost kada je neko izvršio krivično delo pod uticajem sile ili pretnje. Broj krivičnih dela kod kojih je nasilje konstitutivni elemenat njihovog bića je veliki i za sve njih je zajedničko da obuhvataju primenu sile ili pretnje, ali se međusobno razlikuju po nekim drugim obeležjima - pravnom dobru koje je izloženo nasilju, cilju koji se želi postići, posledici koja iz toga proizlazi i dr. U literaturi se ističe i pitanje određene slabosti u određenju delikta nasilja, jer neki oblici nasilja koji su predviđeni kao krivična dela, ne predstavljaju uvek inkriminisano i kažnjivu delatnost. Čak i najteži oblici nasilja, kao što su ubistva, nisu uvek krivična dela. Otuda i potreba da se u pojam delikta nasilja uvede jedno ograničenje-upotreba sile ili pretnje u cilju povrede ili ugrožavanja pravno zaštićenog dobra treba da se vrši protivpravno. Ovo ograničenje je nužno da bi se iz sfere inkriminacija izuzeli oni akti nasilja pri kojima se upotreba sile ili pretnje pojavljuju, pod određenim uslovima, kao dozvoljeni, pravno

osnovani načini ponašanja. Pri tome treba imati u vidu da je nasilje uvek protivpravno ponašanje, osim u slučajevima kada je protivpravnost zakonom izričito isključena (Lazarević, 2002:13). Posebni osnovi isključenja protivpravnosti kod pojedinih delikata nasilja moraju biti propisani isključivo zakonom, uz određivanje lica koja su ovlašćena da upotrebljavaju silu, pod kojim uslovima i na koji način.

Kriminolozi pri samoj pomeni nasilja najčešće pod tim pojmom podrazumevaju nasilnički kriminalitet kao specifičan vid društveno opasnih dela. Pod nasilničkim kriminalitetom se podrazumeva ona krivična dela kod kojih se, radi postizanja određene cilja koristi uz napad na žrtvu ili uz pretnju žrtvi. Ovaj vid kriminalne aktivnosti se u kriminologiji smatra jednim od osnovnih tipova kriminala koji zaokuplja posebnu pažnju. Nasilnički kriminalitet, odnosno nasilničko ponašanje, karakteriše izazivanje straha u javnosti jer se tradicionalno smatra da takva dela i ponašanja izazivaju osećaj nesigurnosti kod građana. Taj strah i nesigurnost se pojačavaju pojavom drastičnih slučajeva nasilja koji se u javnosti plasiraju i preko sredstava informisanja. Javnost je često zaprepašćena pojedinim slučajevima nasilničkog ponašanja, izivljavanjem, zlostavljanjem, silovanjem i ubistvom žrtve³. U nasilnička krivična dela svrstavaju se ubistvo, nanošenje teških telesnih povreda, silovanje, razbojništvo, kidnapovanje i sl. Noviji oblici nasilničkog kriminaliteta su specifični oblici nasilja u porodici, vršnjačko nasilje, nasilje na sportskim priredbama i javnim skupovima i druga krivična dela sa elementima nasilja. U savremenom svetu postoji jedinstveno mišljenje da život i telesni integritet čoveka predstavljaju društvenu vrednost za čije očuvanje ne postoji samo pojedinačni, individualni, već opšti zajednički interes društva.

Krivično delo ubistva se smatra jednim od najtežih krvnih delikata i najteži oblik kriminalne delatnosti, a samim tim zaslužuje pažnju radi suzbijanja protivpravnih delatnosti više od bilo kojeg drugog kriminaliteta. Prema broju ubistava Srbija spada u relativno bezbedne zemlje, sa stopom ubistva od 1,2.⁴ Podaci o ubistvu u Srbiji, u periodu 2005- 2007, pokazuju da se broj prijavljenih i procesuiranih ubistava smanjio sa 300 na 255⁵.

Razbojništvo je, pored razbojničke krađe, pravno složeno krivično delo koje se prema svojoj pravnoj prirodi određuje istovremeno i kao imovinsko, ali i

³ Slučajevi silovanja, zlostavljanja i ubistva maloletnica u Bajmoku i Beogradu.

⁴ Srbija ima nižu stopu ubistva od Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, višu stopu od Nemačke, Austrije i Slovenije.

⁵ Prema statistici Republičkog javnog tužilaštva.

kao nasilničko krivično delo (Đurđić, Jovašević, 2006: 122-124). Radi se, zapravo, o krivičnom delu koje ima dvojako određenu pravnu prirodu koja ga i svrstava u dve vrste klasičnog, opšteg ili konvencionalnog kriminaliteta (ili u prava, prirodna ili atavistička krivična dela prema tipologijima pozitivne škole krivičnog prava). Prema vrsti objekta zaštite – a to je imovina, imovinska prava i interesi drugog lica, krivično delo razbojništva se može sistematizovati u imovinska krivična dela (ili imovinski kriminalitet), kao što to inače čine i savremeni zakonodavci predviđajući ovo krivično delo u grupi krivičnih dela protiv imovine. Prema načinu i sredstvu preduzimanja radnje izvršenja, krivično delo razbojništva može se sistematizovati u nasilnička krivična dela, koja su upravljena na život i telesni integritet, odnosno slobodu raspolaganja drugog lica. Prilikom pojmovnog određenja krivičnog dela razbojništva, ovo je pravo složeno krivično delo i sastoji iz dva dela : a) prinude i b) krađe, gde prinuda prethodi krađi i predstavlja sredstvo i način njenog vršenja. Prinuda se primenjuje u cilju da bi se savladao otpor vlasnika ili držaoca stvari i tako oduzela tuđa pokretna stvar u nameri da učinilac za sebe ili drugog pribavi protivpravnu imovinsku korist. Radnja ovog krivičnog dela je započeta primenom sile, pa je nebitno da li je izostala druga faza izvršenja dela – oduzimanje stvari. Takođe za postojanje ovog krivičnog dela nije neophodno da sila koju je učinilac upotrebio radi oduzimanja tuđe pokretne stvari bude takvog intenziteta da bi se njome mogao savladati otpor oštećenog. Dovoljno je, naime, da je upotrebom sile stvorena upravo takva situacija u kojoj je došlo do oduzimanja tuđe pokretne stvari. Ono što kvalifikuje radnju izvršenja jeste karakter sredstva i načina njenog izvršenja - a to je primena sile ili kvalifikovane pretnje. Za postojanje razbojništva nije neophodno da sila koju izvršilac dela upotrebljava radi oduzimanja tuđe pokretne stvari bude takvog inteziteta da bi se njome mogao savladati otpor oštećenog. Razbojništvo i razbojnička krađa, i pored smanjenja broja izvršilaca u poslednjoj deceniji, konstantno su na približnom istom procentu u ukupnom broju izvršilaca krivičnih dela. Statistički podaci pokazuju rast ovih krivičnih dela u 2006. godini, i smanjenje u 2007. godini. Tako je u 2010 broj osuđenih lica za razbojnišvo i razbojničku kaznu iznosio 673. lica.

Krivično delo silovanje inkriminisano je odredbom čl.178. Krivičnog zakonika i pripada grupi krivičnih dela protiv polne slobode. Njegov primarni zaštitni objekt jeste polna sloboda ali istovremeno i dostajnstvo ličnosti žrtve. Pored silovanja, u ovoj glavi nalaze se i sledeća krivična dela: obljava nad nemoćnim licem, obljava sa detetom obljava zloupotrebom položaja nedozvoljene polne radnje podvođenje i omogućavanje vršenja bluda, posredovanje u vršenju prostitucije, prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju,

navođenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama i iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu. Po svojoj suštini, silovanje predstavlja prinudnu obljubu, odnosno, vršenje obljube uz upotrebu prinude, pri čemu je u pitanju prinuda koja predstavlja: upotrebu sile ili ozbiljne kvalifikovane pretnje – pretnje kojom se stavlja u izgled zlo koje se odnosi na lišenje života ili povredu tela tog ili njemu bliskog lica. Izvršilac ovog krivičnog dela može biti svako lice, muško ili žensko. Radnja izvršenja je dakle dvoaktna: vršenje prinude i vršenje obljube ili sa njom izjednačenog čina. Krivični zakonik iz 2005.godine prvi put uvodi termin "čina izjednačenog sa obljubom" i pritom ga ne definiše, ali kako je u ovom zakoniku izostavljen termin "protivprirodnog bluda" može se pretpostaviti da on predstavlja takav čin. Izvršilac ovog krivičnog dela, seksualni prestupnik koji se često u laičkoj javnosti označava kao "seksualni manijak", "seksualni psihopata" najčešće nije duševno obolela osoba, generalno radi se o uračunljivom učiniocu krivičnog dela kome se sudi u opštem krivičnom postupku. Sve osobine koje se kod njega, psihijatrijskim veštačenjem utvrde, ne čine dijagnozu koja bi bila relevantna u pogledu uračunljivosti, čak ni kada je u pitanju pedofilija, nekrofilija, zoofilija, urinofilija i dr. Smatra se naime da izvršiocima ovih krivičnih dela imaju pojačan seksualni nagon, što su kriminološka istraživanja pokazala ne samo netačnim već i suprotnim, ili da su "seksualni delinkventi" skoro obavezno povratnici – predrasuda koju naročito neguje policija koja skoro po default-u, dok traži nepoznatog izvršioca, najpre obavlja informativne razgovore sa već poznatim, ranijim izvršiocima ovih krivičnih dela (nije to međutim specifikum otkrivanja samo ove vrste krivičnih dela) uprkos statističkim podacima koji ukazuju upravo suprotno – da je povratništvo kod ove vrste dela u odnosu na druga, zapravo najmanje. Statistički podaci policije, kao najčešćeg izvršioca ovog krivičnog dela prikazuju, muškarca, starosti do 30 godina, stanovnika urbane sredine, dok profil, koji nam u najvećem broju prikazuju veštaci sudske medicine, forenzičari i psihijatri izgleda ovako: neupadljiv, tih, zatvoren, doživeo prerane ejakulacije, delimičnu ili potpunu impotenciju, a svakako u brojnim situacijama doživeo podsmeh zbog svoje seksualnosti, nerado govori o seksualnim iskustvima. Ima naravno i potpuno drugačijih veštačenja koja ukazuju na agresivnog izvršioca, sklonog upotrebi alkohola, dominantnog mužjaka, latentnog homoseksualca.

Nasilničko ponašanje je kao krivično delo definisano članom 344. Krivičnog zakonika Republike Srbije. Ovaj član ima dva stava, gde je u prvom stavu propisan osnovni oblik krivičnog dela, koji glasi: "Ko grubim vređanjem ili zlostavljanjem drugog, vršenjem nasilja prema drugom, izazivanjem tuče ili

drskim ili bezobzirnim ponašanjem značajnije ugrožava spokojstvo građana ili teže remeti javni red i mir, kazniće se zatvorno do tri godine". U drugom stavu propisan je teži oblik krivičnog dela, na način što navodi: "Ako je delo iz stava 1. ovog člana izvršeno u grupi ili je pri izvršenju dela nekom licu nanesena laka telesna povreda ili je došlo do teškog poniženja građana, učinilac će se kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina".⁶ Krivično delo nasilničko ponašanje karakteriše ponašanje učinioca pri njegovom izvršenju i ukazuje na specifičan, poseban odnos učinioca prema svom delu, prema svom ponašanju, ali i prema oštećenom (žrtvi). Takvo ponašanje ima i svoju subjektivnu stranu. To se ogleda u motivima i subjektivnom odnosu učinioca prema žrtvi koja se lišava života bez ikakvog povoda ili zbog beznačajnog povoda. Pojam nasilničkog ponašanja treba tumačiti u skladu sa obeležjima krivičnog dela određenog u članu 344. KZ RS. U teoriji krivičnog prava može se naći i shvatanje da definiciju nasilničkog ponašanja treba uzeti u obzir samo orijentaciono, jer se ovaj pojam, ne poklapa u celini sa pojmom ovog ponašanja datog kod određivanja krivičnog dela teškog ubistva. Krivično delo nasilničkog ponašanja predviđeno je u članu, u grupi krivičnih dela protiv javnog reda i mira i ispoljava se u značajnijem ugrožavanju spokojstva građana ili težem remećenju javnog reda grubim vređanjem ili zlostavljanjem drugoga, vršenjem nasilja prema drugome, izazivanjem tuče ili drskim ili bezobzirnim ponašanjem. Kao radnje izvršenja, zakon je predvideo više alternativnih delatnosti. To su: a) grubo vređanje drugoga, b) grubo zlostavljanje drugoga, v) vršenje nasilja prema drugome, g) izazivanje tuče i d) drsko ili bezobzirno ponašanje. Grubo vređanje obuhvata samo najteže oblike napada na čast i ugled drugog lica, kao i svaku drugu tešku povredu njegovih osećanja (stida, pijeteta, religioznog, verskog ili nacionalnog osećanja) koja više-manje kod svakog može da izazove opravdan revolt u toj sredini. Ovo grubo vređanje bi postojalo kada se nečija čast i ugled teško i bezrazložno povređuju, a što se procenjuje u svakom konkretnom slučaju, imajući u vidu način vređanja, mesto i vreme izvršenja dela, okolnosti pod kojima se vređanje vrši, sadržinu uvrede, prisutnost lica, posebno dece ili članova porodice oštećenog i sl. Kod utvrđivanja kvaliteta i kvantiteta verbalnog napada na drugo lice treba posebnu pažnju posvetiti pravilnom podvođenju činjeničnog stanja ovog krivičnog dela za razliku od krivičnog dela uvrede. Radnja grubog vređanja kod krivičnog dela mora biti takva da kod ljudi, u određenoj sredini, izaziva opravdan revolt, gnušanje, prekor, prezir, podsmeš ili neku drugu reakciju sredine koja predstavlja grubo

⁶ Krivični zakonik Republike Srbije (Sl. glasnik br. 85/05, 88/05, 107/05, 72/2009, 111/09, 12/2012 i 104/2013.)

devalviranje i ponižavanje čoveka. Pored toga, svaki drugi napad na osećanja čoveka, koji je podoban da izazove ovakav revolt okoline, čini radnju grubog vređanja. Grubo zlostavljanje drugoga znači primenu takvog postupka koji izaziva fizičke ili psihičke bolove ili drugu veću telesnu nelagodnost (izlaganje hladnoći ili toploti, polivanje vodom ili drugim tečnostima, najčešće prljavim, povlačenje za kosu, nos, uši, zavrtanje ruke, obaranje na zemlju i sl.). Ono u svakom slučaju mora da prelazi okvire fizičkog maltretiranja, a koje ne znači nanošenje telesne povrede. Vršenje nasilja prema drugome je upotreba fizičke ili psihičke sile prema licu kome se povređuje telesni integritet ili mu se oduzima sloboda kretanja ili sloboda odlučivanja. U svakom slučaju, kao rezultat preduzetog nasilja ne sme da nastupi telesna povreda u bilo kom obliku ili vidu. U smislu ovog oblika radnje izvršenja smatra se i upotreba nasilja, ne samo prema licima već i prema stvarima u cilju njihovog uništenja, oštećenja ili činjenja neupotrebljivim, posebno kada su ove delatnosti uperene protiv lica kome ove stvari i pripadaju ili u odnosu na njih ima određen odnos. Izazivanje tuče je stvaranje opasne situacije u kojoj može da dođe do fizičkog obračuna dva ili više lica. Za postojanje ove radnje nije potrebno da je tuča u konkretnom slučaju i nastupila. Pri tome, učinilac ove radnje može i lično da učestvuje u tuči ili da podstrekava ili pomaže drugima na učešće u tuči. Ovde se zapravo radi o provokaciji fizičkog obračuna, a ne o običnom pozivanju na tuču. Poslednji oblik radnje izvršenja krivičnog dela nasilničkog ponašanja jeste drsko i bezobzirno ponašanje. Ovde se radi o različitim oblicima ponašanja koja u znatnijoj meri odstupaju od opšte usvojenih normi pristojnog ponašanja, kao i drugi oblici nasilničkih ponašanja prema stvarima. Međutim, svi ovi oblici ponašanja moraju biti određenog intenziteta grubosti, surovosti, bezosećajnosti, bezobzirnosti, bahatosti, osionosti. Tako, u ovaj pojam ne ulaze razni nestašluci, nepromišljenosti, neumesne šale i sitniji izgredi koji, istina, mogu da izazovu negodovanje i osudu građana, ali još uvek ne ugrožavaju njihovo spokojstvo. Ovde se smatraju postupci i ponašanja kojima učinilac javno manifestuje da ne uvažava konkretne prilike i običaje u određeno vreme na određenom mestu i prema određenoj okolini (Igrački, 2013: 207).

Za postojanje nasilničkog ponašanja kao krivičnog dela (za razliku od prekršaja protiv javnog reda i mira) potrebno je da je usled preduzete radnje izvršenja, u nekom od navedenih oblika, došlo do nastupanja posledice u vidu značajnijeg ugrožavanja spokojstva građana (u većem obimu ili u dužem trajanju) ili u vidu težeg remećenja javnog reda. Spokojstvo građana je ugroženo kada je došlo do promene u osećajnoj sferi pasivnog subjekta prema kome je neka od delatnosti u sklopu ponašanja preduzeta, ali i kod

drugih prisutnih lica. Te promene u osećajnoj sferi se mogu manifestovati u smislu osećanja straha, duševnog nemira, ugroženosti lične ili imovinske sigurnosti, kada više nemaju predašnjeg mira koji im je neophodan za uredan i normalan život. Zakon pri tome govori samo o značajnijem ugrožavanju spokojstva, što znači da nije potrebno da je došlo i do njegovog narušavanja. Nasilničko ponašanje učinioca biće podobno da ugrozi spokojstvo građana samo onda ako ne proizilazi iz motiva zasnovanih na ličnim odnosima između učesnika događaja. To znači da izbor pasivnog subjekta mora biti rezultat slučaja, što znači da se bilo koje lice moglo naći u ulozi pasivnog subjekta koje bi se u određeno vreme našlo na određenom mestu sa učiniocem dela. Drugi oblik posledice ovog dela se javlja u vidu težeg remećenja javnog reda. Ako javni red shvatimo kao stanje poštovanja određenog poretka koji se ogleda u ukupnosti normi ljudskog ponašanja za nesmetano odvijanje života i rada na javnim mestima onda do remećenja javnog reda može doći na dva načina. Prvo, kada se radi o nasilničkim ponašanjima nekog lica koja su usmerena na sprečavanje održavanja javnog reda i mira. Tu spadaju ispadi i izgredi protiv organa policije u prvom redu i grubo suprotstavljanje njihovoj službenoj radnji. I drugo, to su vandalska ponašanja upravljena na oštećenja stvari namenjenih za opštu ili zajedničku uglavnom javnu upotrebu. No, u teoriji krivičnog prava, a još više u sudskoj praksi, opravdano se postavlja pitanje da li sva ova obeležja krivičnog dela nasilničkog ponašanja treba da budu ispunjena da bi se ponašanje učinioca moglo u konkretnom slučaju kvalifikovati po odredbi čl. 114. tač. 2. KZ RS. U davanju odgovora na ovo pitanje iskristalisala su se dva shvatanja. Prema prvom shvatanju, postojanje nasilničkog ponašanja kao preduslova za nanošenje smrtno posledice nekom licu na javnom mestu, a posebno u vezi ili povodom sportskog takmičenja, treba utvrđivati i kod kvalifikovanja krivičnog dela kao teškog ubistva, jer se ovde radi o određivanju posebnog, težeg oblika ubistva koje ima kriminalno političko opravdanje samo u slučaju ako se i ovde radi o učiniocu koji ima sklonost, naviku, spremnost za nasilničkim ponašanjem uvek i u svakoj prilici, a ne samo u tom izdvojenom konkretnom slučaju. Ovde se kao kvalifikatoma okolnost javlja upravo ispoljena društvena opasnost, sadržana u ličnosti učinioca dela, u njegovoj psihičkoj strukturi koja ga karakteriše asocijalnim, bezosećajnim, osionim, bahatim učiniocem, kome ljudski život ne predstavlja nikakvu vrednost. Radi se naime o takvim situacijama gde upravo dolazi do izražaja siledžijski, nasilnički, huliganski karakter ličnosti učinioca. Njega karakterišu: obest, hir, odsustvo svakog racionalnog motiva, bezrazložnost, bezobzirnost u postupanju, omalovažavajući odnos prema osnovnim ljudskim vrednostima, posebno prema životu drugog. To znači da je

nasilničko ponašanje ovakvom učiniocu postalo stil života, konstantna crta njegove psihološke ličnosti. Prema drugom shvatanju, za kvalifikovanje krivičnog dela teškog ubistva nije potrebno utvrđivati sklonost učinioca za nasilničkim ponašanjem. Ovo shvatanje se zasniva na tumačenju zakonske odredbe koja nema upućujući karakter u odnosu na odredbu kojom se određuje krivično deo nasilničkog ponašanja. Slično stanovište može se naći i u sudskoj praksi, gde se ističe da za postojanje ovog krivičnog dela ubistva nije neophodno da je učinilac svojim ranijim ponašanjem pokazao sklonost za nasilničkim ponašanjem, već je dovoljno da je nasilničko ponašanje ispoljio prilikom izvršenja ovog krivičnog dela (Jovašević, 2009: 43-52).

Kao posledica nasilja, godišnje u svetu umre 1,6 miliona ljudi. Nasilje je jedan od vodećih uzroka smrti u svim delovima sveta. Studije o nasilju, njegovim uzrocima i strategiji prevencije, u organizaciji Svetske zdravstvene organizacije, pokazuju da su uzroci u ličnosti izvršioca, socijalnoj sredini, porodičnim odnosima, vrednosnom sistemu i kulturi određenih društvenih grupa. Statistički podaci pokazuju da je u 2012. godini, u Beogradu, izrečeno 2,7% prvostepenih presuda za krivično delo nasilničkog ponašanja, 1% presuda za krivično delo nasilja na sportskim priredbama ili javnim skupovima i 5,9% presuda za krivično delo nasilja u porodici.⁷ Kada se radi o krivičnim delima nasilja u porodici stanje je još alarmantnije. Iz godine u godinu povećava se broj izvršenih krivičnih dela sa smrtnim posledicama. Tokom 2013. godine u Srbiji je u porodičnom nasilju ubijeno 76 osoba, od čega 45 žena, a bilo je i pet slučajeva čedomorstva⁸. U odnosu na 2011. godinu broj prijavljenih za porodično nasilje povećan je za 49%⁹, što ukazuje na slab efekat kaznenih i drugih mera prema učiniocima krivičnog dela nasilja u porodici. Na osnovu izloženog, može se zaključiti da se na prevenciji nasilničkog kriminaliteta preduzimaju mere i aktivnosti ali ima još mnogo toga što treba uraditi.

REZIME

Složenost načina na koji se nasilje povezuje sa društvenim odnosima ukazuje koliko je teško normativistički intervenirati u oblasti nasilja i nasilničkog ponašanja. Nasilje je višedimenzionalni fenomen koga možemo i moramo posmatrati interdisciplinarno kako bi ga razumeli i sprečili. Ako postavimo pitanje o uzrocima masovnog kršenja zakonskih normi, odgovor

⁷ Prema statističkom izveštaju Republičkog javnog tužilaštva za 2012. godinu.

⁸ Po podacima Saveetovališta protiv nasilja u porodici u Beogradu.

⁹ Prema podacima Republičkoj javnog tužilaštva Srbije

možemo poronaći u činjenici da nasilnički i agresivni akti obično znače kršenje određenih normi. Nijedna vrsta nije tako destruktivna kao što je ljudska. Ljudska agresija i nasilje je prisutno u svim fazama razvoja ljudske civilizacije i stalno je prisutna društvena aktivnost na smanjenju ljudske agresije i nasilja, kako prema drugom tako i prema sebi.

Moderna civilizacija se sve više suočava sa oblicima nasilja koji se pojavljuju nepredvidivo i nekontrolisano. Da li su postojeće državne institucije, kao što su policija, tužilaštvo, sudovi, zatvorske institucije i pravni sistem u stanju da se efikasno suprotstave nasilnom kriminalu? Preduslov za efikasno suprotstavljanje nasilnom kriminalu je izgradnja kohezivnog teorijskog okvira za razumevanje nasilja na svim nivoima i iznalaženje strategije za eliminaciju uzroka koji dovode do nasilničkog ponašanja ljudi. Sve dok postoji ambivalentni stav prema nasilju i nasilničkom ponašanju u društvu, religiji, vrednosnom sistemu, kulturi i dr. nije moguće postići značajnije rezultate u prevenciji nasilničkog ponašanja, odnosno nasilničkog kriminaliteta.

REFERENCE

- (1) Ignjatović, Đ. (2002) Kriminološki aspekt delikata nasilja, u publikaciji "*Delikti nasilja – krivično-pravni i kriminološki aspekt*", Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (2) Igrački, J. (2013) Nasilničko ponašanje: krivičnopravni i kriminološki aspekt, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, Br. 2, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (3) Igrački, J. (2014) Delikti nasilja i društvena reakcija, *Prestup i kazna: de lege lata et de lege ferenda*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (4) Jovašević, D. (2009) Posledice bezobzirnosti nasilničkog ponašanja, *Socijalna misao*, vol. 16, br. 1, Beograd.
- (5) Lazarević, Lj. (2002) Delikti nasilja-krivičnopravni aspekt, *Delikti nasilja-krivičnopravni i kriminološki aspekt*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (6) Đorđević, Đ. & Đorđević, M. (2010) *Krivično pravo sa osnovama privrednoprestupnog i prekršajnog prava, priručnik za polaganje pravosudnog ispita*, VI dopunjeno izdanje, Beograd: "Projuris"
- (7) Đorđević, Đ. (2008) *Prekršajno pravo*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija

ASPECTS OF VIOLENCE AND VIOLENT BEHAVIOUR RELATED TO CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

This paper deals with violence and violent behavior from the perspective of criminology and criminal law. According to a rule, violence is characterized by the use of force and it is commonly used as a tool to achieve a certain goal. In the sphere of criminal law, violence relates to those incriminated human behavior which are violating and jeopardizing legally protected goods by the use of force or serious threat. Studying violent behavior as one of the most intriguing phenomena of contemporary civilization is particularly significant for interpretation and understanding of human behavior and social environment.

Studies on violence, its causes and strategies of prevention organized by the World Health Organization show that the causes are in the personality of the offender, social environment, familial relationships, system of values and culture of certain social groups. The seriousness of violent behavior committed by individuals or groups is also proved by the fact that violence is one of the main causes of death in all parts of the world.

*KEYWORDS: violence in criminal law / violent behavior /
penal code / violence assaults / criminology aspect /
punishment / social reaction / prevention of violence*

PREDIKTORI ODREĐENIH OBLIKA AGRESIJE KOD SREDNJOŠKOLSKIH ADOLESCENATA

Leposava Jakšić*

Milica Grujić*

Udruženju psihologa *UM*, Beograd

Danka Popović*

AIR Serbia, Beograd

Dragica Mihajlović*

Uroš Velić*

Udruženju psihologa *UM*, Beograd

U ovom istraživanju, bavili smo se utvrđivanjem predikcije nekih oblika agresije na osnovu izraženosti neuroticizma, iracionalnih uverenja i načina provođenja slobodnog vremena kod srednjoškolskih adolescenata. Ispitivanjem je obuhvaćen uzorak od 275 ispitanika, učenika gimnazija i srednjih stručnih škola iz Beograda, starosti između 15 i 19 godina. Uzorak je prema kriterijumu odabira škola prigodan i neslučajan i činili su ga učenici sledećih srednjih škola: VII, XII i XIV beogradske gimnazije, Elektrotehničke škole "Rade Končar" i Trgovačke škole. Za potrebe ovog rada korišćene su Skala Neuroticizma, odnosno izolovana dimenzija Neuroticizma iz upitnika NEO – Pi R, Skala iracionalnih uverenja GABS – 37, Skala procene načina provođenja slobodnog vremena SV – 30 i Bas-Perijev Upitnik

* E – mail: leposavajaksic@gmail.com

* E – mail: milica_grujic87@hotmail.com

* E – mail: dankadada@gmail.com

* E – mail: mihajlovic_dragica@yahoo.com

* E – mail: velic.uros@hotmail.com

agresije. Dimenzije neuroticizma, oblici iracionalnih uverenja i načini provođenja slobodnog vremena zajedno objašnjavaju 40.6% varijanse Besa kao kriterijumske varijable, 24.4% varijanse Fizičke agresije, 46.5% varijanse Hostilnosti i 28.3% varijanse Verbalne agresije. Najznačajniji prediktori agresije su Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Apsolutistički zahtevi prema sebi, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi i Obezvređivanje. Dobijeni podaci govore o tome da Apsolutistički zahtevi prema sebi vode ka fizičkoj i verbalnoj agresiji. Anksioznost i Hostilnost kao dimenzija neuroticizma vodi ka besu i verbalnoj agresiji. Depresivnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi i Obezvređivanje vode ka hostilnosti. Provođenje slobodnog vremena u svrhu svog obrazovanja i kulturnog uzdizanja ne vodi ka agresiji. Vulnerabilnost kao dimenzija neuroticizma se takođe pojavila kao značajan prediktor besa, fizičke i verbalne agresije, ali u negativnom smislu. Adolescenti koji se nasilnički ponašaju nastoje da izgledaju superiorno, što je često maska kojom prikrivaju bol, osećaj neprilagođenosti, nepoverenje i strah. Moguće je da je agresija manifestovana kao verbalna, fizička, bes ili hostilnost način skretanja pažnje na sebe, poziv za pomoć.

KLJUČNE REČI: agresija / neuroticizam / iracionalna uverenja / slobodno vreme / srednjoškolski adolescenti

UVOD

Agresivno i antisocijalno ponašanje u savremenom društvu postaju sve veći problemi, stoga im različite društvene delatnosti i institucije poklanjaju sve veću pažnju. Kako taj oblik socijalnog ponašanja počinje da se pojavljuje, razvija i stabilizuje prilično rano u detinjstvu, veliki je deo istraživanja usmeren upravo na dečju agresivnost i njen razvoj. Agresivno ponašanje je vrlo složena pojava koja se uglavnom manifestuje kao bes i napadanje na osobu, neki objekat ili teritoriju. Uzroci agresivnog ponašanja vrlo su složeni, a kao najčešći faktori spominju se razna dešavanja u porodici, neuspesi u školi, mediji i šire društvene okolnosti. Kako je problem nasilja teško kontrolisati, pa tako i lečiti, važno je rano uočiti potencijalne uzroke određenih oblika agresije i sprečiti njihovo razvijanje, kako s vremenom ne bi došlo do stabilizacije agresivnosti i pojačavanja njenog intenziteta. Shodno tome u okviru ovog istraživanja pokušali smo da ustanovimo da li se i na koji način mogu prediktovati određeni oblici agresije na osnovu izraženosti

neuroticizma, iracionalnih uverenja i načina provođenja slobodnog vremena kod srednjoškolskih adolescenata.

Agresija

Agresija (lat. aggredi – napasti) je nasilno ponašanje, nasrtljivost, grubo napadanje, silovitost, drzak nasrtaj na druge osobe, odnosno sklonost izazivanju sukoba i napadima na drugoga. Proučavanje agresivnosti u psihologiji ima dugu tradiciju u kojoj su se postepeno diferencirala dva referentna okvira. U prvom se agresija posmatra kao fenomen, odnosno manifestacija određenog ponašanja, a u drugom kao dimenzija ličnosti koju poseduju svi ljudi, ali je manifestuju različitim intenzitetom tj. na različite načine (Mitrović i Smederevac, 2005). Jedna od prvih teorija koje su naglašavale socijalnu komponentu bila je hipoteza o agresiji kao reakciji na frustraciju Dolarda i Milera (prema Berkowitz, 1989). Prema ovoj teoriji agresija predstavlja reakciju organizma na prepreke u dolaženju do određenog cilja. Bandura (1999) ističe da pojava prepreke u dolaženju do cilja može izazvati samo stanje povišenog emocionalnog uzbuđenja, ali da će od niza drugih činilaca zavisiti reakcija osobe na dato uzbuđenje. Prema Petzu (1992) agresija je ono ponašanje koje se ogleda u neprijateljskoj akciji prema osobama ili predmetima. Dok Mijatović (2000) ističe da je agresija ponašanje učenika i odraslih osoba, koji se iskazuje kroz nasilni i neprijateljski odnos prema pojedincima, grupama ili predmetima. Olveus (1993 i 1998) navodi da agresivni postupak može biti izveden na tri načina: verbalno, telesnim dodirrom, kao i bez reči i telesnog dodira. Arnold Buss (1961) jedan je od autora koji je među prvima isticao klasifikovanja agresivnih postupaka. On je smatrao korisnim da se razlikuje nekoliko vrsta agresije, prema različitim kriterijumima. Povukao je razliku između instrumentalne i neprijateljske agresije, a razlikovao je i aktivnu i pasivnu, verbalnu i fizičku, direktnu i indirektnu agresiju. U okviru ovog istraživanja mi smo se pridržavali klasifikacije oblika agresije koja je operacionalno definisana primenom upitnika Bas – Perijevog upitnika agresije (Buss i Perry, 1992). Što znači da smo kao određene oblike agresije posmatrali fizičku, verbalnu agresiju, bes i hostilnost.

Neuroticizam

Costa i McCrae (1992a; 1992b; 1994) razvili su upitnik NEO – PI – R za procenu pet obuhvatnih crta ličnosti koje podrazumevaju skupine različitih kognitivnih, afektivnih i biheviornalnih dimenzija, a podeljeni su na aspekte (facets), odnosno uže crte koje ih reprezentuju. U okviru ovog

rada ispitivan je uticaj jedne od dimenzija navedenog modela ličnosti, reč je o *Neuroticizmu* kao prediktoru određenih oblika agresije kod srednjoškolskih adolescenata.

Neuroticizam se odnosi na sklonost ka doživljavanju negativnih emocija i uključuje indikatore anksioznosti, napetosti i lošeg raspoloženja (Smederevac i Mitrović, 2006, str. 167). Pojedinci koji ostvaruju visok skor kada je reč o ovoj dimenziji ličnosti su emocionalno reaktivni ljudi, koji često osećaju strah, anksioznost ili depresiju. Takođe odlikuje ih emocionalno reagovanje na povode koji druge ljude ostavljaju ravnodušnim ili ih neuznemiravaju previše. Te osobe su sklone da interpretiraju bezazlene događaje kao preteće a manje frustracije kao nepremostive teškoće. Karakteristična adaptacija pojedinca koji ostvaruje viši skor na skali neuroticizma jeste nisko samopoštovanje, perfekcionista uverenja, pesimističan stav, pojava neadekvatnog osećaja krivice (Smederevac i Mitrović, 2006, str. 179). Uži aspekti ovog domena su anksioznost, hostilnost, depresivnost, socijalna nelagodnost, impulsivnost i vulnerabilnost.

- *Anksioznost* se obično opisuje kao difuzan, neprijatan osećaj nelagodnosti, praćen simptomima autonomnog sistema (Borovčanin i sar. 2008). Ukratko, anksioznost se manifestuje kao strašljivost, zabrinutost i napetost. Anksioznost je uznemirujući osećaj koji nije vezan za konkretni događaj ili konkretnu osobu.

- *Hostilnost* je tendencija da se doživi osećaj gneva, frustriranost, iritiranost i ogorčenost. Buss i Durkee (1957) definišu hostilnost kroz manifestacije različitih napada, verbalnu agresiju, indirektno neprijateljstvo, razdražljivost, negativizam, ogorčenost i sumnjičavost.

- *Depresivnost* je osećanje tuge, krivice, bespomoćnosti i usamljenosti. Depresija je značajno smanjenje ili potpuno povlačenje emotivnih ulaganja osobe u socijalnu okolinu, a time i u sebe, u cilju odbrane od psihičkog bola nastalog zbog nedovoljnih socijalnih afektivnih veza (Hrnčić, 2008). Da bi došlo do ovakvog mehanizma odbrane, potrebno je da osoba nepovoljno stanje afektivnih odnosa shvata kao stabilno i globalno, i da nema na raspolaganju adaptivnije mehanizme da ovakvo stanje promeni ili da se na drugi efikasniji način odbrani od psihičkog bola.

- *Socijalna nelagodnost* prema osnovnoj karakteristici koja je definiše, socijalna anksioznost bi mogla biti nazvana i evaluaciona anksioznost (Beck i Emery, 1985), jer nastaje iz mogućnosti ili postojanja procenjivanja od strane drugih ljudi u stvarnim ili zamišljenim okolnostima (Schlenker i Leary, 1982). Prema Heimbergu (1989), socijalno – anksiozne osobe

doživljavaju značajan emotivni distres u većini socijalnih situacija. Naročito kada se upoznaju sa drugim ljudima, kada su kritikovane, kada su u centru nečije pažnje, kada ih posmatraju dok nešto rade i pri kontaktu sa autoritetima. Socijalno – anksiozni pojedinci se prepoznaju kao oni koji pridaju veliku važnost socijalnom utisku koji ostavljaju na okolinu, kao oni koji su povučeni u društvu, koji su često naglašeno sramežljivi, zatvoreni, stegnuti, loše prilagođeni i uznemireni.

- *Impulsivnost* - nemogućnost tj. nesposobnost racionalne kontrole vlastitih impulsa i nagona. Osim toga ovu osobinu emocionalne nestabilnosti karakteriše i nemogućnost uzdržavanja od iskušenja.

- *Vulnerabilnost* se manifestuje kao osetljivost na stres, slab kapacitet za prevazilaženje stresa, sklonost zavisnosti, beznadežnosti i panici u situacijama suočavanja sa iznenadnim i stresnim okolnostima.

Iracionalna uverenja

Sistem uverenja (beliefs) je najznačajniji element Ellisovog ABC modela emocionalnog ponašanja. U odnosu na predpostavljene osnovne ciljeve i vrednosti koje čovek ima, uverenja mogu biti samo – pomažuća (racionalna) i samoporažavajuća (iracionalna).

Osnovne postavke Elisovog teorijskog modela, u literaturi poznatog kao ABC model emocija i ponašanja (Marić, 2000) predstavljene su na sledeći način: U trenutku aktivirajućeg događaja (A), osoba doživljava emocije i ponaša se na određeni način (C), u zavisnosti od svog sistema uverenja (B). Ponašanje osobe je usmereno prema sistemu uverenja koje osoba poseduje i nije direktna posledica samog aktivirajućeg događaja. Važan element kognitivnog modela emocija čine i ciljevi tj. vrednosti osobe (G). Tako da kada osoba zaključuje da aktivirajući događaj (A) sprečava ili na neki način onemogućava njene ciljeve (G), osoba ima izbor da na aktivirajući događaj reaguje funkcionalnim ili disfunkcionalnim emocijama i ponašanjem (C), u zavisnosti od toga da li se rukovodi racionalnim ili iracionalnim uverenjima (B).

Ono što je osobena i distinktivna karakteristika iracionalnog uverenja je jasno prisutan ili implicitan, podrazumevajući apsolutistički i bezuslovni unutrašnji zahtev, *mora* povodom nepovoljnog aktivirajućeg događaja. Koncept iracionalnih uverenja obuhvata oblike samo – poražavajućeg, nelogičnog i nerealističnog verovanja o aktivirajućim događajima (Ellis, 1994). Iracionalna uverenja sadrže četiri osnovna tipa iracionalnih evaluacija: 1) *mora*, 2) *užasno, nepodnošljivo, neizdrživo*, 3) *ja sam bezvredan/ pokvaren*, 4) *ti si pokvaren/bezvredan*. Odnose se na tri tipa aktivirajućih događaja: 1)

sopstvene osobine i postupci (lične performanse), 2) tretman od strane drugih ljudi i 3) životni uslovi. Za merenje uverenja razvijeno je više instrumenata (tzv. *Belief Scales*) različitih autora, ali je skala opštih stavova i uverenja (*The General Attitude and Belief Scale*) jedan od najrazvijenih instrumenata za merenje iracionalnih uverenja i najčešće se koristi u praksi (Bernard, 1998; prema Marić, 2002).

Slobodno vreme

Slobodno vreme je društveno uslovljen, integralni deo čovekovog vremena čije su aktivnosti tj. sadržaj vrednosno obojene i slobodno izabrane (Kačavenda – Radić, 1992). Ukoliko je čovek više razvio svoje potencijale, utoliko će pre kvalitetno korišćenje slobodnog vremena biti njegova prirodna potreba (Petrović i Zotović, 2010). Istraživanjem koje je obuhvatilo 2 426 učenika srednjih škola od I do IV razreda (15-19 godina) iz 26 škola iz 9 gradova Srbije (Štepanović i sar. 2009), ustanovljeno je da je moguće opisati u priličnoj meri koherentne modele ponašanja srednjoškolaca u slobodno vreme. Izdvojeno je pet faktora čija je interpretacija smislena i kojima su, s obzirom na prirodu varijabli koje ih čine, dati odgovarajući nazivi. Tako su izdvojeni sledeći obrasci ponašanja: *akademski, obrazac orijentisan na sport, obrazac okrenut lakoj zabavi, obrazac orijentisan na izlaske i obrazac orijentisan na muziku i kompjutere*. Za uključivanje ove varijable smo se odlučili zbog činjenice da danas postoji grupa mladih koja odlazi na određena sportska i kulturna događanja i u okviru istih teži ispoljavanju određenih oblika agresije. Hteli smo da ustanovimo da li se shodno tome učenici mogu razlikovati, prema načinu na koji provode svoje vreme i određenom obliku agresije koji ispoljavaju.

Dosadašnja istraživanja

Različita istraživanja su ispitivala povezanost agresije sa različitim psihološkim konstruktima, i ustanovila čitav niz prediktora. Ostrov i Godleski (2009) sprovedli su longitudinalno istraživanje u okviru koga je ispitivan uticaj impulsivnosti i hiperaktivnosti na pojavu agresije u ranom detinjstvu. Ovo istraživanje je pokazalo da se impulsivnost i hiperaktivnost mogu smatrati značajnim prediktorima pojave fizičke agresije. Dok Borum i Verhaagen (2007) ističu da je "*glad za stimulacijom*" (*sensation seeking*), povezana sa sklonošću ka nasilju i više nego impulsivnost.

Hamdan – Mansour (2010) na uzorku od 428 studenta u Jordanu, ispitujući brojeve prediktore hostilnosti, kao oblika agresije, dolazi do sledećih

podataka: zadovoljstvo životom, depresija i doživljeni stres su značajni prediktori ovog oblika agresije. Podaci govore da se među značajnim prediktorima hostilnosti kao najznačajniji pojavilo zadovoljstvo životom.

Ferguson i sar. (2005) izvršili su istraživanje u okviru koga su ispitivani socijalna izolacija, impulsivnost i depresivnost kao prediktori agresije kod psihijatrijske populacije. Podaci ovog istraživanja govore da se impulsivnost izdvojila kao najznačajniji faktor ove trijade prediktora agresije.

Campbell i sar. (2010) ističu da postoji povezanost ispoljavanja fizičke agresije i sposobnosti prilagođavanja u domenu socijalnih odnosa i prilagođavanja radnim školskim zadacima. Uočeno je da se najagresivniji i umereno agresivni učenici 6. razreda, značajano razlikuju kada je reč o određenom socijalnom i akademskom prilagođavanju u odnosu na ostale učenike.

Fuller i sar. 2003.god. vrše prikaz rezultata šestogodišnjeg istraživanja koje je imalo za cilj da ustanovi prediktore agresije. Ovo istraživanje je kao uzorak uključilo porodice gde je alkoholna zavisnost bila prisutna kroz generacije. Rezultati istraživanja pokazuju da se kao značajni prediktor razvoja antisocijalnog ponašanja sina pojavljivala agresija između njegovih roditelja. Dok se kao značajni prediktor agresije kod unuka pojavljivao roditeljski alkoholizam i agresija između roditelja. Direktna agresija usmerena prema detetu bila je najznačajniji prediktor ispoljavanju agresije deteta kada je reč o uzrastu između 9 i 11 godina. Agresija između samih roditelja bila je važniji prediktor agresije deteta u predškolskom uzrastu.

Ferguson i sar. (2011) objavljuju podatke longitudinalnog istraživanja u okviru koga su ispitivani uticaji video igrice, depresije, antisocijalnih osobina ličnosti, izloženosti nasilju u porodici i vršnjačke grupe na pojavu agresije kod adolescenata. Ovo istraživanje je pokazalo da su depresija, antisocijalne osobine ličnosti, izloženost nasilju u porodici i vršnjački uticaji bili najbolji prediktori agresije.

Fives i sar. (2011) u okviru svog istraživanja dolaze do podataka da su pol, bes i iracionalna uverenja iz domena netolerancije na frustraciju značajni prediktori fizičke agresije. Dok su bes i iracionalna uverenja iz domena netolerancije na frustraciju značajni prediktori indirektno agresije.

Edmunds (1977) ispitujući povezanost ekstraverzije, neuroticizma i različitih aspekata agresije dolazi do značajnih korelacija između neuroticizma i ispoljavanja indirektno agresije kod ispitanika oba pola. Takođe, uočeno je i postojanje značajne povezanosti između neuroticizma i ispoljavanja verbalne agresije kod osoba ženskog pola.

Istraživanje kojim je ispitivana povezanost agresivnosti i dimenzija ličnosti (Mitrović i Smederevac, 2005) ustanovljeno je da *Hostilnost* kao faktor, definisan skalom agresivnosti pozitivno korelira sa *Neuroticizmom* kao dimenzijom ličnosti. Neuroticizam se prema ovom istraživanju pokazao kao slabost kapaciteta za kontrolu, shodno tome hostilnost osobe sa visokim neuroticizmom može biti rezultat akumulirane tenzije zbog njene sklonosti da mnoge situacije doživi kao provokatore negativnih emocija.

Besu nekada prethodi anksioznost, a nasilje nekada predstavlja pokušaj da se otkloni opažena pretnja povezana sa slikom o sebi ili sopstvenom dobrobiti (Ellis, 1977; Dryden, 1990). Agresivni adolescenti često se osećaju inferiorno u društvu svojih vršnjaka i da bi kompenzovali ovo osećanje izazivaju i ponižavaju druge, pokušavajući da na neki način osvoje njihovu poziciju u vršnjačkoj grupi (Bernard i Joyce, 1984). Ispitujući vezu između iracionalnih uverenja i antisocijalnog ponašanja učenika (Vukosavljević – Gvozden i sar. 2010), ustanovljeno je da iracionalna uverenja objašnjavaju nešto manje od 12% varijanse. Značajniji prediktori antisocijalnog ponašanja adolescenata prema ovom istraživanju čine iracionalna uverenja manifestovana kao *zahtev za apsolutnom korektnošću drugih i njihovo obezvređivanje*, kao i *perfekcionistički zahtevi prema sebi*.

Neka od naših dosadašnjih istraživanja takođe su ukazala na povezanost nedostataka samopouzdanja i određenih crta agresivnosti (Vukičević i Mihajlović, 2012), nedostataka emotivne topline kao komponente vaspitnog stila roditelja i vršnjačkog nasilja (Gojković i Vukičević, 2011), kao i na povezanost iracionalnih uverenja i agresije adolescenata (Vukičević i sar., 2013). Razmatrajući te empirijske podatke, kao i podatke drugih istraživanja želeli smo da u okviru jednog istraživanja ispitujemo preditivan odnos između emotivne nestabilnosti (neuroticizma), načina razmišljanja (iracionalnih uverenja) i načina provođenja slobodnog vremena pojedinca. U okviru ovog istraživanja pokušali smo da damo odgovor na to pitanje.

Osnovni problem ovog istraživanja odnosi se na ispitivanje predikcije određenih oblika agresije na osnovu izraženosti neuroticizma, iracionalnih uverenja i način provođenja slobodnog vremena nivoa kod adolescenata srednjoškolskog uzrasta.

Operativni cilj istraživanja bio je da se utvrde relacije između merenih varijabli, odnosno da li se i u kojoj meri mogu prediktovati određeni oblici agresije na osnovu izraženosti neuroticizma, iracionalnih uverenja i način provođenja slobodnog vremena nivoa kod adolescenata srednjoškolskog uzrasta.

Praktični cilj je doprinos izradi mogućih preventivnih programa i psiholoških radionica u odnosu na određene oblike agresije kod srednjoškolskih adolescenata.

Teorijski cilj je doprinos saznanjima iz domena predikcije određenih oblika agresije na osnovu izraženosti neuroticizma, iracionalnih uverenja i način provođenja slobodnog vremena nivoa kod adolescenata srednjoškolskog uzrasta.

Osnovna hipoteza istraživanja podrazumeva da se na osnovu izraženosti neuroticizma, iracionalnih uverenja i način provođenja slobodnog vremena nivoa mogu prediktovati određeni oblici agresije kod srednjoškolaca.

Varijable istraživanja su pošto je ispitivan prediktivan odnos posmatrane kao zavisne i nezavisne:

Nezavisne varijable:

a. *Neuroticizam tj. emocionalna nestabilnost* je operacionalno definisan primenom Skale Neuroticizma tj. izolovane dimenzije Neuroticizma iz upitnika NEO Personality Inventory. Skala obuhvata merenje šest različitih manifestacija emocionalne nestabilnosti preko merenja užih aspekata domena neuroticizma: anksioznost, hostilnost, depresivnost, socijalna nelagodnost, impulsivnost i vulnerabilnost.

b. *Iracionalna uverenja* su operacionalno definisana primenom Skale iracionalnih uverenja (GABS – 37) što je skala opštih iracionalnih stavova i uverenja od 37 ajtema.

c. *Način provođenja slobodnog vremena* je operacionalno definisan primenom Skale za ispitivanje načina provođenja slobodnog vremena SV – 30 (Mihajlović, 2010).

Zavisna varijabla: Oblici agresije su operacionalno definisani primenom Bas – Perijevog Upitnika agresije (Buss i Perry, 1992) kojim se ispituju bes, hostilnost, verbalna i fizička agresija. Skor ostvaren na ovoj skali je posmatran kao zavisna varijabla.

METOD

Uzorak

Terenski deo istraživanja je sproveden tokom novembra i decembra 2011. godine. Ispitivanje je izvršeno na uzorku od 275 ispitanika učenika prvog, drugog, trećeg i četvrtog razreda odabranih srednjih škola u Beogradu.

Istraživanjem su bile obuhvaćene sledeće srednje škole u Beogradu: XIV beogradska gimnazija, VII beogradska gimnazija i XII beogradska gimnazija, kao i Trgovačka škola i Elektrotehnička škola "Rade Končar". Uzorak je bio prigodan i neslučajan kada je reč o dostupnosti pristupu škola. Uzorak je činilo 111 ispitanika muškog pola (40.4%) i 164 ispitanika ženskog pola (59.6%). Pri čemu se starost ispitanika kretala od 15 do 19 godina ($M = 15.88$, $SD = 0.82$).

Merni instrumenti

Upitnik koji je bio korišćen za prikupljanje podataka objedinjuje pitanja četiri posebne skale: *Skala neuroticizma* (izolovana dimezija iz NEO Pi R mernog instrumenta), *Skala iracionalnih uverenja GABS – 37*, *Skala slobodnog vremena SV – 30*, *Bas – Perijev Upitnik agresije*.

Skala Neuroticizma (izolovana dimenzija Neuroticizma iz NEO Personality Inventory)

Costa i McCrae (1992a; 1992b; 1994) razvili su upitnik NEO – PI – R za procenu pet obuhvatnih crta ličnosti koje podrazumevaju skupine različitih kognitivnih, afektivnih i bihevioralnih dimenzija, a podeljeni su na aspekte (facets), odnosno uže crte koje ih reprezentuju. Model predstavlja klasifikaciju crta ličnosti koja obuhvata pet širokih dimenzija: *Neuroticizam* (Neuroticism – N), *Ekstraverzija* (Extraversion – E), *Otvorenost ka iskustvu* (Openness – O), *Saradljivost* (Agreeableness – A) i *Savesnost* (Conscientiousness – C). Poslednja verzija upitnika NEO – PI – R koji se sastoji od 5 osnovnih N, E, O, A i C dimenzija, od kojih prve tri iz prvobitnog teorijskog modela ulaze u sastav imena (NEO Personality Inventory). Svaka dimenzija obuhvata po 6 subskala sa po 8 ajtema, što ukupno čini 240 ajtema. Odgovori se izražavaju na petostepenoj Likertovoj skali procene. Posebne skale validnosti nisu predviđene, sem nekoliko dodatnih pitanja namenjenih direktnoj samoproceni ispitanika, u kojoj meri je na sva pitanja precizno i iskreno odgovorio. U okviru ovog istraživanja smo koristili izolovanu subskalu *Neuroticizma* iz originalne verzije upitnika NEO – PI – R, koja kao takva sadrži 48 stavki. Uži aspekti ovog domena su anksioznost, hostilnost, depresivnost, socijalna nelagodnost, impulsivnost i vulnerabilnost.

Skala iracionalnih uverenja (GABS – 37)

Skala iracionalnih uverenja (GABS – 37) je Skala opštih iracionalnih stavova i uverenja od 37 ajtema (Marić, 2002). U pitanju je prevedena i modifikovana

verzija *General Attitude and Belief Scale* od 54 tvrdnje (Bernard, 1998). Po izostavljanju redundantnih tvrdnji, sve tvrdnje su formulisane kao uverenja o određenim aspektima sebe, drugih ljudi i životnih uslova, tako da ne sadrže termine koji se odnose na emocionalna stanja. Alfa koeficijent pouzdanosti za sub-skalu sačinjenu od svih 29 iracionalnih tvrdnji je visok i iznosi 0.91, dok za sub-skalu sačinjenu od 8 racionalnih tvrdnji iznosi svega 0.70. Predmet merenja ove skale su *iracionalna uverenja* posmatrana kao apsolutna uverenja koja u sebi sadrže zahteve ne smem ili moram. *Skala iracionalnih uverenja (GABS – 37)* ispituje bazična iracionalna uverenja manifestovana kroz zahtevnost prema sebi, zahtevnost prema drugima i zahtevnost prema uslovima života.

Skala za ispitivanje načina provođenja slobodnog vremena (SV – 30)

Skala za ispitivanje načina provođenja slobodnog vremena (SV – 30) je konstruisana u vidu petostepene skale Likertovog tipa (Mihajlović, 2010). Upitnik se odnosi na ispitivanje načina na koji mladi provode slobodno vreme i sadrži 30 tvrdnji, koje obuhvataju čitanje dnevnih novina, časopisa, knjiga, gledanje televizije, druženje sa prijateljima, provođenje vremena sa porodicom, kućnim ljubimcem, surfovanje internetom, stvaranje nečeg kreativnog, bavljenje sportom, odlazak u pozorište, bioskop, na koncerte, pomaganje u kućnim poslovima itd. U prethodnom istraživanju "*Veza između upadljive potrošnje i slobodnog vremena*" (Mihajlović, 2010) pouzdanost ove skale je iznosila 0.709.

Bas – Perijev upitnik agresije

Bas – Perijev upitnik agresije (Buss i Perry, 1992), predstavlja skraćenu i revidiranu formu *Upitnika hostilnosti* (Buss, 1988). Sastoji se od 29 iskaza i kao subskale obuhvata četiri subskale:

- a. *Bes* – odnosi se na tendenciju ka impulsivnom i nepromišljenom reagovanju.
- b. *Fizička agresija* – odnosi se na sklonost ka upuštanju u tuče i obračune.
- c. *Hostilnost* – odnosi se na uverenje osobe da život nije pravedan prema njoj i osećanje da su drugi uspešniji kao i na paranoidne sklonosti.
- d. *Verbalna agresija* – ispituje sklonost ka agresivno – asertivnom ponašanju, zaštitu svojih prava koje uključuje pretnje, provokacije i svađu.

Istraživanja pokazuju da ovaj upitnik uspešno razlikuje izraženost agresivnog ponašanja muških od ženskih ispitanika (Harris i Knight – Bohnhoff, 1996), nasilne od nenasilnih zatvorenika (Gunn i Gristwood, 1975), nasilne od nenasilnih hroničnih alkoholičara (Renson i sar.1978). Skala je istraživanjima kod nas pokazala visok nivo pouzdanosti, pri čemu je Kronbahov alfa koeficijent iznosio 0.83 (Mitrović i Smederevac, 2005).

Statistička analiza

Pouzdanost skala je proverena primenom Kronbahovog α koeficijenta. Latentna struktura korišćenih instrumenata ispitivana je faktorskom analizom: metodom glavnih komponenti i Varimax rotacijom sa Kajzerovom normalizacijom. Povezanost između faktora izdvojenih iz upitnika skale ispitivana je bivarijantnom korelacionom analizom, upotrebom Pirsonovog koeficijenta linearne korelacije. Nivo statističke značajnosti bio je određen na nivou $\alpha = 0.05$. U ovom istraživanju odlučili smo se za korišćenje multiple regresione analize kada je reč o posmatranju odnosa neuroticizma, iracionalnih uverenja i načina provođenja slobodnog vremena kao prediktora i određenih oblika agresije kao kriterijuma. Za višestruku regresiju odlučili smo se zbog postojanja većeg broja prediktora odnosno nezavisnih varijabli i jedne zavisne varijable (skora na skali za procenu određenih oblika agresije).

REZULTATI

Skale korišćene u ovom istraživanju pokazale su adekvatnu pouzdanost. Kronbahovi alfa koeficijenti korišćenih memnih instrumenata pojedinačno su prikazani u okviru Tabele br. 1.

Tabela 1 . Pouzdanost memnih instrumenata

Br.	Naziv skale	Kronbahov alfa koeficijent
1.	Skala Neuroticizma iz upitnika <i>NEO PI R</i>	0.682
2.	Skala iracionalnih uverenja <i>GABS – 37</i>	0.819
3.	Skala za ispitivanje načina provođenja slobodnog vremena <i>SV – 30</i>	0.705
4.	Bas – Perijev upitnik agresije	0.822

Ispitujući *Metrijske karakteristike nekih testova neuroticizma* (Momirović, 2000) ističe da Skala Neuroticizma iz testa *NEO – PI R* koju su konstruisali Costa i McCrae (Costa i Mccrae, 1992) obično ima niže koeficijente pouzdanosti. Te se na osnovu toga smatra da je dobijeni koeficijent pouzdanosti, kada je reč

o Skali Neuroticizma iz upitnika *NEO – PI R*, zadovoljavajući iako koeficijent upućuje da je reč o srednjem nivou pouzdanosti.

Latentna struktura mernih instrumenata

Latentna struktura Skale Neuroticizma iz upitnika *NEO – PI R* ispitivana je primenom faktorske analize. Korišćena je Analiza glavnih komponenti i Varimax rotacija sa Kajzerovom normalizacijom. Izdvojilo se 16 faktora, čiji je karakteristični koren veći od 1 i koji zajedno objašnjavaju 64.863% ukupne varijanse. Među njima, prvih pet faktora uz manja preklapanja odgovaraju izvornim konstruktima (subskalama), mernog instrumenta uključujući i šesti faktor. Prvih šest faktora objašnjavaju 37.716% ukupne varijanse. Od prvih šest faktora, pet poseduju karakteristični koren veći od 2, dok je šesti faktor veoma blizu. Njih smo izdvojili i u daljoj analizi koristili kao nove promenljive i njihov prikaz je izvršen u okviru *Tabele br. 2*.

Tabela 2. Latentna struktura Skale Neuroticizma iz upitnika *NEO – PI R*

Faktori Skale Neuroticizma iz upitnika <i>NEO – PI R</i>	Objašnjena varijansa (%)	Karakteristični koren	Sadržaj karakterističnih tvrdnji
Depresivnost	10.878	5.222	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje tendenciju da se doživi tuga, krivica, bespomoćnost, usamljenost, retko doživljavanje veselosti i optimizma.
Vulnerabilnost	8.223	3.947	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje sposobnost da se doživi laka destabilizacija u stresnim okolnostima, zavisnost i bespomoćnost.
Socijalna nelagodnost	5.367	2.576	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje osećanje nelagode u društvu, socijalnu anksioznost, staljivost i zbunjivost.
Anksioznost	4.792	2.300	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje bojažljivost, sklonost ka zabrinutosti, napetost.
Impulsivnost	4.610	2.213	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje nemogućnost kontrole potreba i impulsa, uzdržavanja od iskušenja.
Hostilnost	3.846	1.846	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje tendenciju da se doživi bes, ogorčenost i slična osećanja.

Latentna struktura Skale iracionalnih uverenja *GABS – 37* ispitivana je primenom faktorske analize. Korišćena je Analiza glavnih komponenti i Varimax rotacija sa Kajzerovom normalizacijom. Izdvojilo se 10 faktora, čiji je karakteristični koren veći od 1 i koji zajedno objašnjavaju 67.660% ukupne varijanse. Među njima, prva četiri faktora objašnjavaju 47.418% ukupne varijanse i poseduju karakteristični koren veći od 2. Ove faktore smo izdvojili i u daljoj analizi koristili kao nove promenljive i njihov prikaz je izvršen u okviru *Tabele br. 3*.

Tabela 3. Latentna struktura Skale iracionalnih uverenja GABS – 37

Faktori Skale iracionalnih uverenja GABS – 37	Objašnjena varijansa (%)	Karakteristični koren	Sadržaj karakterističnih tvrdnji
Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi	26.017	9.626	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje apsolutističke zahteve kada je reč o načinu dolaska i zadržavanja ljubavi voljene osobe. Kao i o nivou njene neophodnosti.
Apsolutistički zahteva prema drugima	8.177	3.026	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje apsolutističke zahteve kada je reč o korektnosti drugih ljudi prema ispitaniku.
Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha	7.818	2.893	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje apsolutističke zahteve kada je reč o postizanju neuspeha, težnju realizaciji rezultata na veoma visokom nivou.
Obezvrednjanje	5.406	2.001	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj uključuje iracionalna uverenja koja podržavaju obezvređivanja sebe usled pojave samoće, tuge, potištenosti.

Latentna struktura skale za ispitivanje načina provođenja slobodnog vremena SV – 30 ispitivana je primenom faktorske analize. Korišćena je Analiza glavnih komponenti i Varimax rotacija sa Kajzerovom normalizacijom. Izdvojili su se 12 faktora, čiji je karakteristični koren veći od 1 i koji zajedno objašnjavaju 67.911% ukupne varijanse. Prva tri faktora objašnjavaju 37.957% ukupne varijanse. Te faktore smo izdvojili, u daljoj analizi koristili kao nove promenljive i njihov prikaz je izvršen u okviru Tabele br. 4.

Tabela 4. Latentna struktura skale za ispitivanje načina provođenja slobodnog vremena SV – 30

Faktori Skale SV – 30	Objašnjena varijansa (%)	Karakteristični koren	Sadržaj karakterističnih tvrdnji
Edukacija	18.350	3.105	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje sklonost ka provođenju slobodnog vremena u svrhu obrazovanja i kulturnog uzdizanja.
Zabava/Druženje	10.347	2.504	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje sklonost osobe da koristi slobodno vreme za druženje, izlaske, društvene igre i sl.
Odmor	9.260	2.178	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje sklonost ka provođenju slobodnog vremena u svrhu opuštanja i odmaranja bez određenih aktivnosti.

Latentna struktura Bas – Perijevog upitnika agresije ispitivana je primenom faktorske analize. Korišćena je Analiza glavnih komponenti i Varimax rotacija sa Kajzerovom normalizacijom. Izdvojili su se 9 faktora, čiji je karakteristični koren veći od 1 i koji zajedno objašnjavaju 61.475% ukupne varijanse. Među njima, prva četiri faktora potpuno odgovaraju izvornim konstruktima (subskalama), mernog instrumenta. Prva četiri faktora objašnjavaju 41.933% ukupne varijanse. Od prva četiri faktora, dva poseduju karakteristični koren veći od 2 dok druga dva imaju izvesna međusobna poklapanja ali odgovaraju izvornim subdimenzijama skale.

Zbornik IKSI, 1/2014 – L. Jakšić, M. Grujić, D. Popović, D. Mihajlović, U. Velić
 „Prediktori određenih oblika agresije kod srednjoškolskih adolescenata”,
 (str. 149-176)

Ta četiri faktora smo izdvojili, u daljoj analizi koristili kao nove promenljive i njihov prikaz je izvršen u okviru Tabele br. 5.

Tabela 5. Latentna struktura Bas – Perijevog upitnika agresije

Faktori Skale Agresivnosti BAPG	Objašnjena varijansa (%)	Karakteristični koren	Sadržaj karakterističnih tvrdnji
Bes	20.311	5.890	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje manifestaciju i sklonost ka impulsivnom i nepromišljenom načinu reagovanja.
Hostilnost	8.952	2.596	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje sklonost osobe da život nije pravedan prema njoj, sklonost ka sumnjičavom ponašanju i nepoverenju u namere drugih kao i osećanje da su drugi uspešnij.
Fizička agresija	6.839	1.983	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje sklonost ka upuštanju u tuče, fizičke obračune i fizičke načine reagovanja ukoliko to situacija zahteva.
Verbalna agresija	5.831	1.691	Objedinjuje one stavke čiji sadržaj opisuje sklonost ka agresivno – asertivnom ponašanju, zaštiti sopstvenih prava koja uključuje pretnje, provokacije i svade.

Multipla regresiona analiza

Bes

Iz Tabele br. 6 vidimo da koeficijent multiple korelacije između prvog prediktorskog skupa varijabli (dimenzije neuroticizma) i zavisne varijable (škora na skali za ispitivanje besa kao oblika agresije) govori o postojanju visoke povezanosti. Sa uvođenjem drugog seta prediktorskih varijabli (oblici iracionalni uverenja) koeficijent multiple korelacije se povećava $R=.623$, ali neznatno kao i posle uvođenja trećeg seta varijabli (načini provođenja slobodnog vremena) $R=.637$. Na osnovu koeficijenta determinacije vidimo da dimenzije neuroticizma, oblici iracionalnih uverenja i načini provođenja slobodnog vremena zajedno objašnjavaju 40.6% varijanse kriterijumske varijable, što je visok procenat. Od toga najveći procenat objašnjene varijanse, 36% objašnjavaju dimenzije neuroticizma.

Tabela 6. Parametri hijerarhijske multiple regresione analize za Bes kao oblik agresije

Model	R	R ²	Prilagodeno R ²	Std. greška	Statističke promene				
					R ² promena	F promena	df1	df2	Sig. F
1	.600(a)	.360	.345	.52566	.360	25.090	6	268	.000
2	.623(b)	.388	.365	.51789	.028	3.026	4	264	.018
3	.637(c)	.406	.376	.51313	.018	2.639	3	261	.050

- Prediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost i Vulnerabilnost.
- Pediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost, Vulnerabilnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi, Apsolutistički zahtevi prema sebi, Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha, Obezvređivanje.

Zbornik IKSI, 1/2014 – L. Jakšić, M. Grujić, D. Popović, D. Mihajlović, U. Velić
 „Prediktori određenih oblika agresije kod srednjoškolskih adolescenata”,
 (str. 149-176)

- c. Prediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost, Vulnerabilnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi, Apsolutistički zahtevi prema sebi, Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha, Obezvređivanje, Edukacija, Zabava/Druženje, Odmor.

Iz Tabele br. 7 vidimo da kada je reč o prvom setu prediktora koga čine dimenzije neuroticizma na osnovu Beta pondera, nivoa značajnosti, t – testa i korelacija, da se kao značajni prediktori besa izdvajaju *Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost i Vulnerabilnost*. Sa uvođenjem drugog seta prediktora koga čine oblici iracionalnih uverenja kao značajni prediktori besa ostaju *Anksioznost, Hostilnost i Vulnerabilnost*. Dok sa uvođenjem trećeg seta prediktora koga čine načini provođenja slobodnog vremena kao značajni prediktori besa ostaju *Anksioznost, Hostilnost i Vulnerabilnost*, ali se pojavljuje i *Zabava/druženje* kao značajni prediktor.

Tabela 7. Beta ponderi, t – test, značajnost i korelacije za Bes kao kriterijum

Model		Beta	t	Sig.	Korelacije			
					Zero-order	Partial	Part	
1	(Constant)		3.455	.001				
	Anksioznost	.196	3.623	.001	.366	.216	.177	
	Hostilnost	.416	7.536	.001	.534	.418	.368	
	Depresivnost	.124	2.309	.022	.246	.140	.113	
	Socijalna nelagodnost	.053	.977	.330	.218	.060	.048	
	Impulsivnost	-.088	-1.556	.121	.005	-.095	-.076	
	Vulnerabilnost	-.130	-2.387	.018	-.189	-.144	-.117	
	2	(Constant)		1.673	.095			
	Anksioznost	.169	3.113	.002	.366	.188	.150	
Hostilnost	.404	7.391	.001	.534	.414	.356		
Depresivnost	.086	1.530	.127	.246	.094	.074		
Socijalna nelagodnost	.050	.911	.363	.218	.056	.044		
Impulsivnost	-.107	-1.896	.059	.005	-.116	-.091		
Vulnerabilnost	-.131	-2.322	.021	-.189	-.141	-.112		
	Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi	.066	1.144	.254	.168	.070	.055	
	Apsolutistički zahtevi prema sebi	.082	1.437	.152	.228	.088	.069	
	Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha	.067	1.282	.201	-.028	.079	.062	
	Obezvređivanje	.101	1.782	.076	.257	.109	.086	
3	(Constant)		-.477	.634				
	Anksioznost	.185	3.401	.001	.366	.206	.162	
	Hostilnost	.393	7.205	.001	.534	.407	.344	
	Depresivnost	.072	1.247	.213	.246	.077	.060	
	Socijalna nelagodnost	.076	1.377	.170	.218	.085	.066	
	Impulsivnost	-.096	-1.704	.090	.005	-.105	-.081	
	Vulnerabilnost	-.136	-2.413	.017	-.189	-.148	-.115	
		Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi	.076	1.303	.194	.168	.080	.062
		Apsolutistički zahtevi prema sebi	.102	1.789	.075	.228	.110	.085
		Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha	.075	1.402	.162	-.028	.086	.067
		Obezvređivanje	.076	1.337	.182	.257	.082	.064
		Edukacija	-.015	-.266	.790	.015	-.016	-.013
		Zabava/Druženje	.117	2.319	.021	.071	.142	.111
		Odmor	.080	1.625	.105	.090	.100	.078

Fizička agresija

Iz Tabele br. 8 vidimo da koeficijent multiple korelacije između prvog prediktorskog skupa varijabli (dimenzije neuroticizma) i zavisne varijable (skora na skali za ispitivanje fizičke agresije kao oblika agresije) govori o postojanju srednjeg nivoa povezanosti. Sa uvođenjem drugog seta prediktorskih varijabli (oblici iracionalni uverenja) koeficijent multiple korelacije se povećava $R=.471$, kao i posle uvođenja trećeg seta varijabli (načini provođenja slobodnog vremena) $R=.494$. Na osnovu koeficijenta determinacije vidimo da dimenzije neuroticizma, oblici iracionalnih uverenja i načini provođenja slobodnog vremena zajedno objašnjavaju 24.4% varijanse kriterijumske varijable, što je manji procenat. Od toga najveći procenat objašnjene varijanse, 16.3% objašnjavaju dimenzije neuroticizma.

Tabela br. 8 Parametri hijerarhijske multiple regresione analize za Fizičku agresiju kao oblik agresije

Model	R	R ²	Prilagođeno R ²	Std. greška	Statističke promene				
					R ² promena	F promena	df1	df2	Sig. F
1	.404(a)	.163	.145	.69782	.163	8.724	6	268	.000
2	.471(b)	.221	.192	.67828	.058	4.915	4	264	.001
3	.494(c)	.244	.206	.67215	.023	2.611	3	261	.052

- Prediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost i Vulnerabilnost.
- Prediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost, Vulnerabilnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi, Apsolutistički zahtevi prema sebi, Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha, Obezvređivanje.
- Prediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost, Vulnerabilnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi, Apsolutistički zahtevi prema sebi, Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha, Obezvređivanje, Edukacija, Zabava/Druženje, Odmor.

Iz Tabele br. 9 vidimo da kada je reč o prvom setu prediktora koga čine dimenzije neuroticizma na osnovu Beta pondera, nivoa značajnosti, t – testa i korelacija, da se kao značajni prediktori fizičke agresije izdvajaju *Hostilnost* i *Vulnerabilnost*. Sa uvođenjem drugog seta prediktora koga čine oblici iracionalnih uverenja kao značajni prediktori fizičke agresije ostaju *Hostilnost* i *Vulnerabilnost*, ali se pojavljuju i *Apsolutistički zahtevi prema sebi* kao značajni prediktor. Dok sa uvođenjem trećeg seta prediktora koga čine načini provođenja slobodnog vremena kao značajni prediktori fizičke agresije ostaju *Hostilnost*, *Vulnerabilnost*, *Apsolutistički zahtevi prema sebi* ali se pojavljuje i *Edukacija* kao značajni prediktor.

Tabela 9. Beta ponderi, t – test, značajnost i korelacije za Fizičku agresiju kao kriterijum

Model		Beta	t	Sig.	Korelacije			
					Zero-order	Partial	Part	
1	(Constant)		5,343	,000				
	Anksioznost	,033	,537	,592	,134	,033	,030	
	Hostilnost	.314	4.986	.000	.347	.291	.279	
	Depresivnost	,050	,820	,413	,092	,050	,046	
	Socijalna nelagodnost	,000	,007	,995	,066	,000	,000	
	Impulsivnost	-,086	-1,341	,181	-,083	-,082	-,075	
	Vunerabilnost	-,164	-2.630	.009	-,231	-,159	-,147	
2	(Constant)		3,536	,000				
	Anksioznost	,001	,016	,988	,134	,001	,001	
	Hostilnost	.303	4.905	.000	.347	.289	.266	
	Depresivnost	-,013	-,204	,839	,092	-,013	-,011	
	Socijalna nelagodnost	,041	,668	,505	,066	,041	,036	
	Impulsivnost	-,109	-1,711	,088	-,083	-,105	-,093	
	Vunerabilnost	-,156	-2.467	.014	-,231	-,150	-,134	
	Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi	-,032	-,494	,622	,037	-,030	-,027	
	Apsolutistički zahtevi prema sebi	.259	4.027	.000	.260	.241	.219	
	Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha	,064	1,071	,285	,026	,066	,058	
	Obezvredinjanje	,014	,212	,832	,128	,013	,012	
	3	(Constant)		1,729	,085			
		Anksioznost	,016	,259	,796	,134	,016	,014
Hostilnost		.298	4.839	.000	.347	.287	.260	
Depresivnost		-,047	-,726	,468	,092	-,045	-,039	
Socijalna nelagodnost		,070	1,130	,259	,066	,070	,061	
Impulsivnost		-,105	-1,658	,099	-,083	-,102	-,089	
Vunerabilnost		-,175	-2.743	.007	-,231	-,167	-,148	
Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi		-,041	-,627	,531	,037	-,039	-,034	
Apsolutistički zahtevi prema sebi		.270	4.190	.000	.260	.251	.225	
Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha		,049	,815	,416	,026	,050	,044	
Obezvredinjanje		,003	,040	,968	,128	,002	,002	
Edukacija		-,110	-1.749	.081	-,035	-,108	-,094	
Zabava/Druženje		,103	1,816	,071	,046	,112	,098	
Odmor	,091	1,629	,104	,113	,100	,088		

Hostilnost

Iz Tabele br. 10 vidimo da koeficijent multiple korelacije između prvog prediktorskog skupa varijabli (dimenzije neuroticizma) i zavisne varijable (škora na skali za ispitivanje hostilnosti kao oblika agresije) govori o postojanju visoke povezanosti. Sa uvođenjem drugog seta prediktorskih varijabli (oblici iracionalni uverenja) koeficijent multiple korelacije se povećava $R=.679$, kao i posle uvođenja trećeg seta varijabli (načini provođenja slobodnog vremena) $R=.682$. Na osnovu koeficijenta determinacije vidimo da dimenzije neuroticizma, oblici iracionalnih uverenja i načini provođenja slobodnog vremena zajedno objašnjavaju 46.5% varijanse kriterijumske varijable, što je visok procenat. Od toga najveći procenat objašnjene varijanse, skoro 40% objašnjavaju dimenzije neuroticizma.

Tabela 10. Parametri hijerarhijske multiple regresione analize za Hostilnost kao oblik agresije

Model	R	R ²	Prilagođeno R ²	Std. greška	Statističke promene				
					R ² promena	F promena	df1	df2	Sig. F
1	.629(a)	.396	.382	.59735	.396	29.287	6	268	.000
2	.679(b)	.461	.441	.56859	.065	7.949	4	264	.000
3	.682(c)	.465	.438	.56985	.004	.613	3	261	.607

- Prediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost i Vulnerabilnost.
- Pediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost, Vulnerabilnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi, Apsolutistički zahtevi prema sebi, Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha, Obezvređivanje.
- Pediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost, Vulnerabilnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi, Apsolutistički zahtevi prema sebi, Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha, Obezvređivanje, Edukacija, Zabava/Druženje, Odmor.

Iz Tabele br. 11 vidimo da kada je reč o prvom setu prediktora koga čine dimenzije neuroticizma na osnovu Beta pondera, nivoa značajnosti, t – testa i korelacija da se kao značajni prediktori hostilnost izdvajaju *Anksioznost, Hostilnost i Depresivnost*. Sa uvođenjem drugog seta prediktora koga čine oblici iracionalnih uverenja kao značajni prediktori hostilnosti ostaju *Hostilnost i Depresivnost*, ali se pojavljuju i *Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi i Obezvređivanje* kao značajni prediktori. Sa uvođenjem trećeg seta prediktora koga čine načini provođenja slobodnog vremena kao značajni prediktori hostilnosti ostaju *Hostilnost, Depresivnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi i Obezvređivanje*.

Tabela 11. Beta ponderi, t – test, značajnost i korelacije za Hostilnost kao kriterijum

Model		Beta	t	Sig.	Korelacije		
					Zero-order	Partial	Part
1	(Constant)		-.716	.475			
	Anksioznost	.115	2.185	.030	.333	.132	.104
	Hostilnost	.438	8.179	.001	.548	.447	.388
	Depresivnost	.281	5.364	.001	.418	.311	.255
	Socijalna nelagodnost	.017	.328	.743	.242	.020	.016
	Impulsivnost	-.024	-.435	.664	.157	-.027	-.021
	Vunerabilnost	.022	.405	.686	-.003	.025	.019
2	(Constant)		-.457	.648			
	Anksioznost	.073	1.435	.152	.333	.088	.065
	Hostilnost	.436	8.490	.001	.548	.463	.384
	Depresivnost	.209	3.942	.001	.418	.236	.178
	Socijalna nelagodnost	.012	.225	.822	.242	.014	.010
	Impulsivnost	-.064	-1.208	.228	.157	-.074	-.055
	Vunerabilnost	.026	.495	.621	-.003	.030	.022
	Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi	.186	3.450	.001	.358	.208	.156
	Apsolutistički zahtevi prema sebi	.032	.589	.557	.275	.036	.027
	Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha	-.062	-1.261	.209	-.167	-.077	-.057
Obezvređivanje	.105	1.977	.049	.303	.121	.089	
3	(Constant)		-.089	.929			
	Anksioznost	.078	1.503	.134	.333	.093	.068
	Hostilnost	.438	8.464	.001	.548	.464	.383
	Depresivnost	.191	3.489	.001	.418	.211	.158
	Socijalna nelagodnost	.019	.366	.715	.242	.023	.017
	Impulsivnost	-.067	-1.252	.212	.157	-.077	-.057
	Vunerabilnost	.015	.281	.779	-.003	.017	.013
	Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi	.175	3.151	.002	.358	.191	.143
	Apsolutistički zahtevi prema sebi	.031	.565	.572	.275	.035	.026
	Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha	-.075	-1.477	.141	-.167	-.091	-.067
	Obezvređivanje	.108	1.986	.048	.303	.122	.090
	Edukacija	-.068	-1.287	.199	-.123	-.079	-.058
	Zabava/Druženje	.025	.531	.596	.008	.033	.024
Odmor	.016	.337	.737	-.012	.021	.015	

Verbalna agresija

Iz Tabele br. 12 vidimo da koeficijent multiple korelacije između prvog prediktorskog skupa varijabli (dimenzije neuroticizma) i zavisne varijable (skora na skali za ispitivanje verbalne agresije kao oblika agresije) govori o postojanju srednje povezanosti. Sa uvođenjem drugog seta prediktorskih varijabli (oblici iracionalni uverenja) koeficijent multiple korelacije se povećava $R=.558$, ali neznatno kao i posle uvođenja trećeg seta varijabli (načini provođenja slobodnog vremena) $R=.563$. Na osnovu koeficijenta determinacije vidimo da dimenzije neuroticizma, oblici iracionalnih uverenja i načini provođenja slobodnog vremena zajedno objašnjavaju 28.3% varijanse kriterijumske varijable, što je manji procenat. Od toga najveći procenat objašnjene varijanse, 26.1% objašnjavaju dimenzije neuroticizma.

Tabela 12. Parametri hijerarhijske multiple regresione analize za Verbalnu agresiju kao oblik agresije

Model	R	R ²	Prilagodeno R ²	Std. greška	Statističke promene				
					R ² promena	F promena	df1	df2	Sig. F
1	.526(a)	.277	.261	.59374	.277	17.122	6	268	.000
2	.558(b)	.311	.285	.58401	.034	3.253	4	264	.013
3	.563(c)	.317	.283	.58463	.006	.813	3	261	.488

- Prediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost i Vulnerabilnost.
- Prediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost, Vulnerabilnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi, Apsolutistički zahtevi prema sebi, Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha, Obezvređivanje.
- Prediktori: Anksioznost, Hostilnost, Depresivnost, Socijalna nelagodnost, Impulsivnost, Vulnerabilnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi, Apsolutistički zahtevi prema sebi, Iracionalna uverenja po pitanju neuspeha, Obezvređivanje, Edukacija, Zabava/Druženje, Odmor.

Iz Tabele br. 13 kada je reč o prvom setu prediktora koga čine dimenzije neuroticizma na osnovu Beta pondera, nivoa značajnosti, t – testa i korelacija, da se kao značajni prediktori verbalne agresije izdvajaju *Anksioznost, Hostilnost i Vulnerabilnost*. Sa uvođenjem drugog seta prediktora koga čine oblici iracionalnih uverenja kao značajni prediktori verbalne agresije ostaju *Anksioznost, Hostilnost i Vulnerabilnost*, ali se pojavljuje i *Apsolutistički zahtevi prema sebi* kao značajni prediktor. Sa uvođenjem trećeg seta prediktora koga čine načini provođenja slobodnog vremena kao značajni prediktori verbalne agresije ostaju *Anksioznost, Hostilnost, Vulnerabilnost, i Apsolutistički zahtevi prema sebi*.

Tabela 13. Beta ponderi, t – test, značajnost i korelacije za Verbalnu agresiju kao kriterijum

Model		Beta	t	Sig.	Korelacije			
					Zero-order	Partial	Part	
1	(Constant)		6.061	.000				
	Anksioznost	.124	2.165	.031	.249	.131	.112	
	Hostilnost	.415	7.077	.001	.469	.397	.368	
	Depresivnost	-.049	-.852	.395	.053	-.052	-.044	
	Socijalna nelagodnost	.000	-.001	.999	.098	.000	.000	
	Impulsivnost	-.021	-.344	.731	-.030	-.021	-.018	
	Vunerabilnost	-.202	-3.475	.001	-.264	-.208	-.181	
	2	(Constant)		3.758	.000			
	Anksioznost	.105	1.828	.069	.249	.112	.093	
Hostilnost	.401	6.900	.001	.469	.391	.352		
Depresivnost	-.086	-1.430	.154	.053	-.088	-.073		
Socijalna nelagodnost	.023	.387	.699	.098	.024	.020		
Impulsivnost	-.038	-.630	.529	-.030	-.039	-.032		
Vunerabilnost	-.207	-3.472	.001	-.264	-.209	-.177		
Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi	.000	-.004	.997	.049	.000	.000		
Apsolutistički zahtevi prema sebi	.174	2.866	.004	.207	.174	.146		
Iracionalna uverenja po pitanju neuspaha	.093	1.666	.097	.052	.102	.085		
Obezvređivanje	.018	.301	.764	.134	.019	.015		
3	(Constant)		1.907	.058				
	Anksioznost	.116	1.999	.047	.249	.123	.102	
	Hostilnost	.397	6.786	.001	.469	.387	.347	
	Depresivnost	-.100	-1.613	.108	.053	-.099	-.082	
	Socijalna nelagodnost	.037	.620	.536	.098	.038	.032	
	Impulsivnost	-.034	-.562	.574	-.030	-.035	-.029	
	Vunerabilnost	-.215	-3.554	.001	-.264	-.215	-.182	
	Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi	.000	-.005	.996	.049	.000	.000	
	Apsolutistički zahtevi prema sebi	.185	3.013	.003	.207	.183	.154	
	Iracionalna uverenja po pitanju neuspaha	.093	1.624	.106	.052	.100	.083	
	Obezvređivanje	.005	.088	.930	.134	.005	.004	
	Edukacija	-.028	-.473	.636	.039	-.029	-.024	
	Žabava/Druženje	.080	1.480	.140	.019	.091	.076	
	Odmor	.025	.475	.635	.061	.029	.024	

DISKUSIJA

Dimenzije neuroticizma, oblici iracionalnih uverenja i načini provođenja slobodnog vremena zajedno objašnjavaju 40.6% varijanse Besa kao kriterijumske varijable, 24.4% varijanse *Fizičke agresije*, 46.5% varijanse *Hostilnosti* i 28.3% varijanse *Verbalne agresije*. Rezultati istraživanja pokazuju da su dimenzije neuroticizma, kao skup prediktorskih varijabli objašnjavale najveći procenat svih kriterijumskih varijabli tj. svih oblika agresije. Razlog zato jeste možda u tome što se među dimenzijama neuroticizma nalazi dimenzija hostilnost, koja se takođe nalazi i među oblicima agresije. Iako je hostilnost operacionalno definisana drugačije u ova dva merna instrumenta, moguće je da je upravo koren ove dimenzije u emotivnom smislu ključan za ispoljavanje i ovakve vrste

agresije. Osećanje bezvrednosti, usamljenosti, grešnosti, beznadežnosti i krivice značajan je prediktor ogorčenosti, sumnjičavosti, nepoverenja i negativizma prema ljudima kao oblika agresije.

Značajni prediktori Besa su *Anksioznost, Hostilnost i Zabava/Druženje*. Značajni prediktori Fizičke agresije su *Hostilnost, Apsolutistički zahtevi prema sebi i Edukacija* (u negativnom smislu). Kada je reč o Hostilnosti značajni prediktori su *Hostilnost, Depresivnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi i Obezvređivanje*. Dok su značajni prediktori Verbalne agresije *Anksioznost, Hostilnost i Apsolutistički zahtevi prema sebi*.

Dobijeni podaci govore o tome da Apsolutistički zahtevi prema sebi vode ka fizičkoj i verbalnoj agresiji. Anksioznost i Hostilnost kao dimenzija neuroticizma vodi ka besu i verbalnoj agresiji. Depresivnost, Iracionalna uverenja po pitanju ljubavi i Obezvređivanje vode ka hostilnosti. Provođenje slobodnog vremena u svrhu svog obrazovanja i kulturnog uzdizanja ne vodi ka agresiji.

Vulnerabilnost kao dimenzija neuroticizma se takođe pojavila kao značajan prediktor besa, fizičke i verbalne agresije, ali u negativnom smislu. Oni učenici koji su osetljiviji na stres, imaju slab kapacitet za prevazilaženje stresa, sklonost zavisnosti, beznadežnosti i panici u situacijama suočavanja sa iznenadnim i stresnim okolnostima, nemaju sklonost ka ovim oblicima agresije.

Rezultati ovog istraživanja su kompatibilni sa podacima prethodnih istraživanja. Adolescenti koji se nasilnički ponašaju nastoje da izgledaju superiorno, što je često maska kojom prikrivaju bol, osećaj neprilagođenosti, nepoverenje i strah. Moguće je da je agresija manifestovana kao verbalna, fizička, bes ili hostilnost način skretanja pažnje na sebe, poziv za pomoć.

Huesmann i sar. (1984) u okviru longitudinalnog istraživanja na uzorku od 632 ispitanika u periodu od 22 godine, došli su do zaključka da su ispitanici koji su bili agresivni na uzrastu od 8 godina bili agresivni i u 30. godini. Stabilnost agresivnosti bila je slična stabilnosti inteligencije za osobe muškog pola, a za osobe ženskog pola utvrđen je niži koeficijent agresivnosti. Agresivnost ispitanika utvrđena na početku istraživanja pokazala se dobrim prediktorom delinkventnog ponašanja u kasnijem periodu, uključujući zlostavljanje bračnog partnera i nasilničko ponašanje u saobraćaju.

Shodno tome cilj istraživanja je podrazumevao je prikupljanje podataka koji se tiču agresije kod mladih i kao takvi, mogu se kasnije koristiti za kreiranje psiholoških radionica i edukativnih programa koji bi doprinosili adekvatnijem preoznavanju negativnih emocija, povećanju fleksibilnosti mišljenja mladih i uklanjanju neadekvatnih obrazaca mišljenja.

Negativne emocije često otežavaju adaptaciju kod adolescenata i moguće je da upravo određena povezanost istih i određenih oblika mišljenja kod srednjoškolaca još više doprinosi njihovom kasnijem razvoju. Primene ovih rezultata u svrhu kreiranja određenih psiholoških radionica i programa koji bi doprineli promeni u svrhu adekvatnijem prepoznavanju negativnih emocija i iracionalnih uverenja kod adolescenata, svakako bi doprineli i njihovom ovladavanju i promeni ponašanja zasnovanog na njima.

REFERENCE

- (1) Bandura, A. (1999): *Social cognitive theory of personality*. In: L. A. Pervin & O. P. John (Eds.). *Handbook of Personality: Theory and Research*, New York: The Guilford Press, str. 154 – 186.
- (2) Beck, A.T., Emery, G. (1985). *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective*. Basic Books, New York.
- (3) Berkowitz, L. (1989): *Frustration – Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation*. *Psychological Bulletin*, 106, 59 – 73.
- (4) Bernard, M.E. (1998). Validation of the general attitude and beliefs scale. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive – Behavior Therapy*, 16, 183 – 196.
- (5) Bernard, M., M.R. Joyce (1984): *Rational emotive therapy of children and adolescents: theory, treatment strategies and preventive methods*. New York: Wiley & Sons.
- (6) Borovčanin, M., Đukić-Dejanović, S., Mihajlović, G. (2008). Biološke osnove anksioznosti i novine u psihofarmakološkom tretmanu anksioznih poremećaja. *Engrami - časopis za kliničku psihijatriju, psihologiju i granične discipline*, 30 (3 – 4), 53 – 59.
- (7) Borum R., Verhaagen, D. (2007). Assessing and Managing Violence Risk in Juveniles. *Journal of Child and Family Studies*, Vol. 16, No. 3, pp. 461 – 463.
- (8) Buss, A.H. (1961). *Psychology of aggression*. New York: Willey.
- (9) Buss, A. H. (1988): *Personality: Evolutionary Heritage and Human Distinctiveness*. Hillsdale, W: Lawrence Erlbaum Associates.
- (10) Buss A.H., Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *J Cons Psychol*, 21: 343 – 349.
- (11) Buss, A. H., Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 452 – 459.
- (12) Campbell, S.B., Spieker, S., Vandergrift, N., Belsky, J., Burchinal, M. (2010). Predictors and sequelae of trajectories of physical aggression

- in school-age boys and girls. *Development And Psychopathology*, vol. 22, no.1, pp. 133 – 50.
- (13) Costa, P. T. & McCrae, R. R. (1992a). Normal Personality Assessment in Clinical Practice: The NEO Personality Inventory, *Psychological Assessment*, Vol 4, No. 1.
- (14) Costa, P. T. & McCrae, R. R. (1992b). *Revisited NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) - professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- (15) Costa, P. T. & McCrae, R. R. (1994). Domains and Facets: Hierarchical Personality Assessment Using the Revised NEO Personality Inventory, *Journal of Personality Assessment*, 64 (1), 21 – 59.
- (16) Dryden, W. (1990): *Dealing with anger problems: rational-emotive therapeutic interventions*. Sarasota: Professional Resource Exchange Inc.
- (17) Edmunds, G. (1977). Extraversion, neuroticism and different aspects of self-reported aggression. *Journal Of Personality Assessment*, Vol. 41 (1), pp. 66 – 70.
- (18) Ellis, A. (1977): *Anger: how to live with and without it*. New York: Carol Publishing Group.
- (19) Ellis, A. (1994). *Reason and Emotion in Psychotherapy*. New York, Birch Lane, Press.
- (20) Fives, C., Kong, G., Fuller, J., DiGiuseppe, R. (2011). Anger, Aggression, and Irrational Beliefs in Adolescents. *Cognitive Therapy & Research*, Vol. 35, no. 3, p. 199.
- (21) Ferguson, C., Averill, P., Rhoades, H., Rocha, D., M.D., Gruber, N., Gummattira, P. (2005). Social isolation, impulsivity and depression as predictors of aggression in a psychiatric inpatient population. *Psychiatric Quarterly*, Vol. 76, No. 2, pp. 123 – 137.
- (22) Ferguson, C.J., San Miguel, C., Garza, A., Jerabeck, J.M. (2011). A longitudinal test of video game violence influences on dating and aggression: a 3-year longitudinal study of adolescents. *Journal Of Psychiatric Research*, Vol. 46 (2), pp. 141-6.
- (23) Fuller, B.E., Chermack, S.T., Cruise, K.A., Kirsch, E., Fitzgerald, H.E., Zucker, R.A. (2003). Predictors of aggression across three generations among sons of alcoholics: relationships involving grandparental and parental alcoholism, child aggression, marital aggression and parenting practices. *Journal Of Studies On Alcohol*, Vol. 64 (4), pp. 472-83.

- (24) Gojković, V., & Vukičević, L. (2011). Vršnjačko nasilje - bullying kod učenika srednjih škola. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 30(1-2), 199-218.
- (25) Gunn, I., Gristwood, I. (1975): *Use of the Buss-Durkee Hostility Inventory among British prisoners*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43, str. 590.
- (26) Hamdan – Mansour, A. (2010). Predictors of hostility among university students in Jordan. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 24(1), 125 – 130.
- (27) Harris, M.B., Knight-Bohnhoff, K. (1996): *Personal Aggressiveness - Gender and Aggressiveness*, *Sex Roles: A Journal of Research*, 35, 26 – 42.
- (28) Heimberg, R.G. (1989): Social phobia. No longer neglected. *Clinical Psychology Review* 9, 1 – 2.
- (29) Hrnčić, J. (2008). Depresivnost i socijalne relacije institucionalizovanih mladih prestupnika. *Psihologija*, 41 (3), 357 – 378.
- (30) Huesmann, L.R., Eron, L.D., Lefkowitz, M.M. & Walder, L.O. (1984). The stability of aggression over time and generations. *Developmental Psychology*, 20, 1120-1134.
- (31) Kačavenda – Radić, N. (1992). *Refleksije o/i slobodnog vremena*. Institut za pedagogiju i andragoške studije, Beograd.
- (32) Marić, Z. (2000). Racionalno emotivno bihevioralna terapija. u: Stojnov D. (ur.) *Psihoterapije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- (33) Marić, Z. (2002). *Kognitivni činioci emocije i emocionalnog poremećaja iz ugla REBT*. Magistarski rad. Beograd, Filozofski fakultet.
- (34) Mijatović, A. (2000). *Leksikon temeljnih pedagoških pojmova*, Edip, Zagreb.
- (35) Mihajlović, D. (2010): *Veza između upadljive potrošnje i slobodnog vremena*. Završni rad. Fakultet za pravne i poslovne studije – Novi Sad, Novi Sad.
- (36) Mitrović, D., Smederevac, S. (2005): Relacije između agresivnosti i dimenzija ličnosti modela "pet velikih". *Psihologija*, vol. 51., no. 5 – 6, str. 456 – 471.
- (37) Olweus, D. (1993). *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford, Blackwell.
- (38) Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga (prevela Gordana V. Popović).
- (39) Ostrov, J., Godleski, S. (2009). Impulsivity – hyperactivity and subtypes of aggression in early childhood: an observational and

*Zbornik IKSI, 1/2014 – L. Jakšić, M. Grujić, D. Popović, D. Mihajlović, U. Velić
„Prediktori određenih oblika agresije kod srednjoškolskih adolescenata”,
(str. 149-176)*

- short-term longitudinal study. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, vol. 18, pp. 477–483.
- (40) Petrović, J., & Zotović, M. (2010). Isti ili drugačiji - slobodno vreme mladih u Vojvodini i u svetu. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, (130), 73 – 88.
- (41) Petz, B. (1992). *Psihologijski rječnik*, Prosveta, Zagreb.
- (42) Schlenker, B.R., Leary, M.R. (1982): Social anxiety and self-presentation. A conceptualization and model. *Psychological Bulletin*, 92, 641 – 669.
- (43) Smederevac, S., Mitrović, D. (2006). *Ličnost, metodi i modeli*. Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
- (44) Stepanović, I., Videnović, M., Pluž, D. (2009): Obrasci ponašanja mladih tokom slobodnog vremena. *Sociologija*, vol. 51, no. 3, str. 247 – 261.
- (45) Vukičević, L., & Mihajlović, D. (2012). Faktori samopouzdanja i crte agresivnosti. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 31(1), 131-146.
- (46) Vukičević, L., Grujić, M., Popović, D., Mihajlović, D., Velić, U. (2013). Agresija i iracionalna uverenja. *Civitas*, časopis za društvena pitanja - pravo, bezbednost, psihologiju, filologiju i menadžment, Fakultet za pravne i poslovne studije "Dr Lazar Vrkatić" – Novi Sad, vol. 2, no. 4, str. 35 – 48.
- (47) Vukosavljević – Gvozden, T., Opačić, G., Marić, Z. (2010): Iracionalne evaluacije i antisocijalno ponašanje adolescenata. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, vol. 42, no 2, str. 263 – 276.

PREDICTORS OF CERTAIN TYPES OF AGGRESSION AT HIGH SCHOOL ADOLESCENTS

In this study, we have been trying to discover the prediction of some forms of aggression based on the prominence of neuroticism, irrational beliefs and ways of spending free time at high school adolescents. The sample consisted of 275 respondents, students from secondary schools in Belgrade, aged between 15 and 19 years. According to the criteria of selecting schools, the sample were appropriate and intentional and made by the students of the following high schools: VII, XII and XIV Belgrade Gymnasium, Electrical school "Rade Koncar" and Trade School in Belgrade. For the purposes of this study were used Neuroticism scale that was dimensions of Neuroticism isolated from the questionnaire NEO - Pi R, Scale irrational beliefs GABS – 37, Scale for assessment of ways of spending free time SV - 30 and Buss-Perry

Aggression Questionnaire. The dimensions of neuroticism, forms of irrational beliefs and ways of spending free time together explain 40.6% of variance of Anger as criterion variables, 24.4% variance Physical aggression, 46.5% of the variance of Hostility and 28.3% of the variance Verbal aggression. The most significant predictors of aggression are anxiety, hostility, depression, absolutist demands of yourself, irrational beliefs regarding love and devaluation. The facts suggest that absolutist claims against itself lead to physical and verbal aggression. Anxiety and hostility as a dimension of neuroticism leads to anger and verbal aggression. Depression, irrational beliefs regarding love and devaluation leads to hostility. Using of the free time for the purpose of education and enlightenment does not lead to aggression. Vulnerability as a dimension of neuroticism also has shown as a significant predictor of anger, physical and verbal aggression, but in a negative sense. Adolescents who are aggressive are trying to look superior, but that is often a mask which concealed the pain, feeling of inadequacy, fear and mistrust. It is possible that the aggression manifested as verbal, physical, anger or hostility represents way of drawing attention to himself, call for help.

KEYWORDS: aggression / neuroticism / irrational beliefs / free time / high school adolescents

PRIMENA KONCEPTA SOCIO-KULTURNE INTEGRACIJE U ANALIZI DEVIJANTNOSTI I PROCESA ETIKETIRANJA*

Ana Bilinović*

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

U radu se razmatra koncept socio-kulturne integracije kao jedan od ključnih koncepata za razumevanja načina na koji se devijantnost i proces etiketiranja odvijaju unutar različitih socijalnih konteksta, posebno unutar društvenih jedinica malog obima u jednostavnim društvima, i društvenim jedinicama malog i velikog obima u složenim društvima. Rad se u teorijskom smislu oslanja na idejno nasleđe kulturne kriminologije, teoriju etiketiranja i socioantropološke i etnografske studije na temu devijantnosti i procesa etiketiranja. Predstavljene sadržaji na temu devijantnosti i procesa etiketiranja uređeni su po kriterijumu rastućeg nivoa socio-kulturne integracije, uz pretpostavku da će se procesi koji postoje u društvenim jedinicama malog obima u jednostavnim društvima naći (i) u približno jednakim društvenim jedinicama u složenim društvima. Teorijski nalazi upućuju na zaključak da međuzavisnost kao snažna karakteristika društvenih odnosa članova društvenih jedinica malog obima inhibira etiketiranje individua kao devijanata. Pojedinač često značajno doprinosi manjoj zajednici i obično je povezan sa ostalim članovima zajednice brojnim interpersonalnim i srodničkim vezama. Etiketiranje takvog člana kao devijanta umanjuje ili eliminiše njegovu društvenu participaciju, čime se rizikuje stvaranje podela i konflikata koji narušavaju socijalni red. Suprotno, pojedinačni doprinosi većine članova društvenih jedinica velikog obima su od manjeg značaja za kolektiv i njihova relativna nezavisnost reflektuje odsustvo sveprožimajućih srodničkih veza. U ovom slučaju, etiketiranje osobe kao devijanta "košta"

*E-mail: anabilinovic@gmail.com

Zbornik IKSI, 1/2014 – A. Bilinović
„Primena koncepta socio-kulturne integracije u analizi devijantnosti
i procesa etiketiranja”, (str. 177-191)

*društvenu jedinicu veoma malo, bilo u smislu društvenog
doprinosa, bilo u smislu rizika po socijalni integritet.*

*KLJUČNE REČI: devijantnost / etiketiranje / antropologija /
koncept socio-kulturne integracije / "blaga" i "teška" devijantnost*

UVOD

Fenomen devijantnosti kontinuirano zaokuplja pažnju teoretičara i istraživača u oblasti kriminologije, sociologije, antropologije i psihologije. U brojnim sociološkim pristupima ovoj tematici, devijantnost je tumačena je kao a) integralni deo društva čija je funkcija uvećanje solidarnosti ne-devijantnih članova društva (v. Dirkem 1963); b) simptom problema u društvenoj sredini (v. Rock 2007; Hirtle 1996) i c) proizvod raskoraka između kulturološki determinisanih očekivanja i strukturnih nemogućnosti pri njihovom ostvarenju (v. Merton 1957; Davis 1972; Clinard 1974).

Jedno od najpopularnijih socioloških tumačenja devijantnosti izloženo je ranih '60-ih godina 20. veka unutar teorije etiketiranja.¹ Ova teorija odlikovala se "novom" sociološkom perspektivom pri tumačenju devijantnosti i fokusirala se na način na koji društvo definiše, konceptualizuje i "stvora" devijantnost (v. Becker 1963; Lemert 1951; Tannenbaum 1938; Matza 1969; Memmi 1965; Gofman 1963/2009; 1961/2011; Scheff 1966; Fuko 1976/2006; 1963/2011). Srž teorije etiketiranja je specifično shvatanje prema kojem devijantnost nije inherentna društvenom ponašanju, već predstavlja proizvod procesa etiketiranja u kojem se neke aktivnosti nazivaju neprikladnim, nemoralnih, bolesnim itd. Prema Hauard S. Bekeru, jednom od najpoznatijih sociologa u ovoj oblasti proučavanja "devijantnost nije kvalitet određene radnje koju osoba čini, već posledica primene pravila i sankcija na prekršioca od strane drugih" (Becker 1963: 9). Reč je o analizi identiteta (tzv. "naming can create a self") i analizi posledica koje određena socijalna etiketa ima po ponašanje individue (v. Rock 2007: 27-28; Link and Phelan 2001).

Većina teoretičara na ovom polju proučavanja tvrdi da etiketiranje osobe kao "devijanta" utiče na njenu društvenu marginalizaciju. Ova

¹ Teorija etiketiranja je povezana sa tradicijom evropske fenomenologije, tačnije, sasvim direktno sa simboličkim interakcionizmom (Bolton 1958; Denzin 1974) i socijalnim konstruktivizmom (v. Jonassen 1991; Hirtle 1996).

marginalizacija uvećava pritisak na individuu da internalizuje devijantnu sliku o sebi, što za posledicu može izazvati upuštanje individue u ono što Edvin Lemert naziva "sekundarnom" devijacijom (v. Lemert 1951:76; Rock 2007: 30).² Neophodno je istaći da reakcije osoba na percipirano devijantno ponašanje individua nisu ustaljene, već su pod uticajem faktora kao što su: ko je počinio radnju, pod kojim okolnostima je radnja izvršena, kao i stepena do kojeg je izvesna radnja vidljiva (Becker 1963). Pojedini teoretičari (McHugh, navedeno prema Link and Phelan 2001) smatraju da se devijantnom osobom može nazvati samo ona osoba koja je svesna odgovornosti za svoja dela i koja ima mogućnost alternativnog delovanja.

Uprkos činjenici da teorija etiketiranja i danas predstavlja popularan okvir analize i interpretiranja devijantnosti, kritikovana je na nekoliko osnova. Sam Beker je odbacio neke od njenih postavki, jasno izražavajući nezadovoljstvo izrazom "teorija etiketiranja". Kao adekvatniji termin predložio je "interakcionističku teoriju devijantnosti", obrazlažući da nikada nije smatrao kako njegove i izvorne postavke njegovih kolega trebaju biti nazvane teorijom (Becker 1963: 177-212). Na Tragu Bekerove kritike, grupa autora istakla je slabost teorije etiketiranja u smislu njene nemogućnosti i nezainteresovanosti za etiološko objašnjenje devijantnosti (v. Becker 1963; Matza 1969; Bolton 1958; Kaufman and Jonson 2004). Izvorni zagovornici teorije etiketiranja zapravo nisu ni predlagali rešenje etiološkog pitanja. Njihovi ciljevi su bili skromniji. Želeli su da prošire oblast istraživanja devijantnog ponašanja, uključivši u svoje analize i aktivnosti drugih, ne samo devijantne osobe. Pojedini teoretičari (v. Rock 2007) su istakli da fokus teoretičara na individualnu etikaciju teži da poništi fenomen kategorijskog etiketiranja u kome kategorije ljudi potencijalno mogu biti etiketirane kao devijanti, pored toga što individue koje pripadaju datoj kategoriji nisu učinile išta što bi opravdalo njihovo etiketiranje. Podrška ovom argumentu se može naći u raznim kulturnim kontekstima (v. Raybeck 1988).

² Najzastupljenija kritika teze o "sekundarnoj devijaciji" je ona koja uključuje tvrdnju da je primarna devijantnost verovatno češća nego "sekundarna devijantnost", da proces u kojem se osoba etiketira može ustvari smanjiti verovatnoću da se osoba upusti u devijantno ponašanje i da oni koji su etiketirani ne moraju nužno internalizovati etikete koje su im pridodate (v. Raybeck 1988: 373-374).

KONCEPT SOCIO-KULTURNE INTEGRACIJE

Jedna od osnovnih slabosti teorije etiketiranja ogleda se u neuspehu pri razumevanju i preciziranju načina na koji se etiketiranje osoba odvija u različitim socio-kulturnim kontekstima (v. Hayward and Young 2007). Značajan doprinos elaboraciji ove problematike proistekao je iz antropološke nauke, ukazivanjem na osobenosti fenomena devijantnosti i etiketiranja na različitim nivoima socio-kulturne integracije, odnosno, u okviru jednostavnih i složenih društava (v. Steward 1986). Koncept socio-kulturne integracije se oslanja na pretpostavku o "specifičnom nadovezivanju" društvenih elemenata, na način da se društveni elementi koji su prisutni na nižim nivoima mogu naći i na višim nivoima socio-kulturne integracije. Rukovodeći se ovom pretpostavkom, karakteristike ispoljavanja devijantnosti i procesa etiketiranja u jednostavnijim društvima mogu pomoći pri rasvetljavanju uslova pod kojima se devijantnost i etiketiranje odvijaju u složenijim društvima. Antropolozi su, baveći se ovom temom, posebno akcentovali razliku između *blage devijantnosti*, odnosno ponašanja koja se u odnosu na shvatanja pripadnika jedne kulture razmimoilazi sa društvenim i kulturnim normama, ali ne prete društvenom redu, i *teške devijantnosti*, odnosno ponašanja koja po mišljenju pripadnika određene kulture ne samo da se razmimoilaze sa normativnim, već i ugrožavaju društveni red (Opalić 2008).

Mali broj sociologa i antropologa koji su se bavili komparacijom fenomena devijantnosti i procesa etiketiranja u jednostavnim i složenim društvima (v. Pfohl 1985/2009; Raybeck 1988), nastojali su da pruže teorijski okvir za proučavanje ovih pojava, ističući da su jednostavna društva, za razliku od složenih, sklonija praktikovanju "efektivnih rituala primarnog reda koji sprečavaju devijantnost putem stabilizovanja definicija i prirode društvenog reda, kao i putem promovisanja društvene solidarnosti" (Pfohl 1985/2009: 74). Rukovodeći se ovim shvatanjem, sociolog Stiven Pfohl (Steven Pfohl) je istakao da je u društvima bez državne organizacije naglasak na izmirenju devijanta i društvene grupe, dok se u društvima sa državnom organizacijom izmirenje mnogo teže postiže iz razloga ujedno društvene i kulturne heterogenosti, kao i pretnje koju takvo izmirenje može postaviti pred nosioce kontrole i autoriteta (Pfohl 1985/2009).

ETNOANTROPOLOŠKA ISTRAŽIVANJA DEVIJANTNOSTI I PROCESA ETIKETIRANJA

Etnoantropološka literatura pruža detaljniji uvid u karakteristike devijantnosti i procesa etiketiranja karakterističnih za određen nivo socio-kulturne integracije. Iz razloga oskudnog materijala iz ove oblasti proučavanja, nedostatka iscrpnih uporednih studija o devijantnosti i etiketiranju i malobrojnih etnografskih opisa devijantnosti u ne-Zapadnim društvima (v. Edgerton, navedeno prema Raybeck 1988), sadržaje koji slede potrebno je uzeti kao ilustrativne i sugestivne. Predstavljene sadržaji na temu devijantnosti i procesa etiketiranja uređeni su po kriterijumu rastućeg nivoa socio-kulturne integracije, uz pretpostavku da će se procesi koji postoje u društvenim jedinicama malog obima u jednostavnim društvima naći (i) u približno jednakim društvenim jedinicama u složenim društvima.

Društva lovaca i sakupljača

Jedan od najpoznatijih opisa devijantnosti i procesa etiketiranja na nižem nivou socio-kulturne integracije dat je u okviru monografske studije Kolina Turnbulla *Šumski ljudi* (1962) o lovačko sakupljačkom društvu pigmejaca BaMbuti, naseljenim u tropskoj šumi Ituri u severoistočnom Zairu (Turnbull, navedeno prema Raybeck 1988: 378). BaMbuti društvo ne odlikuje hijerarhijska struktura, niti ima vođu, već je autoritet podjednako distribuiran na sve članove grupe, muške i ženske. Bilo koji pokušaji pojedinca da prisvoji autoritet se odbijaju i ismevaju. Sa druge strane, svakoj individui su važni društvena pripadnost i kontinuirano prihvatanje od strane grupe koja vrše jak pritisak ka konformizmu. Većina prestupa i prekršaja rešava se u okviru same BaMbuti grupe, veoma brzo, neformalno i većinom ne rezultira etiketiranjem. Prilikom činjenja određenih prekršaja, pojedinac je obično kažnjen nekom disciplinskom merom koja ne uključuje duže izopštavanje iz društva. Na primer, nakon okrivljanja povrede pravila incest tabua (primer *blage devijantnosti*), okrivljeni se proteruje iz tabora na jedan dan, nakon čega se vraća u grupu koja ga prihvata bez prigovora i ne vrši pritisak na njegovo sankcionisanje (Turnbull, navedeno prema Raybeck 1988: 114). Jedan od ozbiljnijih primera devijantnosti među pigmejcima tiče se pojedinca koji je u toku zajedničkog lova postavio svoju mrežu ispred mreže svojih sunarodnika. Ovaj postupak mogao je ostaviti druge bez hrane (primer *teške devijantnosti*) usled čega je krivac javno odbačen i ismejan, a njegov plen i plen njegovih srodnika uzet kao nadoknada. Iako

je javno etiketiran kao "životinja", upotreba ove etikete nije se prolongirala i vremenom je postupno ponovo prihvaćen u okviru svoje društvene mreže.

Istaknutiji primer *teške devijantnosti* na ovom nivou socio-kulturne integracije zabeležen je među Kung Bušmanima, lovačkom i sakupljačkom društvu nastanjenom u pustinji Kalahari u Južnoj Americi. Proučavajući ovo društvo, antropolog Ričard Li je u period od 1920-1969. godine zabeležio 22 ubistva među Kung Bušmanima, od kojih je 15 ubistava bilo deo krvne osvete (Lee 1979: 370). U četiri slučaja ubice su pogubljene na način koji je sugerisao kolektivnu saglasnost članova grupe. Mimo retkih primera teške devijantnosti, većina Kung Bušmana ne može da podnese osećaj odbačenosti koji im stvara čak i neznatan prekor. U slučaju prekršaja, pripadnici ovog društva obično se pokoravaju ispoljenom mišljenju grupe i teže da "poprave" svoje ponašanje (Lee 1976: 288).

Iako pigmejci i bušmani nisu naklonjeni etiketiranju članova sopstvene grupe, spremni su da etiketiraju i ponize sve koji ne pripadaju njihovoj grupi. Pored toga, veruju da je lagati i krasti od svojih "komšija" dozvoljeno, pa čak i poželjno ponašanje. Pretpostavlja se da ova razlika između "insajdera" i "autsajdera" snabdeva pleme BaMbuti sredstvom za potvrđivanje sopstvenih vrednosti i osobenosti.

Iz navedenog opisa društava lovaca i sakupljača može se konstatovati da se karakteristične reakcije članova ovih društava na devijantno ponašanje ogledaju u težnji ka pomirenju prestupnika sa grupom uz retku upotrebu etiketiranja, koje je obično "rezervisano" za one čije je delovanje uznemirujuće i čije kontinuirano prisustvo pretili blagostanju grupe.

Društva srednjeg ranga – plemenska društva

Jedan od najvrednijih opisa devijantnosti i procesa etiketiranja u okviru društava srednjeg ranga pružio je antropolog Tomas Gregor, proučavajući pleme Mehinaku, nastanjeno u tropskom Ksing regionu u centralnom Brazilu. Iako unutar plemena nije praktikovan autoritet kroz vođu, svako selo se odlikovalo poglavicom, pojedincem koji se izdvajao po govorničkim sposobnostima, kao i po stepenu svoje veštine u društvenoj igri Mehinaku plemena. I muškarci i žene pokazuju izuzetnu osetljivost na mišljenja i neodobravanje drugih, što ima značajan uticaj na ponašanje pripadnika plemena (Gregor, navedeno prema Raybeck 1988).

Gregor primećuje da pripadnici Mehinaku plemena označavaju jedni druge kao "dobre ljude ili propasti" (Gregor, navedeno prema Raybeck 1988) i da postoje tri vrste "propasti": đubretar, parazit i veštica. Prve dve

"propasti" nisu ozbiljne i ubrajaju se u primere *blage devijantnosti*, s obzirom da osobama etiketiranim kao takvim nije uskraćeno učešće u društvu. Za poslednju vrstu "propasti", veštice, se smatra da aktivno ugrožavaju društveni red i stoga njihovo delovanje predstavlja primer *teške devijantnosti*, gde etiketiranje za sobom povlači ozbiljnije posledice, čak i ubistvo (Gregor, navedeno prema Raybeck 1988)³.

Iako se etiketiranje prestupnika u okviru Mehinaku plemena primenjuje u specifičnim okolnostima, Gregor ukazuje da je ono ipak veoma retko. Krađa je, iako zabranjena, veoma česta, ali ne rezultira etiketiranjem prestupnika: "Pošto se lopov javno ne etiketira, društvene i ekonomske veze koje ujedinjuju njega i žrtvu nisu pokidane...Mehinaku zajednica ne bi zadugo mogla da istrpi povrede i "rane" prouzrokovane čestim javnim optužbama"(Gregor, navedeno prema Raybeck 1988: 383). Mehinaku pleme takođe pravi jasnu razliku između Mehinaku ("insajdera") i ne-Ksing indijanaca ("autsajdera"), koje Mehinaku etiketiraju kao divlje, nečiste i opasne, i nad kojima upotrebljavaju ponižavajući govor i ponašanje u cilju isticanja sopstvene superiornosti (Gregor, navedeno prema Raybeck 1988).

Slično plemenu Mehinaku, Semaí pleme, naseljeno u tropskoj unutrašnjosti malajskog poluostrva takođe nerado etiketira prestupnike (Thomas 1959). Razlozi za izbegavanje etiketiranja uključuju snažan naglasak na pomirenju, međuzavisnosti i podršci. Kao i Mehinaku pleme, Semaici prave oštru razliku između pripadnika svog plemena i "autsajdera". Prilikom komunističke pobune 1950-ih godina pokazalo se da su Samaici sposobni da ubiju "autsajdere" uz izuzetni entuzijazam i "opijenost krvlju" (Scott, navedeno prema Raybeck 1988: 387). Ova "insajder-autsajder" distinkcija takođe utiče na stavove članova plemena po pitanju devijantnog ponašanja. Od "insajdera" se očekuje da pokažu veći stepen prilagođavanja od "autsajdera". Takođe je zapaženo da se za istu vrstu prestupa "autsajderi" kažnjavaju mnogo gore od "insajdera".

Seoska društva

Seoski život Kelantanaca, islamskih Malajaca nastanjenih u severoistočnom delu malajskog poluostrva i Zapoteka, nastanjenih u dolini Oahaka u

³ Gregor izveštava o četiri ubistva veštica u periodu od 30 godina i primećuje da su žrtve uglavnom bile društveno otuđene i bez zaštite muškog člana porodice. Ovi podaci potkrepljuju pretpostavku da se etikete lakše dodeljuju ljudima bez široke mreže porodice i prijatelja (Gregor, navedeno prema Raybeck 1988: 381).

Meksiku je u mnogim aspektima paradigmatičan za društva na ovom nivou socio-kulturne integracije i njihovo ophođenje prema devijantnom ponašanju.

Kelantanci imaju zvanične mehanizme za kontrolisanje devijantnosti kao što su islamski verski sudovi, policija i sudovi koji su deo pravnog sistema koji je pod britanskim uticajem. Ipak, većina Kelantanaca retko dolazi u kontakt sa državnim i nacionalnim mehanizmima. Najveći uticaj na njihov život imaju nezvanične vlasti kojima se odlikuju ruralne oblasti u kojima žive. Kelantanci stavljaju poseban naglasak na očuvanje seoske harmonije i često pokušavaju da ograniče uplitanje spoljnih vlasti u seoske sukobe (Raybeck 1988).

Važnost seoskog članstva i integriteta evidentna je u razlici koju Kelantanci prave između *orang sini* ("insajdera") i *orang luar* ("autsajdera"). *Orang sini*, sunarodnici koji su međusobno povezani bilateralnom mrežom srodnika, tretiraju jedni druge s poštovanjem, nerado upotrebljavaju međusobno etiketiranje, retko izriču presude svojim sunarodnicima, i teže da opišu neku manu ili vrlinu svog sunarodnika kao samo jedan aspekt njegove složene ličnosti (Raybeck 1988: 384). S druge strane, *orang luar* su često predmet pojednostavljenog uspostavljanja stereotipa i etiketiranja.

Akcentat koji se stavlja na integritet sela i važnost seoskog društvenog života navodi Kelantance da zauzmu drugačiji stav u odnosu na državne definicije devijantnosti. Država ocenjuje određene postupke i radnje kao ilegalne i zvanično etiketira počinioca kao "kriminalca" (Raybeck 1988: 390). Država izmađu ostalog zabranjuje krijumčarenje, borbe bikova, borbe petlova i mnoge druge kockarske aktivnosti, ali su Kelantanci daleko od viđenja ovih aktivnosti kao ilegalnih i tretiraju ih kao "dragocene zanimacije kojima seljani mogu zadobiti poštovanje drugih" (Raybeck 1988: 384). Sa druge strane, iako su Kelantanci prilično popustljivi prema ponašanjima koja se oglašuju o državne i nacionalne zakone, veoma se brinu o nasilnim radnjama koje ugrožavaju solidarnost i harmoniju u selu (Raybeck 1988: 385). Njihova prvobitna reakcija na devijantno ponašanje je usmerena ka njegovom obuzdavanju putem raznih sankcija, koje variraju od tračarenja do progona iz seoskog društva. Kelantanci su svesni da javno etiketiranje osobe kao prestupnika pokazuje želju da se ta osoba marginalizuje i potisne na periferiju seoskog društva, što zbog mnogih srodničkih veza, može imati ozbiljne posledice po seosku solidarnost. Iz tog razloga se u slučajevima *blage devijantnosti* obično promovise konformizam. Međutim, ukoliko pojedinci usvoje devijantna ponašanja koja potpadaju pod *tešku devijantnost*, i nastave sa ovakvim ponašanjem uprkos pokušajima seljana

da ih podstaknu da se prilagode, postaju krajnje marginalizovani u okviru seoskog društva i etiketirani kao pripadnici kategorije devijanata. Nakon etiketiranja, učešće pojedinca u seoskom društvenom životu se završava, izbacivanjem iz seoske zajednice, ili se ograničava, što se češći slučaj. Ukoliko osoba koja je etiketirana kao prestupnik ostane pripadnik seoske zajednice, često se ulažu kontinuirani naponi da se reintegriše u tokove seoskog života (Raybeck 1988).

Monografija Henrija Selbija *Devijantnost Zapoteka* (1974), zemljoradničkog naroda nastanjenog u dolini Oahaka u Meksiku, detaljnije opisuje procese etiketiranja u seoskom društvu. Iako su deo centralizovane države i obuhvaćeni mehanizmima zvanične vlasti, Zapoteci stavljaju naglasak na seosko članstvo i podložniji su uticajima nezvaničnih mehanizama kontrole koji funkcionišu na ovom nivou. Zapoteci se trude da održe prijateljske odnose u okviru sela i često olakšavaju reintegraciju prestupnika (Selby, navedeno prema Raybeck 1988: 388). Selbi opisuje primer dva čoveka koji su se nakon što su bili optuženi i etiketirani kao prestupnici, vratili u svoje selo, bili oslobođeni etikete i nastavili da vode produktivni društveni život. Ovi primeri govore u prilog tvrdnji da Zapoteci pojedinačno ne prihvataju etikete. Nasuprot situaciji koju Becker (1963) i Lemert (1951) opisuju kao karakterističnu za industrijska društva, nema sekundarne devijantnosti koja proizilazi iz društvenog pritiska i internalizovanja etikacije.

Slično Kelantancima, Zapoteci prave drastičnu razliku između "insajdera" i "autsajdera". Od "insajdera", sunarodnika koji su povezani srodničkim i/ili interpersonalnim odnosima očekuje se da čuvaju integritet seoskog društvenog života tako što će prihvatati vrednosti kao što su poniznost, poverenje i poštovanje i tako što će izbegavati zavist koja može da dovede do ponašanja koje bi dovelo u opasnost međuzavisnost koja postoji u okviru sela (Selby, navedeno prema Raybeck 1988). Veštičarenje se smatra najvećom pretnjom za Zapoteke i njihov društveni život, a većima/vešticama se uglavnom etiketiraju pojedinci iz redova "autsajdera". Konačnu odluku da se osoba proglasi vešcem/vešticom donosi celokupna seoska zajednica (Selby, navedeno prema Raybeck 1988: 389). Takve osobe su obično proglašene iz zajednice ili im sleduje smrtna kazna.

Industrijska društva

Kriminološka i sociološka literatura na temu devijantnosti i procesa etiketiranja u industrijskim društvima je prilično iscrpna (npr. Becker 1963; Gofman 2009; 2011; Fuko 2007;2009; Rock 2007). Umesto prezentovanja brojnih sadržaja ove literature, fokus će biti na dva tretiranja devijantnosti

unutar malih društvenih jedinica koje postoje u okviru industrijskih društava, iz razloga što se upravo na tom nivou očekuje da će se procesi etiketiranja podudarati sa onima na nižim stupnjevima socio-kulturne integracije. U tom smislu je od značaja opis antropološkinje Maride Holos, male norveške planinsko-farmerske zajednice koja je od 1970. godine sve više podložna pritiscima modernizacije. Do 1979. godine ova zajednica je bila dobro integrisana i održavala je potpunu saglasnost vezano za norme ponašanja i kulturne vrednosti (Hollos 1976: 242). Problemi koji uključuju konflikte ili devijantna ponašanja su se retko javljali i većina njih se rešavala putem neformalnih mehanizama kontrole, posebno putem tračeva i drugih vidova društvenog pritiska: "U slučaju da se prekrši norma, ako indirektni pritisci i sankcionisanje rezultiraju promenom ponašanja, ne sledi nikakva dalja kazna niti ostrakizam" (Hollos 1976: 246).

Nakon 1979. godine, sa ubrzanom industrijalizacijom, okolnosti za zajednicu su se promenile. Ovo je dovelo do raskola između više tradicionalno nastrojenih farmera sa periferije i "modernista", smeštenih pretežno u centru, koji su učestvovali u raznim delatnostima koje nisu promovisale međuljudsku saradnju, niti povezanost srodničkim vezama (Hollos 1976). Sasvim očekivano, "modernisti" su se sve češće oslanjali na zvanične mehanizme sankcionisanja članova zajednice i sa većom spremnošću su koristili etiketiranje prestupnika. Holos je prilično jasno izložila razloge ove promene: "Pošto su ekonomska i društvena međuzavisnost mnogo manje važni, ljudi su sada mobilniji i u mogućnosti su da odu jedni od drugih, dok održavanje mirnih odnosa i ujedinjena zajednica nisu više potrebni po svaku cenu" (Hollos 1976: 254). Ne samo da je industrijalizacija dovela do toga da se umanjila saglasnost po pitanju društvenih normi i kulturnih vrednosti, već je takođe umanjila značaj članstva u zajednici kao glavnog faktora u sprečavanju upotrebe etiketa.

Rok Ailand (Rock Island), malo društvo ribara, odvojeno od obale Atlantika i industrijalizovane nacije sa kojom je i ekonomski i politički povezano, još jedan je primer male društvene jedinice u okviru industrijskih društava (Yngvesson 1976). Učestvovanje u zajednici i solidarnost članova zajednice su od izuzetne važnosti. Odluke koje se tiču zajednice i rešavanja problema zajednice donose se na javnom trgu putem konsenzusa do kojeg dolazi izabrano veće ostrva. Međutim, "postoji odsustvo mehanizama putem kojih bi privatne tužbe bile formalizovane ili ritualizovane" (Yngvesson 1976: 359). Umesto toga, konflikti se obično rešavaju na neformalan način koji uključuje period "hlađenja", tokom kojeg umesto da se problem iznese na javnom trgu, o njemu raspravljaju zabrinuti članovi zajednice koji se trude da razreše konfliktnu situaciju. Ostrvljani prave jasnu razliku između "insajdera" i

"outsajdera", a periodi "hlađenja" češće nastupaju u slučaju prvih. Ostrvljani su toliko nevoljni da etiketiraju pripadnike svoje zajednice kao prestupnike da svesno izbegavaju upotrebu takvih etiketa čak i za najgore prestupe. Krađa je najgori zločin koji ostrvljanin može da počini, ali je čak i taj čin često proglašen za "pozajmicu" i često ostaje nezabeležen (Yngvesson 1976). U slučaju da "insajder" ostane nepopravljiv i kontinuirano nastavlja sa primerima *teške devijantnosti*, postepeno biva isključen iz zajednice i konačno, etiketiran kao "outsajder".

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Sve društvene grupe upotrebljavaju neki vid etiketiranja, iako se priroda ovog procesa razlikuje između društvenih jedinica malog, nasuprot velikog obima, posebno kada je reč o etiketiranju devijanata. S obzirom da društvene jedinice malog obima sadrže u suštini svu "socijalnu teksturu" jednostavnih društava, ali samo deo konteksta složenih društava, za očekivati je nalaženje ujedno razlika i sličnosti u procesu etiketiranja između ova dva nivoa socio-kulturne integracije.

Dati pregled "tretiranja" devijantnosti u društvenih jedinicama malog obima, od jednostavnih - bez države, društava lovaca i sakupljača, preko složenih - organizovanih na bazi države, industrijskih društava, otkrio je značajan kontinuitet. U jednostavnim društvima je izražena socio-kulturna integracija, naglasak je na grupnom članstvu i na izmirenju prestupnika sa grupom, pre nego na kazni i progonu iz zajednice. Međutim, ove karakteristike su takođe prisutne i u malim društvenim jedinicama unutar društava sa državnom organizacijom. Takođe, sociolog Stiven Pfol je naglasio da su formalni rituali etiketiranja, karakteristični za društva sa državnom organizacijom, neophodni u svrhu etiketiranja devijanata što odaje utisak da društva bez državne organizacije ne upotrebljavaju etiketiranje. Međutim, očigledno je da se neformalna sredstva etiketiranja upotrebljavaju i u malim socijalnim jedinicama u okviru društava bez državne organizacije kao i u onima sa državnom organizacijom. Ove kontinualnosti sugerišu da je neophodno obratiti pažnju na veličinu i kompleksnost društvenih grupa, pre nego isključivo na društva čiji su deo.

Razlike u procesu etiketiranja između jednostavnih i složenih društava reflektuju činjenicu da se složena društva sastoje od društvenih grupa ujedno malog i velikog obima, dok se jednostavna sastoje isključivo, ili većinom od društvenih grupa malog obima. Razlike u veličini i kompleksnosti društvenih jedinica promovišu niz međusobno različitih

Zbornik IKSI, 1/2014 – A. Bilinović
 „Primena koncepta socio-kulturne integracije u analizi devijantnosti
 i procesa etiketiranja”, (str. 177-191)

karakteristika relevantnih za proces etiketiranja. Tabela 1. rezimira najvažnije uočene razlike.

Tabela 1. Devijantnost i veličina društvenih jedinica (Raybeck 1988: 390)

<i>Male društvene jedinice (Tabori, bande, sela itd.)</i>	<i>Velike društvene jedinice (Grad, država, nacija itd.)</i>
Dobro integrisane, sa postojanim vrednostima	Slabo integrisane, često sa oprečnim vrednostima
Relativna jednakost među članovima	Jasna nejednakost među članovima
Međusobna zavisnost članova	Nezavisnost članova
Društveni kontekst bogat informacijama	Društveni kontekst osiromašen u pogledu informacija
Etiketiranje devijanata odvija se postepeno i retko se dešava	Etiketiranje devijanata javlja se naprasno i često se dešava
Tolerisanje blage devijantnosti	Netolerisanje blage devijantnosti
Sekundarna devijantnost neuobičajena	Sekundarna devijantnost uobičajena

Karakteristika snažne vrednosne integrisanosti unutar društvenih jedinica malog obima stabilizuje definiciju društvenog života i reda. Relativno slabo integrisane vrednosti pretežno karakteristične za društvene jedinice velikog obima ne mogu na isti način postići navedeno. Konfliktno vrednosti često su sam izvor devijantnosti. Relativna jednakost članova društvenih jedinica malog obima smanjuje verovatnoću da će etiketiranje devijanata biti udruženo sa nejednakošću u moći, kao što je često slučaj u društvenim jedinicama velikog obima (v. Becker 1963; Matza 1969).

Međuzavisnost kao karakteristika društvenih odnosa među članovima društvenih jedinica malog obima inhibira etiketiranje individua kao devijanata. Član često značajno doprinosi maloj zajednici i obično je povezan sa ostalim članovima zajednice brojnim interpersonalnim i srodničkim vezama. Etiketiranje takvog člana kao devijanta umanjuje ili eliminiše društvenu patricipaciju te osobe, čime se rizikuje stvaranje podela i konflikata koji narušavaju socijalni red. Suprotno, doprinosi većine članova društvenih jedinica velikog obima su u poređenju manje značajni i relativna nezavisnost ovih individua reflektuje odsustvo prožimajućih srodničkih veza. U ovom slučaju, etiketiranje individue kao devijanta "košta" društvenu jedinicu veoma malo, bilo u smislu društvenog doprinosa, bilo u smislu rizika po socijalni integritet. Veoma je verovatno da etiketiranje devijanata u društvenim jedinicama velikog obima ustvari jača socijalnu integraciju putem izdvajanja pojedinih individua kao društveno nepodobnih, koji, prema principu suprotnosti, ističu podobnost ostalih u skladu sa društvenim redom.

REFERENCE

- (1) Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- (2) Bolton, C. D. (1958). Behavior, Experience, and Relationships: A Symbolic Interactionism Point of View. *American Journal of Sociology* 64(1): 45-58.
- (3) Clinard, M. B. (1974). *Sociology of Deviant Behavior*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- (4) Davis, N. J. (1972). Labeling Theory in Deviance Research. *The Sociological Quarterly* 13 (4): 447-474.
- (5) Denzin, N. K. (1974). The Methodological Implications of Symbolic Interactionism for the Study of Deviance. *The British Journal of Sociology* 25(3): 269-282.
- (6) Dirkem, E. (1963). *Pravila sociološke metode*. Beograd: Savremena škola.
- (7) Fuko, M. (1963/2011). *Rađanje klinike: Antropologija medicinskog opažanja*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- (8) Fuko, M. (1976/2006). *Istorija seksualnosti I: Volja za znanjem*. Beograd: Karpos.
- (9) Gofman, E. (1961/2011). *Azili: Eseji o društvenom položaju pacijenata bolnica za mentalno obolele i drugih utočenika*. Novi Sad. Mediterran Publishing.
- (10) Gofman, E. (1963/2009). *Stigma: Zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- (11) Hayward, K. and J. Young (2007). Cultural Criminology. In: Maguire, M., R. Morgan and R. Reiner (eds.). *The Oxford Handbook of Criminology*. New York: Oxford University Press, pp: 102-121.
- (12) Hirtle, J. St. P. (1996). Coming to Terms: Social Constructivism. *The English Journal* 85(1) Right Writing: 91-92.
- (13) Hollos, M. (1976). Conflict and Social Change in Norwegian Mountain Community. *Anthropological Quarterly* 49 (4): 239-257.
- (14) Jonassen, D. H. (1991). Objectivism versus Constructivism: Do We Need a New Philosophical Paradigm? *Educational Technology Research and Development* 39(3): 5-14.
- (15) Kaufman, J. M. and C. Jonson (2004). Stigmatized Individuals and the Process of Identity. *The Sociological Quarterly* 45(4): 807-833.
- (16) Lee, R. B. (1979). *The !Kung San: Men, Women, and Work in a Foroging Society*. New York: Cambridge University Press.

- (17) Lemert, E. (1951). *Social Pathology*. New York: Mcgraw-Hill.
- (18) Link, B. G. and J. C. Phelan (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology* 27: 363-385.
- (19) Matza, D. (1969). *On Becoming Deviant*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- (20) Memmi, A. (1965). *The Colonizer and the Colonized*. New York: Orion Press.
- (21) Merton, R. (1957). *Social Theory and Social Structure*. Glencoe: Free Press.
- (22) Opalić, P. (2008). *Psihijatrijska sociologija: Teorijski i empirijski problemi sociologije mentalnih poremećaja*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- (23) Pfohl, S. (1985/2009). *Images of Deviance and Social Control: A Sociological History*. USA: Waveland Press.
- (24) Raybeck, D. (1988). Anthropology and Labelling Theory: A Constructive Critique. *Ethos* 16(4): 371-397.
- (25) Rock, P. (2007). Sociological Theories of Crime. In: Maguire, M., R. Morgan and R. Reiner (eds.), *The Oxford Handbook of Criminology*. New York: Oxford University Press, pp. 4-42.
- (26) Sayce, L. (1998). Stigma, discrimination and social exclusion: whats in a word. *Journal of Mental Health* 7:331-343.
- (27) Scheff, T. (1966). *Being Mentally Ill*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- (28) Steward, J. H. (1986). Levels of Sociocultural Integration: An Operational Concept. *Journal of Anthropological Research* 42 (3): 337-353.
- (29) Tannenbaum, F. (1938). *Crime and Community*. London and New York: Columbia University Press.
- (30) Thomas, E. M. (1959). *The Harmless People*. New York: Vintage Books.
- (31) Yngvesson, B. (1976). Responses to Grievance Behavior: Extended Cases in a Fishing Community. *American Ethnologist* 3: 353-382.

APPLICATION OF THE CONCEPT OF SOCIO-CULTURAL INTEGRATION IN THE ANALYSIS OF DEVIANCE AND LABELING PROCESS

This paper discusses the concept of socio-cultural integration as a key concept for understanding the ways in which deviance and labeling process taking place within different social contexts, particularly within the small-scale social units in simple societies, and social units of small and large-scale in complex societies. In theoretical sense, this paper is based on conceptual legacy of cultural criminology, labeling theory and socio-anthropological and

ethnographic studies on the subject of deviance and labeling process. Featured contents on the topic of deviance and labeling processes are governed by the criterion of increasing level of socio-cultural integration, with assumption that the processes that exist in small-scale social units in simple societies will be found in approximately equal social units in complex societies. Theoretical findings suggest that interdependence as a strong feature of social relations among members of social units of small-scale inhibits the labeling of individuals as deviants. Individual often contributes significantly to smaller community and is usually associated with other members of community by numerous interpersonal and kinship ties. Labeling such a member as deviant reduced or eliminate its social participation, which risks creating divisions and conflicts that disturb the social order. In contrast, the individual contributions of the majority of members of a large-scale social units are of minor importance for the collective and their relative independence reflects the absence of all-pervasive kinship ties. In this case, labeling people as deviant "costs" social unit very little, either in terms of social contribution, either in terms of risk to social integrity.

KEYWORDS: deviance / labeling / anthropology / socio-cultural integration / "mild" and "severe" deviancy

POVEZANOST PSIHO-SOCIJALNIH KARAKTERISTIKA I RESPONZIVNOSTI OSUĐENIH NA PRIMENJENI PENITENSIJARNI TRETMAN*

Ivana D. Petrović*

Bazirajući se na rezultatima dosadašnjih istraživanja u oblasti primene penitensijarnog tretmana, u određenju predmeta rada se pošlo od toga da korektivna rehabilitacija mora biti prilagođena karakteristikama osuđenih, kako bi penitensijarni tretman počivao na naučnim osnovama i bio efikasan.

Osnovni cilj rada je usmeren na analizu povezanosti psihosocijalnih karakteristika uzorka od 220 osuđenih lica muškog pola i primene tretmana u okviru Kazneno-Popravnog Zavoda u Beogradu-Padinskoj Skeli, Kazneno-Popravnog Zavoda u Sremskoj Mitrovici, Kazneno-Popravnog Zavoda za muškarce u Požarevcu i Kazneno-Popravnog Zavoda za maloletnike u Valjevu.

Za prikupljanje podataka je korišćen instrument Client Evaluation of Self and Treatment – CJ CEST (Simpson, 2004), odnosno Upitnik samoprocene osuđenih u tretmanu, dok su u statističkoj obradi podataka primenjene deskriptivna statistika, srednje vrednosti, standardna devijacija, Pirsonov koeficijent korelacije i koeficijent determinacije, a radi utvrđivanja koeficijenta relijabilnosti primenjenog instrumenta korišćen je Cronbachov α -koeficijent.

Dobijeni rezultati istraživanja su ukazali na to da uz statističku značajnost $p=0.01$ i proporciju od 19.2% varijabiliteta postoji umerena korelacija ($r=.438$) između skale Osetljivosti na tretman i Psihološkog funkcionisanja osuđenih lica, da uz statističku

* Naučni rad je izveden iz autorove magistarske teze pod nazivom "Individualne i grupne forme tretmana osuđenih lica" odbranjene 2013. godine na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

* E-mail: petrovicivana@sbb.rs

Zbornik IKSI, 1/2014 – I. Petrović
„Povezanost psiho-socijalnih karakteristika i responzivnosti osuđenih na
primenjeni penitensijarni tretman”, (str. 193-209)

značajnost od $p=0.03$ i proporciju od 2.1% varijabiliteta postoji veoma niska korelacija ($r=.146$) između skala Osetljivosti na tretman i Socijalnog funkcionisanja osuđenih lica, zatim da uz statističku značajnost od $p=0.01$ i proporciju varijabiliteta od 9.5% postoji niska korelacija ($r=.308$) između skala Angažovanosti u tretmanu osuđenih lica i Psihološkog funkcionisanja osuđenih lica, dok je najniži koeficijent korelacije, uz proporciju od 0.8% varijabiliteta, uočen između skala Angažovanosti osuđenih u tretmanu i Socijalnog funkcionisanja osuđenih lica ($r=.092$), pri čemu on nema snagu statističke značajnosti ($p=0.48$), pa povezanost između ovih skala gotovo i da ne postoji.

U okviru zaključnih razmatranja se kao najznačajnijim može izvesti stav da je polazna hipoteza istraživanja potvrđena, s obzirom na to da je responzivnost osuđenih na primenjeni penitensijarni tretman umereno pozitivno povezana sa psiho-socijalnim karakteristikama ispitivanog uzorka osuđenih lica.

KLJUČNE REČI: tretman / osuđena lica / psiho-socijalne karakteristike / responzivnost

UVOD U PROBLEM I TEORIJSKA OSNOVA RADA

Sagledavajući literaturu u vezi sa novijom istorijom penalne problematike uočava se da je početkom XX veka vladalo uverenje kako popravni sistem treba obnoviti, a izvršioce krivičnih dela rehabilitovati. Zbog toga se narednih sedam decenija XX veka osuđeni javlja kao dominantna figura filozofije penalne rehabilitacije, pa u tom kontekstu i dolazak revizionističkih pokreta na scenu kaznene politike ozbiljno dovodi u pitanje Martinsonov rad. Sve veću pažnju naučne javnosti zaokupljaju kvantitativna istraživanja, s obzirom na to da potvrđuju da potrebe osuđenih predstavljaju osnovne tačke njihove rehabilitacije jer su direktno povezane sa kriminološkim rizikom kao značajnim pretretmanskim faktorom, ali i sa promenom ponašanja kao tretmanskim faktorom (Vennard, Hedderman, 1998). Povezanost bihevioralnog aspekta ličnosti i prisustva faktora kriminološkog rizika objašnjavaju teorije modela ličnosti kriminalnog ponašanja i socijalno-psihološkog modela kriminalnog ponašanja **RNR teorijskog koncepta** autora Andrewsa i Bonte (Ward, Maruna, 2007).

U objašnjenju modela ličnosti kriminalnog ponašanja Andrews i Bonta (2010) polaze od toga da je kriminalno ponašanje uzrokovano jasnim

skupom socijalnih i psiholoških faktora koji povećavaju šanse i vode tome da osoba prekrši zakon, iako se osobe razlikuju u svojim predispozicijama za činjenje kriminalnog akta što se onda mora uzeti u obzir i prilikom planiranja korektivnih programa. Slično prethodnom modelu i socijalno-psihološki model kriminalnog ponašanja jeste baziran na postulatu da lične i socijalne okolnosti, interpersonalne relacije različitih vrsta i oblika i psihološki faktori ličnosti osuđenog mogu biti u interakciji sa visoko rizičnom situacijom u kojoj se osuđeni našao i sledstveno tome korelirati sa njegovom kriminalnom aktivnošću (prema: Ward, Maruna, 2007).

Prilikom predviđanja faktora recidivizma Andrews i Bonta (2010) koriste osnovne principe RNR teorijskog koncepta čime on potvrđuje svoju naučnu sveobuhvatnost u objašnjenju povezanosti bihevioralnog aspekta ličnosti i prisustva faktora kriminološkog rizika.

Princip rizika polazi od pozitivističkog razmatranja po kome je rizično sve ono što je sociološki determinisano od strane različitih društvenih grupa (Andrews, Bonta, 2006), jer se pomenuti faktori mogu podeliti na: 1. *statičke* – koji obezbeđuju informaciju o tome *ko* će počiniti delikt (Bogue, Campbell, Clawson, 2004), a predstavljaju one varijable rizičnog ponašanja koje se ne mogu promeniti (prethodna kriminalna istorija i generalna istorija pojedinca) i 2. *dinamičke* – koji obezbeđuju informaciju o tome *kada* će osoba koja je u kriminološkom riziku počiniti delikt (Bogue, Campbell, Clawson, 2004), a među kojima se razlikuju (stabilni – odnosno one varijable rizičnog ponašanja koje imaju tendenciju da budu stabilne ali su vremenom podložne promeni (samoregulacija ponašanja, socio-afektivno funkcionisanje, seksualni interesi ili prokriminalni stavovi) i akutni – odnosno one varijable ponašanja koje fluktuiraju od situacije do situacije i koje su promenljive (stanje raspoloženja ili zloupotreba psihoaktivnih supstanci)).

Princip potreba je sličan prethodnom, jer ukazuje na kriminogene i nekriminogene potrebe osuđenog, tako da je onima koji su u rizičnom ponašanju neophodna pomoć kako ne bi povredili sebe ili druge (Bonta, 2002). Kriminogene potrebe su dinamički aspekti psihološke ili sociološke perspektive osobe i njihova važnost za vođenje slučaja se ogleda u njihovom određivanju za tretiranje u okviru tretmana osuđenog (Andrews i dr., 1990; Bonta, 2002; Andrews, Bonta, 2006). Za razliku od kriminogenih, nekriminogene potrebe podrazumevaju utkanost u one aspekte ljudskog ponašanja, koji ukoliko bi se promenili ne bi imali značajnog uticaja na ponavljanje krivičnog dela (klinički fenomeni poput sniženog samopouzdanja ili depresije) (Andrews, Bonta, Hoge, 1990). Ove potrebe mogu ukazati na uzroke maladaptivnih obrazaca ponašanja, psiholoških

problema, socijalne neadekvatnosti i potrebe za kriminalnim načinom reagovanja, ukoliko već navedene osnovne potrebe nisu zadovoljene ili nisu razvijeni njihovi substituti, pa je njihova redukcija upravo ono što službenici tretmana treba da prepoznaju i korektivnim radom otklone (Serin, Lloyd, Hanby, 2010).

Princip responzivnosti nudi objašnjenje toga kako osuđena lica reaguju u odnosu na primenjeni tretman, pa je motivacija za tretman jedan od osnovnih indikatora evaluacije učešća osuđenog u tretmanu (Ward, Maruna, 2007). Responzivnost se uglavnom vezuje za postignuće terapeuta ili same terapije, iako je odgovornost počinioca za učešće u tretmanu vrlo značajan indikator njegove promene (Andrews, Bonta, 2006). S druge strane, princip responzivnosti umnogome zavisi od odabira primenjenih programa kao i predikcije osetljivosti konkretnog osuđenog u odnosu na predviđeni program.

Osim zbog svoje naučne sveobuhvatnosti u objašnjenju povezanosti bihevioralnog aspekta ličnosti i prisustva faktora kriminološkog rizika, RNR koncept je uzet za teorijsku osnovu istraživanja i zbog svoje efikasnosti primene, koja se najbolje ogleda u istraživanju Tonga i Farringtona (Correctional Service of Canada, 2013). Pomenuti autori su pokazali da primena korektivnih programa baziranih na RNR teorijskom konceptu pokazuje svoju efikasnost u redukciji recidivizma u 27% slučajeva u Kanadi, Velikoj Britaniji i SAD-u, s tim da treba voditi računa o tome da intervencije koje su usmerene prema nisko rizičnim osuđenima, kao i slabo osmišljeni programi tretmana, mogu povećati stopu recidivizma (Andrews, Zinger, Hoge, Bonta, Gendreau, Cullen, 1990; Smith, Goggin, Gendreau, 2002; Bourgon, Armstrong, 2005).

ANALIZA DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

U određivanju toga koji su to faktori kriminalnog ponašanja osuđenih koji ukazuju na ponovo vršenje krivičnih dela, Motiuk i Porporino (1991) su pronašli da su to nezaposlenost, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, kriminalna udruživanja, porodično-bračni odnosi i emotivni, odnosno lični problemi. Na 131 međunarodnoj studiji, Gendreau (1996) je pokazao da su to kriminogene potrebe, kriminalna istorija, socijalno postignuće, godine/pol/etnička pripadnost, dok su nešto slabiji prediktori niska inteligencija, stres i nizak socioekonomski status porodičnog okruženja. Istraživanja pokazuju povezanost kriminalnih ponašanja sa neuroticizmom (Cale, 2006), ekstraverzijom i narcizmom (Lee, Ashton, 2005) i sa deskriptorima psihoticizma

- agresivnošću, odsustvom empatije i psihopatijom (Eysenck, 1977). Po Ajzenku, osobe sa visokim psihotocizmom su hladne, neempatične, agresivne, egocentrične i često emituju impulsivna i antisocijalna ponašanja, pri čemu se psihotocizam kao faktor identifikuje kod težih oblika kriminalnog ponašanja, kao što su nasilje i seksualni delikti, ali i kod recidivizma. Neuroticizam predstavlja emocionalnu nestabilnost, nesposobnost da osoba prevlada stres i tendenciju ka generisanju depresivnih, anksioznih i drugih proneurotskih stanja, a javlja se kod starijih počinitelaca. U ekstraverziju spadaju asertivnost, socijabilnost i sposobnost da se utiče na druge i preuzme uloga vođe, a ove osobine se nalaze kod blažih oblika delinkventnih ponašanja kao što su prevare i lake krađe (Međedović, 2009). Isti autor ukazuje i na to da je delinkventno ponašanje u negativnoj korelaciji sa tradicionalizmom i kontrolom, zbog čega su delinkventi nekonzervativni, buntovni, niskih moralnih standarda i bez poštovanja autoriteta, impulsivni, dezinhbiranog ponašanja i sa nedostatkom kontrole, a značajnu korelaciju nalazi i između delinkventnog ponašanja i alijenacije (osećanje odbačenosti, nesreće, usamljenosti, paranoidnosti, u smislu da se namere drugih tretiraju kao ugrožavajuće) i reakcije na stres (napetost, vulnerabilnost, promenljivost raspoloženja, depresivnost). Kovačević i Kecman (2007) pokazuju da izvršioce protiv života i tela karakterišu infantilnost i paranoidnost, seksualne delinkvente naglašena infantilnost, a imovinske počinioce infantilnost i emotivna nestabilnost.

Beck i Maruschak (2001) zaključuju da su svi osuđeni na testovima procene identifikovani kao osobe koje imaju neku vrstu mentalnih poremećaja, pri čemu 73% osuđenih uzima neki od vidova medikamentozne terapije. Među uspešnim psihološkim intervencijama u tretiranju osuđenih sa bilo kojim oblikom mentalnih poremećaja Hodel i West (2003) navode ciljano usmerene akcije i intervencije kod tretiranja osuđenih sa bilo kojim oblikom shizofrenije, Garret i Lerman (2007) ističu primenu intervencija baziranih na kognitivno-biheviornalnom modelu kod tretiranja bilo kog oblika psihotičnih poremećaja, Linehan (1993) navodi važnost dijalektičkih terapija sa osuđenima koji imaju simptomatologiju graničnog poremećaja ličnosti, dok je razvoj prosocijalnih veština vrlo uspešan u radu sa osuđenima koji su u vezi sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci, prema Adamsu i Ferrandinu (2008).

Prema sistematičnoj analizi 62 istraživanja Fazela i Danesha (2002), koja su obuhvatila 23.000 osuđenih iz 12 evropskih zemalja, više od 65% osuđenih ima mentalne poremećaje koji se kreću u rasponu od 42-65% (poremećaji ličnosti), 10-12% (depresija) i oko 4% (autentične psihoze i epizode sa psihotičnim kvalitetom). Rouillon i saradnici (2004) pokazuju da se među glavnim problemima sa dijagnozom psihijatrijske komorbidnosti nalaze

depresivni sindromi (40%) i generalizovane halucinatorne psihoze (7%). Fazel i Baillargeon (2011) su u svojoj studiji pokazali da su mentalni poremećaji, poput poremećaja ličnosti, psihoza, anksioznosti i depresije, znatno više zastupljeni među osuđenima nego u opštoj populaciji. Podaci Uprave za izvršenje krivičnih sankcija (2013) pokazuju da je tokom 2012. godine izvršeno ukupno 24233 psihijatrijskih pregleda. Kod istog izvora se navodi podatak da se za 2012. godinu uočava prisustvo 18858 bolesnika sa šifrom F mentalnih poremećaja prema V reviziji Međunarodne klasifikacije bolesti, iako bi se ovde morala skrenuti pažnja naučnoj i stručnoj javnosti da je trenutno u upotrebi X revizija Međunarodne klasifikacije bolesti (MKB-10, 2013).

Radi poređenja statističkih pokazatelja treba napomenuti i to da se prema Godišnjem izveštaju o radu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2012. godinu (Uprava za izvršenje krivičnih sankcija, 2013) na dan 01.01.2012. godine beleži prisustvo 7230 osuđenih lica na izvršenju kazne zatvora, 8270 osuđenih primljenih na izvršenje kazne zatvora tokom 2012. godine, 6952 osuđena lica na izvršenju kazne zatvora na dan 31.12.2012. godine. Prema istom izvoru je apsolutni broj izvršenja u 2012. godini iznosio 38391 lice lišeno slobode, dok je ukupan broj osuđenih iznosio 15092.

POVEZANOST IZMEĐU PSIHO-SOCIJALNIH KARAKTERISTIKA I RESPONZIVNOSTI OSUĐENIH NA TRETMAN

Bazirajući se na prikazanoj teorijskoj osnovi i analizi dosadašnjih istraživanja u vezi sa određivanjem prediktora rizika osuđenih za izvršenje kriminalnih dela i efikasnih korektivnih intervencija koje bi trebalo primeniti kako bi se postigla responzivnost osuđenih na primenjeni penitensijarni tretman, metodološki okvir istraživanja je postavljen tako da je za predmet istraživanja određeno ispitivanje efikasnosti primene penitensijarnog tretmana, čime je za cilj istraživanja izdvojeno ispitivanje korelacionih odnosa između psiho-socijalnih karakteristika i responzivnosti osuđenih na primenu tretmana, dok je kao polazna pretpostavka definisana - H1: postoji pozitivna korelacija između responzivnosti osuđenih na primenu tretmana i psiho-socijalnih karakteristika osuđenih lica.

Radi procene specifičnih karakteristika i potreba ispitivanog uzorka kao i responzivnosti osuđenih na primenjene intervencije korišćen je Upitnik samoprocene osuđenih u tretmanu – odnosno *Client Evaluation of Self and Treatment – CJ CEST* (Simpson, 2004). Upitnik sadrži 115 pitanja, podeljenih u 14 kratkih skala i 2 podskale, koja ukazuju na potrebe osuđenih u korektivnom tretmanu i njihovu motivaciono-psiho-socijalnu promenu

tokom tretmana. Razvijen je u okviru *TCU Treatment Model* - TCU Tretmanskog Modela koji su 2004. godine objavili Simpson, Knight i Danserau (Texas Christian University, 2013). Validiran je na uzorku od 3.266 klijenata uključenih u 26 programa koje je sproveo 5 istraživačkih centara u okviru nacionalne kolaborativne studije "CJ-DATS" (Garner i dr., 2007). Odgovori na pitanja iz upitnika se daju zaokruživanjem broja i kružića koji najviše odgovara stavu u vezi sa navedenom tvrdnjom, kao i popunjavanjem praznih polja i navođenjem na mestima koja su označena. Prema priloženom uputstvu za korišćenje upitnika (Texas Christian University, 2013) indeks Total Score Rangea (TSR) se dobija prvo skorovanjem dobijenih odgovora, a potom rekodiranjem onih odgovora koji su označeni kao reflektujući, da bi se zatim pristupilo izračunavanju srednjih vrednosti za svaku skalu, nakon čega bi trebalo da sledi reskaliranje svake skale tako što se dobijeni skor pomnoži sa 10 i dobijeni skorovi kreću u rangu od 10 do 50 sa sredinom ranga na 30, gde skorovi koji se kreću ispod 30 označavaju da prema osuđenima treba primeniti specifične intervencije (ako je npr. u pitanju motivacija za tretman) (prema: Simpson, Knight, 2007).

Istraživanje je realizovano krajem avgusta i početkom septembra meseca 2012. godine u skladu sa dnevnim režimom života u Kazneno-Popravnom Zavodu u Beogradu-Padinskoj Skeli, Kazneno-Popravnom Zavodu u Sremskoj Mitrovici, Kazneno-Popravnom Zavodu za muškarce u Požarevcu i Kazneno-Popravnom Zavodu za maloletnike u Valjevu na uzorku od 220 slučajno odabranih osuđenih lica muškog pola. Od navedenog uzorka osuđenih su prikupljeni podaci koji se odnose na: njihov psihološki domen (samopouzdanje, depresija, anksioznost, donošenje odluka), socijalni domen (hostilnost, preuzimanje rizika) i motivacioni domen funkcionisanja (želja za pomoći, potreba za tretmanom, pritisak za tretmanom), kao i osetljivost na tretman i angažovanost u tretmanu, što su ujedno bile i glavne varijable ovog istraživanja.

Podaci o uzorku osuđenih lica muškog pola (N=220) su dobijeni primenom izračunavanja indeksa skorova na skalama i podskalama koji je izražen pomoću Total Score Rangea (TSR) (=30 – neutralni skor; <30 – nisko slaganje; >30 – visoko slaganje), zatim primenom aritmetičke sredine i aritmetičke sredine računate u odnosu na postignuće dobijeno pomoću Total Score Rangea (AS, AS-TSR), kao i primenom standardne devijacije (Std.Dev.) i deskriptivne statistike. Povezanost glavnih varijabli istraživanja je izražena pomoću Pirsonovog koeficijenta korelacije (r) (< ± 0.20 - veoma niska korelacija; ± 0.21 do ± 0.40 - niska korelacija; ± 0.41 do ± 0.60 – umerena korelacija; ± 0.61 do ± 0.80 – visoka korelacija; $>\pm 0.81$ – veoma visoka korelacija), statističke značajnosti dobijenih podataka (p) i

*Zbornik IKSI, 1/2014 – I. Petrović
„Povezanost psiho-socijalnih karakteristika i rezponzivnosti osuđenih na
primenjeni penitencijarni tretman”, (str. 193-209)*

koeficijenta determinacije (r^2). Radi utvrđivanja interne relijabilnosti primenjenog instrumenta je primenjen Cronbachov α koeficijent (Cronbach's α), uključujući i broj ajtema (N) u svakoj od skale i subskala. Podaci dobijeni u ovom istraživanju su obrađeni statističkim programom SPSS – verzija 20.

Određivanje potreba osuđenih u vezi sa njihovim motivacionim, psihološkim i socijalnim domenom funkcionisanja jeste od naročitog značaja na samom početku korektivnog tretmana, ali i radi praćenja progressa osuđenog tokom kasnijih faza tretmana, kao i radi planiranja tretmanskih formi (Joe, Broome, Rowan-Szal, Simpson, 2002; Simpson, Knight, 2003; Simpson, 2004; Simpson, Knight, 2007). Rezultati sprovedenog istraživanja kod nas, kao i dobijene vrednosti interne relijabilnosti skale i podskale primenjenog instrumenta su prikazani u narednoj Tabeli 1.

Tabela 1. Potrebe osuđenih u vezi sa njihovom motivacionom, psihološkom i socijalnom sferom funkcionisanja

Sfere funkcionisanja osuđenih				
a. motivaciona sfera				
naziv skale	AS-TSR	Std.Dev.	TSR	Cronbach's α (N)
Želja za pomoći	13.82	3.852	23	.68 (6)
Osetljivost na tretman (rezponzivnost)	23.65	6.888	30*	.73 (8)
Potreba za tretmanom	12.88	5.404	26	.76 (5)
Pritisak za tretmanom	14.55	3.825	24	.63 (6)
Zbir klastera varijabli	64.84	14.637	26	.68 (4)
b. psihološka sfera				
naziv skale	AS-TSR	Std.Dev.	TSR	Cronbach's α (N)
Samopouzdanje	24.37	4.793	41*	.75 (6)
Depresija	17.20	4.980	29	.71 (6)
Anksioznost	14.59	6.123	21	.75 (7)
Donošenje odluka	33.44	6.560	37*	.71 (9)
Zbir klastera varijabli	89.6	14.644	32*	.75 (4)
c. socijalna sfera				
naziv skale	AS-TSR	Std.Dev.	TSR	Cronbach's α (N)
Hostilnost	16.59	5.774	21	.71 (8)
Preuzimanje rizika	24.99	4.605	36*	.66 (7)
Zbir klastera varijabli	41.58	7.971	28	.80 (2)
Zbir klastera varijabli (a,b,c)	196.02	14.637	29	.69 (3)

Interna relijabilnost za sve tri skale ima skoro zadovoljavajuć indeks ($\alpha=.69$). Mera interne konzistentnosti je zadovoljavajuća i kada se skale posmatraju pojedinačno ($\alpha=.68$, $\alpha=.75$ i $\alpha=.80$). Prikazane skale imaju slične α vrednosti kao i izvorne vrednosti primenjenog upitnika (α . želja za pomoći=.75, osetljivost na tretman=.84, potreba za tretmanom=.64; b. samopouzdanje=.72, depresija=.72, anksioznost=.77, donošenje odluka=.74; c. hostilnost=.81, preuzimanje rizika=.72).

Kada je u pitanju dobijeni TSR indeks, rezultati pokazuju da je ukupan skor na sve tri skale 29, što znači da potrebe osuđenih u vezi sa motivacionom,

psihološkom i socijalnom sferom osuđenih ukazuju na njihovo neslaganje u vezi sa tim da im je potreban tretman.

Motivacija je oduvek bila glavni faktor u korektivnom tretmanu, pogotovo kada je u pitanju promena ponašanja alkoholičara i zavisnika od psihoaktiva (Karoly, 1980; Miller, 1985). Na prikazanoj *Skali Motivacije osuđenih* rezultati istraživanja pokazuju da TSR indeks iznosi 26, što ukazuje na to da osuđeni iz ispitnog uzorka pokazuju jasno neslaganje u vezi sa motivacijom za učešće u tretmanu, iako postoji potreba za tretmanom (TSR=26). Ovde bi se mogao smatrati opravdanim stav Millera (1985) koji ističe da je nizak nivo motivacije osuđenih često povezan sa njihovim karakteristikama kao što su otpori i mehanizam odbrane poricanja. Za razliku od njega De Leon (1984), Simpson i Sells (1990) ističu da želja za pomoći predstavlja razmatranje u vezi sa procesom promene, dok De Leon i Jainchill (1986) naglašavaju da prepoznavanje osuđenog sopstvene potrebe za bilo kojom vrstom pomoći u promeni ponašanja kroz učešće u tretmanu jeste obrnuto proporcionalno motivaciji za promenom i direktno povezano sa ishodom tretmana što je u skladu i sa rezultatima koji su dobijeni na *Skali Responzivnosti osuđenih* u odnosu na primenjeni tretman, s obzirom na to da pokazuju neutralni skor (TSR=30).

Na *Skali Psihološkog funkcionisanja osuđenih* je TSR indeks pokazao veće vrednosti (TSR=32), naročito u pogledu samopouzdanja i donošenja odluka (TSR=41, TSR=37), što se može dovesti u vezu sa rezultatima istraživanja Berrya i Sippsa (1991) koji su pokazali da klijenti sa nižim samopouzdanjem imaju tendenciju ka kraćem boravku u korektivnom tretmanu za razliku od klijenata sa većim samopouzdanjem, ali i rezultatima istraživanja Namira i saradnika (1987), koji su pokazali da je viši nivo samopouzdanja povezan sa aktivnim kopiranjem obrazaca ponašanja. Rezultati istraživanja dobijeni na *Skali Depresije* pokazuju skoro graničnu vrednost (TSR=29), što može biti u vezi sa rezultatima istraživanja Malowa i saradnika (1992) koji su pokazali da pojedinci sa većim nivoom depresije imaju sklonost ka rizičnijim obrascima ponašanja po zdravlje, ali i sa stavom Nelsona i Cicchettieve (1991) da skor na *Skali Depresije* može biti jedan od odlučujućih faktora u određivanju intervencija prema zavisnicima od psihoaktivnih supstanci. Iako je TSR skor na *Skali Anksioznosti* pokazao najniže rezultate (TSR=21), treba navesti rezultate istraživanja Malowa i saradnika (1992) koji su pokazali da kao i veće vrednosti kod depresije i veće vrednosti dobijene kod anksioznosti jesu povezane sa većim stepenom ispoljavanja sklonosti ka zloupotrebi psihoaktivnih supstanci tipa kokaina ili opioida, ali i sa izbegavajućim ponašanjima (Namir i dr., 1987). Što se tiče rezultata dobijenih na *Skali*

Donošenja odluka, rezultati TSR indeksa pokazuju visoke vrednosti (TSR=37), pa u vezi sa tim treba napomenuti rezultate istraživanja Joea i saradnika (1991) koji su pokazali da je donošenje odluka kritičan faktor u promeni ponašanja, zbog toga što je donošenje odluka povezano sa imitiranjem ponašanja i ponavljanjem obrazaca ponašanja (Saunders, Allsop, 1987), ali i odlučujuća determinanta u preuzimanju rizika u ponašanju, pogotovo kod adolescenata (Frank, Green, McNeil, 1993). Generalno posmatrano, veće vrednosti dobijene na Skali Pihološkog funkcionisanja ukazuju da je ovo sfera funkcionisanja osuđenih u odnosu na koju bi trebalo primeniti korektivni tretman.

Što se tiče skale *Socijalnog funkcionisanja osuđenih*, treba napomenuti stav Powella i Taylora (1992) koji sugerišu povezanost sa kriterijumima DSM-III klasifikacije u cilju određivanja potrebe osuđenih za tretmanom, jer je dobijeni TSR skor na Skali Preuzimanja rizika pokazao visoke vrednosti (TSR=36), iako TSR indeks zbira klastera varijabli na Skali Socijalnog funkcionisanja pokazuje skoro granične vrednosti čime se približava neutralnom rangu (TSR=28). Dobijeni podatak ukazuje na to da preuzimanje rizika može imati učešća u opredeljenju za bavljenje kriminalnim aktivnostima ispitivanog uzorka osuđenih, jer je preuzimanje rizika povezano i sa alkoholizmom, kao i ostalim obrascima ponašanja koji ukazuju na rizikovanje sopstvenog zdravlja što su u svojim istraživanjima pokazali Chien (1980) i Murray i Singer (1988). Za razliku od pomenutih autora, Chien (1980) i Ahmad, Ramalingum i Ahmad (1984) su u svojim istraživanjima pokazali da je sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci direktno povezan veći nivo hostilnosti, pa bi se u vezi sa tim mogli navesti i rezultati ovog istraživanja dobijeni na Skali Hostilnosti čiji TSR indeks pokazuje srednju vrednost (TSR=30), što znači da se osuđeni i slažu i ne slažu u vezi sa navedenim tvrdnjama.

Dalja analiza dobijenih rezultata sprovedenog istraživanja kod nas se odnosi na dinamiku korektivnog tretmana osuđenih, čime će se dati odgovor u vezi sa polaznom pretpostavkom istraživanja - H1: postoji pozitivna korelacija između responzivnosti osuđenih na primenu tretmana i psiho-socijalnih karakteristika osuđenih lica. Radi sagledavanja povezanosti između psiho-socijalnih karakteristika osuđenih lica i responzivnosti osuđenih na primenu tretmana, pristupiće se utvrđivanju korelacija između sledećih varijabli istraživanja, bilo da su pojedinačne ili date u okviru skala: osetljivost na tretman vs. psihološko funkcionisanje, osetljivost na tretman vs. socijalno funkcionisanje; angažovanost u tretmanu vs. psihološko funkcionisanje, angažovanost u tretmanu vs. socijalno funkcionisanje.

Zbornik IKSI, 1/2014 – I. Petrović
„Povezanost psiho-socijalnih karakteristika i responzivnosti osuđenih na
primenjeni penitensijarni tretman”, (str. 193-209)

Korelaciona analiza responzivnosti osuđenih na primenjeni tretman, odnosno osetljivosti osuđenih na tretman i angažovanosti osuđenih u tretmanu i pojedinih psiho-socijalnih karakteristika osuđenih lica je data na narednoj strani u Tabeli 2.

Tabela 2. Korelaciona analiza responzivnosti osuđenih na primenjeni penitensijarni tretman i psiho-socijalnih karakteristika osuđenih lica

Skale	AS-TSR	Std.Dev.	N	Pearson (r)	p	r ²
Osetljivost na tretman	23.65	6.888	220	.438	0.01	.192
Psihološko funkcionisanje	89.58	14.644	219			
Osetljivost na tretman	23.65	6.888	220	.146	0.03	.021
Socijalno funkcionisanje	41.58	7.971	220			
Angažovanost u tretmanu	147.29	44.681	59	.308	0.01	.095
Psihološko funkcionisanje	89.58	14.644	219			
Angažovanost u tretmanu	147.29	44.681	59	.092	0.48	.008
Socijalno funkcionisanje	41.58	7.971	220			

Izračunavanje Pearsonovog koeficijenta korelacije je pokazalo da uz statističku značajnost $p=0.01$ i proporciju od 19.2% varijabiliteta postoji umerena korelacija ($r=.438$) između skale Osetljivosti na tretman i Psihološkog funkcionisanja osuđenih lica, odnosno da je njihova povezanost bitna. Drugim rečima, ajtemi koji reprezentuju skalu Osetljivosti na tretman, kao što su recimo, potreba da se bude u tretmanu, mogućnost razrešavanja ličnih problema osuđenih ili nada za oporavkom koju nudi boravak u tretmanu jesu bitno povezani sa ajtemima skale Psihološkog funkcionisanja osuđenih, kao što su samopouzdanje, depresija, anksioznost i donošenje odluka.

Korelacija skala Angažovanosti u tretmanu osuđenih i Psihološkog funkcionisanja je niska ($r=.308$) sa statističkom značajnošću od $p=0.01$ i proporcijom varijabiliteta od svega 9.5%. Povezanost je mala između angažovanosti uzorka osuđenih u tretmanu, odnosno učešća osuđenih u tretmanu, njihovog zadovoljstva primenjenim formama tretmana (individualnim/grupnim) i odnosa prema savetodavcu/terapeutu i psihološkog funkcionisanja osuđenih, odnosno samopouzdanja, depresije, anksioznosti i donošenja odluka.

Veoma niska korelacija ($r=.146$) postoji između skala Osetljivosti na tretman i Socijalnog funkcionisanja osuđenih uz statističku značajnost $p=0.03$ i proporciju od 2.1% varijabiliteta. Povezanost između ajtema skale Osetljivosti na tretman i ajtema skale Socijalnog funkcionisanja, kao što su hostilnost i preuzimanje rizika, ima snagu statističke značajnosti, ali je povezanost neznatna, odnosno gotovo i da ne postoji.

Najniži koeficijent korelacije je uočen između skala Angažovanosti osuđenih u tretmanu i Socijalnog funkcionisanja ($r=.092$), ali on nema snagu statističke značajnosti ($p=0.48$), uz proporciju varijabiliteta od svega 0.8%. Povezanost između ovih skala gotovo i da ne postoji.

Postoji umerena pozitivna korelacija između psiho-socijalnih karakteristika i responzivnosti uzorka osuđenih na primenjeni penitensijarni tretman, čime se potvrđuje postavljena hipoteza istraživanja.

ZAKLJUČAK

U okviru zaključnih razmatranja o povezanosti psiho-socijalnih karakteristika i responzivnosti ispitivanog uzorka osuđenih u odnosu na primenjeni penitensijarni tretman se kao najznačajnije može izdvojiti postojanje: (1) većeg broja negativnih odgovora uzorka osuđenih u vezi sa tim da im je potreban tretman, kao i u vezi sa motivacijom za učešće u tretmanu, iako postoji potreba za tretmanom što se uočava u vezi sa osetljivošću osuđenih na tretman; (2) jednakog broja pozitivnih i negativnih odgovora uzorka osuđenih u vezi sa osetljivošću na primenjeni tretman, tako da je potrebno primeniti one programe i intervencije koji će povećati motivaciju osuđenih za promenom kroz njihovo angažovanje u tretmanu; (3) većeg broja pozitivnih odgovora uzorka osuđenih u vezi sa njihovim psihološkim funkcionisanjem, što ukazuje na to da je potrebno primeniti korektivne intervencije u odnosu na psihološku sferu funkcionisanja osuđenih, naročito u pogledu njihovog samopouzdanja i donošenja odluka; (4) većeg broja pozitivnih odgovora uzorka osuđenih u vezi sa preuzimanjem rizika u okviru sfere njihovog socijalnog funkcionisanja kao jednog od odlučujućih činilaca za bavljenje kriminalnim aktivnostima, što ukazuje na to da je i u ovom domenu funkcionisanja osuđenih potrebno primeniti korektivne programe i intervencije i (5) umerene pozitivne korelacije između psiho-socijalnih karakteristika i responzivnosti osuđenih na primenjeni penitensijarni tretman, čime je potvrđena i polazna hipoteza izvedenog istraživanja.

REFERENCE

- (1) Adams, K., Ferrandino, J. (2008). Managing mentally ill inmates in prisons. *Criminal Justice and Behavior*, 35(8).
- (2) Ahmad, H., Ramalingum, S., Ahmad, S. (1984). Drug abuse and personality: A cross-cultural study. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 11(1).

- (3) Andrews, D., Bonta, J., Hoge, R. (1990). Classification for Effective Rehabilitation: Rediscovering Psychology. *Criminal Justice and Behavior*, 17.
- (4) Andrews, D., Zinger, I., Hoge, R., Bonta, J., Gendreau, P., Cullen, F. (1990). Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis. *Criminology*, 28.
- (5) Andrews, D. A., Bonta, J. (2006). *The Psychology of Criminal Conduct (4th ed.)*. Newark NJ: LexisNexis/Matthew Bender.
- (6) Andrews, D. A., Bonta, J. (2010). Rehabilitating criminal justice policy and practice. *Psychology, Public Policy, and Law*, 16(1). American psychological Association.
- (7) Beck, A. J., Maruschak, L. M. (2001). *Mental health treatment in state prisons, 2000*. Bureau of Justice Statistics special report. Washington, DC: Government Printing Office.
- (8) Berry, G. W., Sipp, G. J. (1991). Interactive effects of counselor-client similarity and client self-esteem on termination type and number of sessions. *Journal of Counseling Psychology*, 38(2).
- (9) Bogue, B., Campbell, N., Clawson, E. (2004) *Implementing evidence-based practice in community corrections*. Washington, DC: National Institute of Corrections.
- (10) Bourgon, G., Armstrong, B. (2005). Transferring the Principles of Effective Intervention to a "Real World" Setting. *Criminal Justice and Behavior*, 32.
- (11) Bonta, J. (2002). Offender Risk Assessment: Guidelines for Selection and Use. *Criminal Justice and Behavior*, 29 (4).
- (12) Cale, E. M. (2006). A quantitative review of the relations between the 'Big 3' higher order personality dimensions and antisocial behaviour. *Journal of Research in Personality*, 40.
- (13) Chien, I. (1980). Psychological, social, and epidemiological factors in juvenile drug use. U: Lettieri, D. J., Sayers, M., Pearson, H. W., *Theories on drug abuse: Selected contemporary perspectives*, NIDA Research Monograph 30, DHHS Publication No. ADM80-967. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- (14) De Leon, G. (1984). *The Therapeutic Community: Study of Effectiveness, Social and Psychological Adjustment of 400 Dropouts and 100 Graduates from the Phoenix House Therapeutic Community*. Rockville, MD: National Institute on Drug Abuse.
- (15) De Leon, G., Jainchill, J. (1986). Circumstances, motivation, readiness and suitability as correlates of treatment tenure. *Journal of Psychoactive Drugs*, 18.

- (16) Eysenck, H. J. (1977). *Crime and Personality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- (17) Fazel, S., Danesh, J. (2002). Serious mental disorder in 23000 prisoners: a systematic review of 62 surveys. *Lancet*, 359.
- (18) Fazel, S., Baillargeon, J. (2011). The health of prisoners. *Lancet*, 377, 956-965.
- (19) Frank, A., Green, V., McNeil, D. W. (1993). Adolescent substance users: Problem-solving ability. *Journal of Substance Abuse*, 5.
- (20) Garner, B. R., Knight, K., Flynn, P. M., Morey, J. T., Simpson, D. D. (2007). Measuring offender attributes and engagement in treatment using the Client Evaluation of Self and Treatment. *Criminal Justice and Behavior*, 34(9).
- (21) Garrett, M., Lerman, M. (2007). CBT for psychosis for long-term inpatients with a forensic history. *Psychiatric Services*, 58(5).
- (22) Gendreau, P. (1996). Offender rehabilitation: What we know and what needs to be done. London: *Criminal Justice and Behavior*, 1(43).
- (23) Godišnji izveštaj o radu uprave za izvršenje krivičnih sankcija za 2012. godinu. (2013). Beograd: Uprava za izvršenje krivičnih sankcija Ministarstva pravde i državne uprave Republike Srbije. Pristupljeno na <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/>.
- (24) Hodel, B., West, A. (2003). A cognitive training for mentally ill offenders with treatment-resistant schizophrenia. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 14(3).
- (25) Joe, G. W., Knezek, L., Watson, D., Simpson, D. D. (1991). Depression and decision-making among intravenous drug users. *Psychological Reports*, 68.
- (26) Joe, G. W., Broome, K. M., Rowan-Szal, G. A., Simpson, D. D. (2002). Measuring patient attributes and engagement in treatment. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 22(4).
- (27) Karoly, P. (1980). Person variables in therapeutic change and development. U: Karoly, P., Steffen, J. J., *Improving the long term effects of psychotherapy*. New York: Gardner.
- (28) Kovačević, R., Kecman, B. (2007). Komparativna analiza osobina ličnosti izvršilaca seksualnih, imovinskih i delikata protiv života i tela. *Engrami*, 29(1-2).
- (29) Lee, K., Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, Machiavellianism, and Narcissism in the Five-Factor model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences*, 38.
- (30) Linehan, M. M. (1993). *Cognitive behavioral treatment of borderline personality disorder*. New York: Guilford.

- (31) Malow, R. M., Corrigan, S. A., Pena, J. M., Calkins, A. M., Bannister, T. M. (1992). Mood and HIV risk behavior among drug-dependent veterans. *Psychology of Addictive Behaviors*, 6(2).
- (32) Međedović, J. (2009). Bazična struktura ličnosti i kriminalitet. *Primenjena psihologija*, 2(3).
- (33) Miller, W. R. (1985). Motivation for treatment: A review with special emphasis on alcoholism. *Psychological Bulletin*, 98.
- (34) Motiuk, L. L., Porporino, F. (1991). The prevalence nature and severity of mental health problems among federal male inmates in Canadian penitentiaries. *Research and Statistics Branch*, 24. Correctional Service Canada.
- (35) Murray, L., Singer, S. I. (1988). Delinquency, substance abuse, and risk taking in middleclass adolescents. *Behavioral Sciences and the Law*, 6(3).
- (36) Namir, S., Wolcott, D. L., Fawzy, F. I., Alumbaugh, M. J. (1987). Coping with AIDS: Psychological and health implications. *Journal of Applied Social Psychology*, 17(3).
- (37) Nelson, L. D., Cicchetti, D. (1991). Validity of the MMPI depression scale for outpatients. *Psychological Assessment*, 3(1).
- (38) Powell, J. E., Taylor, D. (1992). Anger, depression, and anxiety following heroin withdrawal. *International Journal of the Addictions*, 27(1).
- (39) Rouillon, F., Duburq, A., Fagnagni, F., Falissard, B. (2004). *Étude épidémiologique sur la santé mentale des personnes détenues en prison*. Paris: Rapport INSERM.
- (40) Saunders, B., Allsop, S. (1987). Relapse: A psychological perspective on Psychology and addiction. *British Journal of Addiction*, 82(4).
- (41) Serin, R., Lloyd, C. D., Hanby, L. (2010). Enhancing offender re-entry: An integrated model for enhancing offender re-entry. *European Journal of Probation, University of Bucharest*, 2(2).
- (42) Simpson, D. D., Sells, S. B. (1990). *Opioid Addiction and Treatment: A 12-Year Followup*. Malabar, FL: Krieger Publishing.
- (43) Simpson, D. D., Knight, K. (2003). TCU model of treatment process and outcomes in correctional settings. U: Gondles, J. A., *The state of corrections*, 211-222. Lanham, MD: American Correctional Association.
- (44) Simpson, D. D. (2004). A conceptual framework for drug treatment process and outcomes. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 27.
- (45) Simpson, D. D., Knight, K. (2007). Offender needs and functioning assessments (Special Issue). *Criminal Justice and Behavior*, 34(9).
- (46) Smith, P., Goggin, C., Gendreau, P. (2002). The Effects of Prison Sentences and Intermediate Sanctions on Recidivism: General

Effects and Individual Differences. A Report to the Corrections Research Branch. Ottawa: Solicitor General of Canada.

- (47) Vennard, J., Hedderman, C. (1998). Effective interventions with offenders. U: Goldblatt, P., Lewis, C., *Reducing offending: an assessment of research evidence on ways of dealing with offending behavior*, 187. Home Office Research Study. London: Home Office.
- (48) Ward, T., Maruna, S. (2007). *Rehabilitation*. New York: Routledge.

CONNECTIONS PSYCHO-SOCIAL CHARACTERISTICS AND RESPONSIVENESS SENTENCED TO APPLIED PENITENSIJARNI TREATMENT

Based upon results of contemporary research in application of penitentiary treatment, identification of the subject of this paper begun from assumption that correctional rehabilitation needs to be adapted to offenders' traits hence to be founded on scientific ground and efficient.

Primary aim of this paper is focused on analysis of correlation among sociopsychological traits of sample of 220 male offenders and application of treatment in Correctional Institution in Belgrade - Padinska Skela, Correctional Institution in Sremska Mitrovica, Correctional Institution for man in Pozarevac and Correctional Institution for juveniles in Valjevo.

Data have been collected with instrument Client Evaluation of Self and Treatment – CJ CEST (Simpson, 2004), whilst for statistical analysis we used descriptive statistics, frequency, standard deviation, Pearson's correlation coefficient and the coefficient of determination, and Cronbach's α -coefficient to determine the coefficient of reliability of applied instrument. The obtained results suggest that with the statistical significance of $p = 0.01$ and the proportion of 19.2% of variability exists a moderately correlation ($r = .438$) between the Scale of Sensitivity on treatment and Psychological functioning of offenders, that with the statistical significance of $p = 0.03$ and the proportion of 2.1% of variability there is a very low correlation ($r = .146$) between the Scale of Sensitivity on treatment and Social functioning of offenders, then with the statistical significance of $p = 0.01$ and the proportion of variance of 9.5% there is a low correlation ($r = .308$) between the Scale of Involvement of offenders in the treatment and Psychological functioning of offenders, while the lowest coefficient of correlation, with a proportion of 0.8% of variability, observed between the Scale of Involvement of offenders in the treatment and Social functioning of offenders ($r = .092$), whereas it does not have the power of statistical significance ($p = 0.48$), so the correlation between these scales is almost non-existent.

Zbornik IKSI, 1/2014 – I. Petrović
„Povezanost psiho-socijalnih karakteristika i responzivnosti osuđenih na
primerjeni penitencijarni tretman”, (str. 193-209)

In the concluding remarks can be derived as the most important attitude that the initial hypothesis is confirmed, considering that the responsiveness of offenders to applied penitentiary treatment is moderately positive associated with sociopsychological traits of the test sample of offenders.

KEYWORDS: treatment / offenders / sociopsychological traits / responsiveness

INSTRUKCIJE AUTORIMA

1. Radovi se dostavljaju u elektronskoj formi, latiničnim pismom, na disku ili via email: krinstitut@gmail.com
2. Autori treba da dostave i naziv ustanove u kojoj su zaposleni kao i email adresu i broj telefona.
3. Tekst bi trebalo da bude maksimalnog obima do 16 strana u slučaju duplog proreda, **odnosno 8 strana za line spacing single; font Times New Roman, 11 pt, Latin**. Neophodno je da dostavite **apstrakt** do 100 reči na srpskom i engleskom, **ključne reči** na oba jezika i **spisak referenci** na kraju.
4. Neophodni elementi BIBLIOGRAFIJE navode se isključivo sledećim redosledom:
 - ✓ Prezime autora i početno slovo imena;
 - ✓ Godinu izdanja u zagradi;
 - ✓ Za časopise volumen i broj strana, a za knjige mesto izdavanja i naziv izdavača;
 - ✓ NASLOVI KNJIGA i NAZIVI ČASOPISA štampaju se kurzivom.
 - ✓ U Bibliografiji se navode samo one reference na koje se autor članka eksplicitno poziva u tekstu. Ime autora koji se citira navodi se u originalu.
5. Uređivački odbor klasifikovaće članke u sledeće kategorije:
 - Izvorni naučni članci,
 - Prethodna saopštenja,
 - Pregledni članci i
 - Stručni članci
6. Svi radovi se recenziraju
7. Recenzije su anonimne

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

343

316

ZBORNİK Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja = Journal of the
Institute of Criminological and Sociological
Research / glavni i odgovorni urednik
Leposava Kron. - God. 1, br. 1 (1972)- . -
Beograd : Institut za kriminološka i
sociološka istraživanja, 1972- (Beograd :
"Zuhra Simić"). - 24 cm

Dva puta godišnje
ISSN 0350-2694 = Zbornik Instituta za
kriminološka i sociološka istraživanja
COBISS.SR-ID 5474306